

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ПРАВО

і БЕЗПЕКА

Науковий журнал

№ 4 (79) 2020

DOI: 10.32631/pb.2020.4

Засновник та видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виходить 4 рази на рік

Заснований у травні 2002 р.

Журнал посів II місце в конкурсі на краще наукове
періодичне видання в системі МВС України у 2017,
2012 та 2010 роках, III місце – у 2014 році

Харків 2021

Журнал належить до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України (п. 1 наказу МОН України від 17.03.2020 № 409) і є фаховим з юридичних наук (наказ МОН України від 12.05.2015 № 528) та із психологічних наук (спеціальність 19.00.06 «Юридична психологія») (наказ МОН України від 06.03.2015 № 261)

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ, протокол № 11 від 23.12.2020

Головний редактор: *О. І. Безпалова*, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України (Харківський національний університет внутрішніх справ, Україна)

Заступник головного редактора: *С. О. Шатрава*, доктор юридичних наук, професор (ХНУВС, Україна)

Відповідальний секретар редколегії: *Л. С. Кацалап*, кандидат юридичних наук (ХНУВС, Україна)

Редакційна колегія журналу:

С. Є. Абламський, кандидат юридичних наук (ХНУВС, Україна)

О. С. Бакумов, кандидат юридичних наук, доцент (ХНУВС, Україна)

В. І. Барко, доктор психологічних наук, професор (Державний науково-дослідний інститут МВС України (м. Київ), Україна)

К. Л. Бугайчук, доктор юридичних наук, доцент (ХНУВС, Україна)

Т. І. Гудзь, кандидат юридичних наук, доцент (ХНУВС, Україна)

П. ван Дайне, доктор філософії, професор (Утрехтський університет, Нідерланди)

О. В. Джафарова, доктор юридичних наук, професор (ХНУВС, Україна)

А. Ді Ронко, доктор філософії в галузі кримінології (Есекський університет (м. Колчестер), Сполучене Королівство)

О. О. Євдокімова, доктор психологічних наук, професор (ХНУВС, Україна)

М. А. Клочко, доктор філософії в галузі соціології, доцент (Університет штату Огайо (м. Меріон), США)

К. фон Лампе, доктор філософії в галузі кримінального права та кримінології (Берлінська школа економіки та права, Німеччина)

О. М. Литвинов, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (ХНУВС, Україна)

А. Марковська, доктор філософії (Університет Англія Раскін (м. Кембридж), Сполучене Королівство)

М. І. Марчук, доктор юридичних наук, доцент (ХНУВС, Україна)

К. Ю. Мельник, доктор юридичних наук, професор (ХНУВС, Україна)

У. Б. Михайлишин, доктор психологічних наук, доцент (Ужгородський національний університет, Україна)

Ю. В. Орлов, доктор юридичних наук, доцент (ХНУВС, Україна)

В. Б. Пчелін, доктор юридичних наук, доцент (ХНУВС, Україна)

В. В. Россіхін, доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України (Харківський національний університет радіоелектроніки, Україна)

Г. В. Россіхіна, доктор юридичних наук, доцент (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Україна)

О. Ю. Салманова, доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України (ХНУВС, Україна)

А. Серджі, доктор філософії в галузі соціології та кримінології (Есекський університет (м. Колчестер), Сполучене Королівство)

О. О. Сердюк, кандидат соціологічних наук, доцент (ХНУВС, Україна)

В. В. Сокурєнко, доктор юридичних наук, професор, член-кор. НАПрН України, заслужений юрист України (ХНУВС, Україна)

М. В. Стацак, доктор юридичних наук, професор (ХНУВС, Україна)

Р. Л. Степанюк, доктор юридичних наук, професор (ХНУВС, Україна)

О. І. Федоренко, доктор педагогічних наук, професор (ХНУВС, Україна)

Д. В. Швець, кандидат педагогічних наук, доцент (ХНУВС, Україна)

Л. О. Шевченко, кандидат психологічних наук, доцент (ХНУВС, Україна)

В. В. Шендрік, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (ХНУВС, Україна)

М. Г. Щербаковський, доктор юридичних наук, доцент (ХНУВС, Україна)

М. Ягер, доктор філософії, професор кримінології (Люблянський університет, Словенія)

☒ Статті журналу проходять рецензування, яке організують члени редколегії. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії.

☒ Журнал включено до міжнародної наукометричної бази «Index Copernicus International», доступ до паспорту видання: <https://journals.indexcopernicus.com/++p24783657,3.html>.

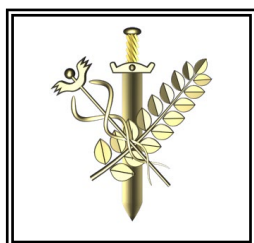
☒ Електронна копія журналу безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті видання (<http://pb.univd.edu.ua>) і на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>). Повний актуальний перелік баз, репозитаріїв, бібліотек, каталогів можна побачити на сайті видання.

☒ Доступ до профілю журналу в Google Академії: <https://scholar.google.com/citations?user=Vi9GuiAAAAJ>.

☒ При передруку посилання на журнал «Право і безпека» обов'язкове.

ХАРЬКОВСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

П РАВО

и БЕЗОПАСНОСТЬ

Научный журнал

№ 4 (79) 2020

DOI: 10.32631/pb.2020.4

Основатель и издатель –
Харьковский национальный университет внутренних дел

Выходит 4 раза в год

Основан в мае 2002 г.

Журнал занял II место в конкурсе на лучшее научное периодическое издание в системе МВД Украины в 2017, 2012 и 2010 годах, III место – в 2014 году

Харьков 2021

Журнал относится к категории «Б» Перечня научных профессиональных изданий Украины (п. 1 приказа МОН Украины от 17.03.2020 № 409) и является профессиональным по юридическим наукам (приказ МОН Украины от 12.05.2015 № 528) и по психологическим наукам (спец. 19.00.06 «Юридическая психология») (приказ МОН Украины от 06.03.2015 № 261)

Рекомендован к печати и к распространению через сеть Интернет Учёным советом Харьковского национального университета внутренних дел, протокол № 11 от 23.12.2020

Главный редактор: *О. И. Беспалова*, доктор юридических наук, профессор, заслуженный деятель науки и техники Украины (Харьковский национальный университет внутренних дел, Украина)

Заместитель главного редактора: *С. А. Шатрава*, доктор юридических наук, профессор (ХНУВД, Украина)

Ответственный секретарь редколлегии: *Л. С. Кацалап*, кандидат юридических наук (ХНУВД, Украина)

Редакционная коллегия журнала:

С. Е. Абламский, кандидат юридических наук (ХНУВД, Украина)

А. С. Бакумов, кандидат юридических наук, доцент (ХНУВД, Украина)

В. И. Барко, доктор психологических наук, профессор (Государственный научно-исследовательский институт МВД Украины (г. Киев), Украина)

К. Л. Бугайчук, доктор юридических наук, доцент (ХНУВД, Украина)

Т. И. Гудзь, кандидат юридических наук, доцент (ХНУВД, Украина)

П. ван Дайне, доктор философии, профессор (Утрехтский университет, Нидерланды)

Е. В. Джафарова, доктор юридических наук, профессор (ХНУВД, Украина)

А. Ди Ронко, доктор философии в области криминологии (Эссекский университет (г. Колчестер), Объединённое Королевство)

Е. А. Евдокимова, доктор психологических наук, профессор (ХНУВД, Украина)

М. А. Клочко, доктор философии в области социологии, доцент (Университет штата Огайо (г. Мэрион), США)

К. фон Лампе, доктор философии в области уголовного права и криминологии (Берлинская школа экономики и права, Германия)

А. Н. Литвинов, доктор юридических наук, профессор, заслуженный юрист Украины (ХНУВД, Украина)

А. Марковская, доктор философии (Университет Англия Раскин (г. Кембридж), Объединённое Королевство)

Н. И. Марчук, доктор юридических наук, доцент (ХНУВД, Украина)

К. Ю. Мельник, доктор юридических наук, профессор (ХНУВД, Украина)

У. Б. Михайлишин, доктор психологических наук, доцент (Ужгородский национальный университет, Украина)

Ю. В. Орлов, доктор юридических наук, доцент (ХНУВД, Украина)

В. Б. Пчелин, доктор юридических наук, доцент (ХНУВД, Украина)

В. В. Россихин, доктор юридических наук, профессор, заслуженный работник образования Украины (Харьковский национальный университет радиоэлектроники, Украина)

Г. В. Россихина, доктор юридических наук, доцент (Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, Украина)

Е. Ю. Салманова, доктор юридических наук, профессор, заслуженный работник образования Украины (ХНУВД, Украина)

А. Серджи, доктор философии в области социологии и криминологии (Эссекский университет (г. Колчестер), Объединённое Королевство)

А. А. Сердюк, кандидат социологических наук, доцент (ХНУВД, Украина)

В. В. Сокурченко, доктор юридических наук, профессор, член-кор. НАПрН Украины, заслуженный юрист Украины (ХНУВД, Украина)

Н. В. Стацак, доктор юридических наук, профессор (ХНУВД, Украина)

Р. Л. Степанюк, доктор юридических наук, профессор (ХНУВД, Украина)

Е. И. Федоренко, доктор педагогических наук, профессор (ХНУВД, Украина)

Д. В. Швец, кандидат педагогических наук, доцент (ХНУВД, Украина)

Л. А. Шевченко, кандидат психологических наук, доцент (ХНУВД, Украина)

В. В. Шендрик, доктор юридических наук, профессор, заслуженный юрист Украины (ХНУВД, Украина)

М. Г. Щербаковский, доктор юридических наук, доцент (ХНУВД, Украина)

М. Ягер, доктор философии, профессор криминологии (Люблянский университет, Словения)

- ☒ Статьи журнала проходят рецензирование, которое организуют члены редколлегии. Мнения авторов могут не совпадать с позицией редколлегии.
- ☒ Журнал включён в международную наукометрическую базу «Index Copernicus International», доступ к паспорту издания: <https://journals.indexcopernicus.com/++p24783657,3.html>.
- ☒ Электронная копия журнала бесплатно размещается в открытом доступе на сайте издания (<http://pb.univd.edu.ua>) и на сайте Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского НАН Украины (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>). Полный актуальный перечень баз, репозитариев, библиотек, каталогов можно увидеть на сайте издания.
- ☒ Доступ к профилю журнала в Google Академии: <https://scholar.google.com/citations?user=Vi9GuiAAAAJ>.
- ☒ При перепечатке ссылка на журнал «Право и безопасность» обязательна.

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS

LAW

and SAFETY

Scientific journal

No. 4 (Vol. 79) 2020

DOI: 10.32631/pb.2020.4

Founder and publisher –
Kharkiv National University of Internal Affairs

The frequency: 4 issues per year

Founded in May, 2002

In 2017, 2012 and 2010 the journal was ranked the 2nd,
and in 2014 took the 3rd place in the contests for the best scientific,
educational and periodical edition within the system of the Ministry
of Internal Affairs of Ukraine in the category “scientific periodicals”

Kharkiv 2021

The journal belongs to the category "B" of the List of scientific professional editions of Ukraine (p. 1 of the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated from March 17, 2020, No. 409) and is a professional edition in the field of juridical science and in psychology (legal psychology)

Recommended for publishing and distribution through Internet by the Academic Council of Kharkiv National University of Internal Affairs, protocol No. 11 dated from Desember 23, 2020

Chief Editor: *O. I. Bezpalova*, Doctor of Juridical Sciences, Professor, Honored Worker of SciTech of Ukraine (Kharkiv National University of Internal Affairs, *Ukraine*)
Deputy Editor: *S. O. Shatrava*, Doctor of Juridical Sciences, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)
Executive Secretary of Editorial Board: *L. S. Katsalap*, Candidate of Juridical Sciences (Ph.D.) (KhNUIA, *Ukraine*)

Editorial Board:

S. Ye. Ablamskyi, Candidate of Juridical Sciences (Ph.D.) (KhNUIA, *Ukraine*)
O. S. Bakumov, Candidate of Juridical Sciences (Ph.D.), Docent (KhNUIA, *Ukraine*)
V. I. Barko, Doctor of Psychological Sciences, Professor (State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (Kyiv), *Ukraine*)
K. L. Buhaichuk, Doctor of Juridical Sciences (Ph.D.), Docent (KhNUIA, *Ukraine*)
P. C. van Duyne, Ph.D., Professor (University of Utrecht, *Netherlands*)
O. V. Dzhafarova, Doctor of Juridical Sciences, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)
O. I. Fedorenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)
T. I. Gudz, Candidate of Juridical Sciences (Ph.D.), Docent (KhNUIA, *Ukraine*)
M. Jager, Ph.D., Professor (University of Ljubljana, *Slovenia*)
M. Klochko, Ph.D., Associate Professor (Ohio State University (Marion), *USA*)
K. von Lampe, Ph.D. (Berlin School of Economics and Law, *Germany*)
O. M. Lytvynov, Doctor of Juridical Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)
M. I. Marchuk, Doctor of Juridical Sciences (Ph.D.), Docent (KhNUIA, *Ukraine*)
A. Markovska, Ph.D. (Anglia Ruskin University, Cambridge, *United Kingdom*)
K. Yu. Melnyk, Doctor of Juridical Sciences, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)
U. B. Mykhaylyshyn, Doctor of Psychological Sciences, Docent (Uzhhorod National University, *Ukraine*)
Yu. V. Orlov, Doctor of Juridical Sciences, Docent (KhNUIA, *Ukraine*)
V. B. Pchelin, Doctor of Juridical Sciences, Docent (KhNUIA, *Ukraine*)
A. Di Ronco, Ph.D. (University of Essex (Colchester), *United Kingdom*)
V. V. Rossikhin, Doctor of Juridical Sciences, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine (Kharkiv National University of Radio Electronics, *Ukraine*)
H. V. Rossikhina, Doctor of Juridical Sciences, Docent (V. N. Karazin Kharkiv National University, *Ukraine*)
O. Yu. Salmanova, Doctor of Juridical Sciences, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)
O. O. Serdiuk, Candidate of Sociological Sciences (Ph.D.), Docent (KhNUIA, *Ukraine*)
A. Sergi, Ph.D. (University of Essex (Colchester), *United Kingdom*)
M. G. Shcherbakovskyyi, Doctor of Juridical Sciences, Docent (KhNUIA, *Ukraine*)
L. O. Shevchenko, Candidate of Psychological Sciences (Ph.D.), Docent (KhNUIA, *Ukraine*)
V. V. Shendryk, Doctor of Juridical Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)
D. V. Shvets, Candidate of Pedagogical Sciences (Ph.D.), Docent (KhNUIA, *Ukraine*)
V. V. Sokurenko, Doctor of Juridical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Law Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)
M. V. Stashchak, Doctor of Juridical Sciences, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)
R. L. Stepaniuk, Doctor of Juridical Sciences, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)
O. O. Yevdokimova, Doctor of Psychological Sciences, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)

- ✂ Journal's articles undergo peer review organized by the members of the Editorial Board. The views of the authors may not coincide with the position of the Editorial Board.
- ✂ **The journal is included into the international scientometrical database "Index Copernicus International"**, access to the edition's passport: <https://journals.indexcopernicus.com/++p24783657,3.html>.
- ✂ E-copy of the journal is available free of charge on **the website of the edition (<http://pb.univd.edu.ua>)** and on the website of the National Library of Ukraine named after V. I. Vernadskyi of the National Academy of Sciences of Ukraine (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>). The full up-to-date list of bases, repositories, libraries, catalogs can be observed on the website of the edition.
- ✂ Access to the Google Scholar journal's profile: <https://scholar.google.com/citations?user=Vi9GuiIAAAAJ>.
- ✂ The reference to the journal "Law and Safety" is obligatory in case of reprinting.

ЗМІСТ

СТАТТЯ НОМЕРА

ОРЛОВ Ю. В. Проблеми кримінально-правової кваліфікації домашнього насильства.....	13
--	----

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ТА ПРАВА ЛЮДИНИ

МАРКОВ В. В., ВОЙЦІХОВСЬКИЙ А. В. Питання юридичної природи Мінських домовленостей (міжнародно-правовий аналіз)	20
--	----

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПОЛІЦЕЇСТИКА

ГАРМАШ В. В. Адміністративно-правовий статус кінологічних підрозділів Національної поліції України: сутність і зміст	26
--	----

КАЗАНЧУК І. Д., ЯЦЕНКО В. П. Особливості правового регулювання діяльності Національної поліції України у сфері забезпечення інформаційної безпеки в Україні.....	32
--	----

КОМЗЮК А. В., КОМЗЮК М. А. Зарубіжний досвід організації співробітництва поліції з громадськістю	39
---	----

ПАБАТ О. В. Особливості правового регулювання місцевих податків і зборів	44
---	----

СОРОЧАН Д. А. Адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції України щодо запобігання та протидії булінгу	48
---	----

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ ТА БОРОТЬБА З КОРУПЦІЄЮ

ЗОЗУЛЯ Є. В. Зміст слідчих ситуацій початкового етапу розслідування примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, учиненого організованою злочинною групою.....	54
--	----

КОНЮШЕНКО Я. Ю. Визначення підстав для проведення освідування крізь призму слідчої практики	61
--	----

МАНЖАЙ О. В., ПОТИЛЬЧАК А. О. Особливості картографування злочинних проявів	66
--	----

МАТЮШКОВА Т. П. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства: криміналістичні аспекти	73
--	----

ПІДДУБНА А. В. Проблемні процесуальні питання запобігання кримінальним правопорушенням на пасажирському автотранспорті	79
--	----

РОСЬ А. В., БАЛАЦ Р. М. Запобігання кримінальним правопорушенням як одне із завдань кримінального судочинства.....	86
--	----

СТОРОЖЕНКО І. О. Система органів та установ із попередження і протидії злочинності неповнолітніх осіб (на матеріалах українських губерній у складі Російської імперії).....	92
---	----

ШАБЕЛЬНИКОВ С. К. Властивості кримінологічного законодавства України	97
---	----

РЕФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

ВОЛОВИК С. В. Юрисдикція IP-суду: питання теорії та практики.....	104
ГОНЧАРЕНКО Л. Л., БАЛАН К. В. Нормативно-правова складова українсько-європейської співпраці в галузі охорони та збереження історико-культурної спадщини України	110
ЛАЗАРЄВ В. В. Тлумачення юридичної термінології Конституційним Судом України	116
ЛИСЕНКО А. М., ЛИСЕНКО І. В., ГАРЯЄВА Г. М. Здійснення права приватної власності на окремі види нерухомого майна за законодавством України.....	122
ПАРФЕНТИЙ Л. А. Правоохоронні органи у сфері економічної безпеки: українські реалії та перспективи	130
ЮШКЕВИЧ О. Г. Відповідність професіограми адвоката чинному законодавству.....	137

РЕЦЕНЗІЇ

ГРЕЧЕНКО В. А. 40 століть державно-правової думки (рецензія на першу частину підручника О. М. Головка і Т. Є. Кагановської «Історія вчень про право і державу»).....	143
--	-----

ДО УВАГИ АВТОРІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

Сторінка редакції.....	145
------------------------	-----

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬЯ НОМЕРА

ОРЛОВ Ю. В. Проблемы уголовно-правовой квалификации домашнего насилия (укр.).....	13
--	----

НАЦИОНАЛЬНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА

МАРКОВ В. В., ВОЙЦИХОВСКИЙ А. В. Вопросы юридической природы Минских договоренностей (международно-правовой анализ) (укр.).....	20
---	----

АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО И ПОЛИЦЕИСТИКА

ГАРМАШ В. В. Административно-правовой статус кинологовических подразделений Национальной полиции Украины: сущность и содержание (укр.).....	26
КАЗАНЧУК И. Д., ЯЦЕНКО В. П. Особенности правового регулирования деятельности Национальной полиции Украины в сфере обеспечения информационной безопасности в Украине (укр.)	32
КОМЗЮК А. В., КОМЗЮК Н. А. Международный опыт организации сотрудничества полиции с общественностью (укр.)	39
ПАБАТ А. В. Особенности правового регулирования местных налогов и сборов (укр.).....	44
СОРОЧАН Д. А. Административно-правовые основы деятельности Национальной полиции Украины относительно предотвращения и противодействия буллингу (укр.)	48

ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ ПРЕСТУПНОСТИ И БОРЬБА С КОРРУПЦИЕЙ

ЗОЗУЛЯ Е. В. Содержание следственных ситуаций начального этапа расследования принуждения к исполнению либо неисполнению гражданско-правовых обязательств, совершенного организованной преступной группой (укр.).....	54
КОНЮШЕНКО Я. Ю. Определение основания для проведения освидетельствования через призму следственной практики (укр.).....	61
МАНЖАЙ А. В., ПОТИЛЬЧАК А. О. Особенности картографирования преступных проявлений (укр.).....	66
МАТЮШКОВА Т. П. Обеспечение безопасности участников уголовного судопроизводства: криминалистические аспекты (укр.)	73
ПОДДУБНАЯ А. В. Проблемные процессуальные вопросы предупреждения уголовных правонарушений на пассажирском автотранспорте (укр.).....	79
РОСЬ А. В., БАЛАЦ Р. М. Предотвращение уголовных правонарушений как одна из задач уголовного судопроизводства (укр.).....	86
СТОРОЖЕНКО И. А. Система органов и учреждений по предупреждению и противодействию преступности несовершеннолетних лиц (на материалах украинских губерний в составе Российской империи) (укр.)	92

ШАБЕЛЬНИКОВ С. К.
Свойства криминологического законодательства Украины (укр.)97

РЕФОРМИРОВАНИЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

ВОЛОВЫК С. В.
Юрисдикция IP-суда: вопросы теории и практики (укр.).....104

ГОНЧАРЕНКО Л. Л., БАЛАН Е. В.
Нормативно-правовая составляющая украинско-европейского сотрудничества
в области охраны и сохранения историко-культурного наследия Украины (укр.)..... 110

ЛАЗАРЕВ В. В.
Толкование юридической терминологии Конституционным Судом Украины (укр.).....116

ЛЫСЕНКО А. Н., ЛЫСЕНКО И. В., ГАРЯЕВА А. М.
Осуществление права частной собственности на отдельные виды
недвижимого имущества по законодательству Украины (укр.).....122

ПАРФЕНТИЙ Л. А.
Правоохранительные органы в сфере экономической безопасности:
украинские реалии и перспективы (укр.)130

ЮШКЕВИЧ Е. Г.
Соответствие профессиограммы адвоката действующему законодательству (укр.).....137

РЕЦЕНЗИИ

ГРЕЧЕНКО В. А.
40 столетий государственной-правовой мысли (рецензия на первую часть учебника
А. Н. Головки и Т. Е. Кагановской «История учений о праве и государстве») (укр.)143

ВНИМАНИЮ АВТОРОВ НАУЧНОГО ЖУРНАЛА «ПРАВО И БЕЗОПАСНОСТЬ»

Страничка редакции (укр.)145

CONTENT

THE ARTICLE OF THE NUMBER

ORLOV YU. V. Problems of Criminal and Legal Qualification of Domestic Violence (<i>Ukr</i>).....	13
---	----

NATIONAL SECURITY AND HUMAN RIGHTS

MARKOV V. V, VOITSIKHOVSKYI A. V. Legal Nature Issues of the Minsk Agreements (International and Legal Analysis) (<i>Ukr</i>).....	20
---	----

ADMINISTRATIVE LAW AND POLICING

GARMASH V. V. Administrative and Legal Status of Canine Units of the National Police of Ukraine: Essence and Content (<i>Ukr</i>).....	26
KAZANCHUK I. D., YATSENKO V. P. Peculiarities of Legal Regulation of the Activities of the National Police of Ukraine in the Field of Ensuring Information Security in Ukraine (<i>Ukr</i>).....	32
KOMZIUK A. V., KOMZIUK M. A. International Experience of Organizing Cooperation between Police and Public (<i>Ukr</i>)	39
PABAT O. V. Specific Features of Legal Regulation of Local Taxes and Fees (<i>Ukr</i>)	44
SOROCHAN D. A. Administrative and Legal Principles of the Activities of the National Police of Ukraine in Preventing and Counteracting Bullying (<i>Ukr</i>)	48

CRIME COUNTERACTION AND COMBATING CORRUPTION

ZOZULYA E. V. Content of Investigative Situations of the Initial Stage of Investigating Coercion to Fulfill or Non-Fulfillment of Civil Obligations Committed by Organized Criminal Groups (<i>Ukr</i>).....	54
KONIUSHENKO YA. YU. Determining the Grounds for Conducting Examination through the Prism of Investigative Practice (<i>Ukr</i>)	61
MANZHAI O. V., POTYLCHAK A. O. Crime Mapping Features (<i>Ukr</i>).....	66
MATIUSHKOVA T. P. Ensuring Security for the Participants of Criminal Proceedings: Forensic Aspects (<i>Ukr</i>)	73
PIDDYBNA A. V. Problematic Procedural Issues of Preventing Criminal Offenses on Road Passenger Transport (<i>Ukr</i>)	79
ROS A. V., BALATS R. M. Prevention of Criminal Offenses as One of the Tasks of Criminal Proceedings (<i>Ukr</i>).....	86
STOROZHENKO I. O. System of Agencies and Institutions for Preventing and Counteracting Juvenile Delinquency (Based on the Materials of the Ukrainian Provinces as Part of the Russian Empire) (<i>Ukr</i>).....	92
SHABELNIKOV S. K. Properties of Criminological Legislation of Ukraine (<i>Ukr</i>).....	97

REFORM OF THE LEGISLATION

VOLOVYK S. V. Jurisdiction of IP-Court: Issues of Theory and Practice (<i>Ukr</i>)	104
HONCHARENKO L. L., BALAN K. V. Regulatory and Legal Component of Ukrainian and European Cooperation in the Field of Protecting and Preserving Historical and Cultural Heritage of Ukraine (<i>Ukr</i>).....	110
LAZAREV V. V. Interpretation of Legal Terminology by the Constitutional Court of Ukraine (<i>Ukr</i>).....	116
LYSENKO A. N., LYSENKO I. V., GARYAEVA A. M. Exercise of the Private Property Right to Certain Types of Real Estate Property under the Law of Ukraine (<i>Ukr</i>)	122
PARFENTII L. A. Law Enforcement Agencies in the Field of Economic Security: Ukrainian Realities and Perspectives (<i>Ukr</i>)	130
YUSHKEVYCH O. G. Compliance of an Attorney’s Professional Profile with the Current Legislation (<i>Ukr</i>).....	137

REVIEWS

GRECHENKO V. A. 40 Centuries of State and Legal Thought (review for the first Part of the textbook by O. M. Holovko and T. Ye. Kahanovska "History of the Doctrines on Law and State") (<i>Ukr</i>).....	143
--	-----

TO AUTHORS' OF SCIENTIFIC JOURNAL "LAW AND SAFETY" ATTENTION

Editorial Board’s Notes (<i>Ukr</i>).....	145
---	-----

УДК 343.3

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.4.01>

ЮРІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ ОРЛОВ,

доктор юридичних наук, професор,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0003-1981-0794>,

e-mail: orlov1284@ukr.net

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Розглянуто проблеми кримінально-правової кваліфікації домашнього насильства. Акцентовано увагу на труднощах однозначного тлумачення і юридичного оцінювання ознак суспільно небезпечного діяння, передбаченого статтею 126-1 КК України, ознаки «систематичність», установлення суспільно небезпечних наслідків і причинного зв'язку та розмежування домашнього насильства із суміжними складами кримінальних правопорушень. Сформульовано рекомендації щодо вирішення виявлених проблем.

Ключові слова: домашнє насильство, діяння, систематичність, суспільно небезпечний наслідок, розмежування, відмежування.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Проблемні питання кримінально-правової кваліфікації домашнього насильства є проблемами не лише науки чи лише правоохоронної і судової практики, окремого їх сегменту серед безлічі інших. Це – проблеми більш широкого гуманітарного формату, що вимагають осмислення їх як складових захисту інституту дитинства і материнства й сім'ї і, зрештою, проблем упровадження ліберально-гуманістичної домінанти не як декларації, а як наріжного каменю в системі мислення, правової аксіології, втіленої у публічному адмініструванні, поліцейській діяльності та правосудді.

Принагідно зауважимо, що минуло вже більш ніж півтора року з моменту набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами»¹,

яким було доповнено КК України низкою новел, що розширили горизонт можливостей для специфікованого кримінально-правового впливу на детермінаційний комплекс домашнього насильства. Аналіз практики правозастосування, що сформувалася за цей час, не залишає сумнівів щодо наявності проблем, які виявляються у неправильній кримінально-правовій кваліфікації, узвичаєнні відповідних підходів, які потребують зміни, приведення у відповідність до вимог науковості та верховенства права.

Стан дослідження проблеми

Кримінально-правові проблеми протидії домашньому насильству ставали предметом досліджень О. О. Дудорова, О. О. Книженко, М. І. Хавронюка, Н. Б. Шамрук, О. П. Шамрук і деяких інших учених. Віддаючи належне вже сформованому теоретико-прикладному доробку, все ж таки варто акцентувати увагу на відсутності єдності у поглядах на природу і

¹ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з

цими явищами : Закон України від 06.12.2017 № 2227-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19> (дата звернення: 08.12.2020).

зміст суспільно небезпечного діяння та суспільно небезпечних наслідків, а також на критерії відмежування кримінально протиправного від адміністративно протиправного домашнього насильства.

Мета і завдання дослідження

Мета дослідження – описати виявлені проблеми кваліфікації кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України¹, запропонувати і пояснити шляхи їх вирішення. Завдання дослідження: 1) охарактеризувати проблеми однозначного тлумачення і юридичного оцінювання ознак суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 126-1 КК України; 2) з'ясувати проблеми інтерпретації ознаки «систематичність»; 3) визначити проблеми встановлення суспільно небезпечних наслідків і причинного зв'язку та розмежування домашнього насильства із суміжними складами кримінальних правопорушень; 4) сформулювати пропозиції щодо вирішення виявлених проблем.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що вперше в науці кримінального права емпіричним шляхом було систематизовано наявні проблеми кримінально-правової кваліфікації домашнього насильства, удосконалено знання щодо їх вирішення. Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання сформульованих пропозицій і рекомендацій для вдосконалення практики застосування ст. 126-1 КК України, а також її чинної редакції.

Виклад основного матеріалу

Матеріали та методи дослідження. Емпіричною і методичною базою для виявлення наявних проблем кримінально-правової кваліфікації домашнього насильства став контент-аналіз 110 обвинувальних вироків за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України, результати проведеного нами опитування серед слідчих (115 осіб) і дізнавачів (76 осіб) Національної поліції, а також дільничних офіцерів поліції (90 осіб) та експертні оцінки, зібрані серед суддів (25 осіб).

Результати дослідження. Можна виділити декілька ключових проблем кваліфікації,

які, певна річ, можуть і мають деталізуватися іншими, дотичними. При цьому вони, здається, є найбільш істотними перепонами на шляху до підвищення ефективності кримінального правозастосування у справі протидії домашньому насильству. Ці проблеми доцільно об'єднати у три групи.

I. Проблеми однозначного тлумачення і юридичного оцінювання ознак суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 126-1 КК України

Перш за все, йдеться про тлумачення альтернативних видів суспільно небезпечного діяння. І якщо щодо фізичного та економічного насильства питань здебільшого не виникає, то щодо психологічного цього сказати не можна.

Передусім звертає на себе увагу бланкетна конструкція диспозиції ст. 126-1 КК України, яка відсилає до положень Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»², де дається визначення вказаним видам насильства. До того ж психологічне насильство має найбільш складний опис із погляду визначеності категорій. Йдеться, поперше, про «подвійну наслідковість», що виникає в разі оперування поняттям «психологічне насильство» в диспозиції ст. 126-1 КК України. Детальному розглядові цієї ознаки присвячено статтю Н. Б. Шамрук та О. П. Шамрук [1, с. 346–348]. Тут же зауважимо, що зафіксована у вказаному Законі дефініція репрезентує матеріальну модель психологічного насильства, яка містить у собі, крім діяння, ще й наслідки («якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи»³). Водночас склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 126-1 КК України, також є матеріальним і передбачає настання таких суспільно небезпечних наслідків, як фізичні або психологічні страждання, розлад здоров'я, втрата працездатності, емоційна залежність або погіршення якості життя потерпілої особи. Таке юридичне «перехрещення» наслідків призводить до того, що ті з них, які характеризують власне психологічне насильство незалежно від його суспільно небезпечних наслідків, описаних у

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 08.12.2020).

² Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 08.12.2020).

³ Там само.

ст. 126-1 КК України, не встановлюються і не доводяться у кримінальних провадженнях. Тобто ознаки самого суспільно небезпечного діяння встановлюються не повністю, втрачається один з його етапів – визначення результатів негативного психологічного впливу, які дають підстави охарактеризувати останній саме як психологічне насильство й надалі встановлювати його суспільно небезпечні наслідки в контексті елементів складу злочину.

Вирішення цієї проблеми має безпосередній стосунок до: а) відмежування психологічного насильства від тих форм психологічного впливу на особу, що не можуть вважатися насильством (вочевидь, не будь-яка образа, погроза чи обмеження волевиявлення є психологічним насильством); б) відмежування домашнього насильства як адміністративного делікту від кримінального правопорушення, і не лише за ознакою систематичності.

Ясна річ, простої відповіді на це складне питання бути не може, і навряд чи вдасться надати розлоге аргументування наявних пропозицій у межах сучасного формату спілкування. Тож, обмежимося лише тим, що можна запропонувати двовимірну модель наслідків психологічного насильства, в якій перший (ближчий) рівень складають ті, які визначено в Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», а другий (віддалений)¹ – у ст. 126-1 КК України. Наявність лише наслідків першого рівня означає наявність адміністративного делікту, поява наслідків другого рівня – кримінального. Незважаючи на те що останні змістовно можуть формуватися і в разі одиничного акту психологічного насильства, законодавець, однак, використовує формалізовану перепону на шляху до трансформації адміністративного правопорушення в кримінальне. Цією перепону є ознака систематичності домашнього насильства.

Проблеми тлумачення ознаки «систематичність». Аналіз слідчої та судової практики засвідчує, що переважає (приблизно у 85 %

¹ Ще один проблемний аспект – установлення причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням, зокрема й особливо психологічним насильством, та наслідком. І проблема ця – бінарна. З одного боку – складність механізму спричинення шкоди, опосередкованого структурами психіки, елементами соціального статусу потерпілої особи. З іншого – знову ж таки погана визначеність використаних законодавцем категорій «страждання», «емоційна залежність», «якість життя».

випадків) підхід, відповідно до якого систематичність насильства й, відповідно, наявність ознак кримінального домашнього насильства доводиться за допомогою фіксації предикатних адміністративних правопорушень у кількості трьох і більше з посиланням або на протоколи про адміністративні правопорушення, або на відповідні рішення (постанови) суду. Приблизно у 12 % випадків слідчий та суд вважають достатнім лише одне предикатне адміністративне правопорушення; наявність другого делікту оцінюється вже як ознака систематичності. При цьому і в слідчих процесуальних документах, й у вироках суду опис систематичності обмежується виключно вказівкою тільки на один попередньо складений протокол (рішення суду). Ще приблизно у 3 % систематичність насильства фіксується без будь-якого попередньо оформленого факту притягнення до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП². У поодиноких випадках кримінальному переслідуванню передують чотири факти притягнення до адміністративної відповідальності за домашнє насильство (див., наприклад, вирок Петропавлівського районного суду Дніпропетровської області від 24 червня 2020 р., справа № 188/527/20³). З огляду на таку практику варто зробити деякі застереження.

По-перше, систематичність діяльності семантично передбачає наявність трьох і більше взаємопов'язаних актів чи дій⁴. Це означає, що

² Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 08.12.2020).

³ Вирок Петропавлівського районного суду Дніпропетровської обл. від 24.06.2020 : справа № 188/527/20, провадження № 1-кп/188/119/2020 // Реєстр судових рішень : сайт. URL: <https://www.uacourt.openregister.info/kryminalni-spravy-z-01-01-2019-40438/zlochynu-proty-zhytlya-ta-zdorovya-osoby-40495/domashnye-nasylstvo-12591?document=90038278> (дата звернення: 08.12.2020).

⁴ Звернімо увагу, що у вітчизняному законодавстві відсутнє визначення категорії «систематичність» щодо діяльності. Чи не єдина згадка про нього є у пункті 4 постанови Пленуму Верховного Суду України від 25.04.2003 № 3 «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності», де зазначено, що під здійсненням особою, не зареєстрованою як суб'єкт підприємництва, будь-якого виду підприємницької діяльності з тих, що підлягають

вже третя дія з достатньою мірою вказує на систематичність, а тому систематичність як ознака злочину, передбаченого ст. 126-1 КК України, бере свій початок від третього факту відповідного правопорушення, себто третій факт – уже злочинний. Таким чином, необґрунтованою і соціально обтяжливою (у сенсі надмірної віктимізації) є превалююча практика «очікування» третього адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП, щоб за четверте вже притягати до кримінальної відповідальності. Ця ж обставина сприяє і викривленню кримінальної статистики в бік необґрунтованого зниження показників кримінального домашнього насильства.

Окремо слід наголосити на тому, що, з точки зору доведення ознаки систематичності, у кримінальному провадженні наявність попередньо встановлених через процедуру притягнення до адміністративної відповідальності фактів учинення одиничних правопорушень, передбачених ст. 173-2 КУпАП, у частині домашнього насильства є загалом необов'язковою. Хоча слідча і судова практика йдуть саме тим шляхом, який передбачає, як я наголошував, наявність щонайменше трьох протоколів, складених за вчинення вказаного адміністративного правопорушення, загалом конструкцію складу злочину, передбаченого ст. 126-1 КК України, не можна назвати преюдиційною за визначенням. Такою її робить правозастосовна практика. І це, варто погодитись, більш простий шлях доведення вини особи. Однак слідування виключно ним сприяє подальшій латентизації кримінальних проявів домашнього насильства. Існує необхідність переорієнтувати передусім слідчу практику у її зв'язку з практикою превентивної діяльності поліції. Якщо є достатньо підстав уважати, що є систематичність домашнього насильства, вже при першому ж повідомленні чи особистому виявленні його поліцейським слід уникати застосування попередніх адміністративних процедур реагування. Притягнення до адміністративної відповідальності в таких випадках є неадекватним заходом державного реагування, таким, що не відповідає задуму й цілям закону та соціальним запитам. Там, де є

ліцензуванню, слід розуміти діяльність фізичної особи, пов'язану із виробництвом чи реалізацією продукції, виконанням робіт, наданням послуг з метою отримання прибутку, яка містить ознаки підприємницької, тобто провадиться зазначеною особою безпосередньо самостійно, систематично (не менше ніж три рази протягом одного календарного року) і на власний ризик.

загроза настання суспільно небезпечних наслідків, передбачених ст. 126-1 КК України, і діяння має ознаки систематичності, зволікання із застосуванням заходів адміністративного стягнення здатне призвести до найтяжчих наслідків. Понад 90 % усіх випадків доведення до самогубства – результат систематичного домашнього насильства; лише 1 із 20 винних за вчинення цього злочину (ст. 120 КК України) перебував на відповідному профілактичному обліку.

По-друге, важливим для визначення систематичності є встановлення строку, протягом якого вона є можливою. З огляду на положення ст. 39 КУпАП таким строком слід уважати один рік. Тобто окремі факти (епізоди) домашнього насильства, що вмонтовуються в систему насильницької діяльності, має відділяти один від одного період часу тривалістю менше року.

По-третє, систематичність – не лише кількісна, але і якісна ознака суспільно небезпечного діяння. Це означає, що декілька актів домашнього насильства *мають бути спрямованими проти того ж самого потерпілого чи кількох тих же самих потерпілих*. Зазвичай такі випадки об'єднує однотипний мотив (але не єдиний умисел). Хоча це і не обов'язково. Коли ж потерпілі є різними, то об'єднати всі акти насильства ознакою систематичності неможливо. Це обґрунтовується розумінням соціально-правової природи кримінальної заборони, сформульованої у ст. 126-1 КК України та її спрямованістю на захист здоров'я людини. Останнє визначає характер і ступінь суспільної небезпечності діяння, що описується, серед іншого, і через категорію систематичності (при цьому слід пам'ятати, що вчинення домашнього насильства у присутності дитини є також актом психологічного насильства щодо дитини). Тож, *систематичність вказує на кумулятивний ефект насильницького діяння, чим досягається його суспільна небезпечність, виражена мірою заподіяваної шкоди конкретному потерпілому (потерпілим)*.

По-четверте, систематичність означає три і більше разів застосування не тільки того ж самого виду насильства, а і їх можливої комбінації, тобто психологічного, фізичного й економічного насильства у їх довільній черговості та послідовності. Зазвичай психологічне насильство передує фізичному й економічному та сполучається з ними. Окремо варто вказати на те, що слідчі та судові органи в низці випадків неправильно кваліфікують дії кривдника щодо знищення або пошкодження майна потерпілої особи лише як акти психологічного

насильства. Залежно від ситуації і характеру знищеного чи пошкодженого майна та майнового стану потерпілої особи такі дії можуть розглядатися як самостійний прояв економічного насильства (випадки пошкодження вікон, дверей, побутової техніки тощо)¹.

По-н'яте, з огляду на комбінаторику насильницьких проявів, що спостерігаються у більшості випадків учинення злочину, передбаченого ст. 126-1 (здебільшого психологічне насильство поєднується з фізичним), важливо, щоб у кримінальних провадженнях ознаки кожного з видів насильства ретельно встановлювалися і доводилися *окремо*, адже вони передбачаються як альтернативні види суспільно небезпечних діянь. Використання кількох із них впливає на ступінь суспільної небезпечності злочину і, зрештою, має враховуватися під час призначення покарання та застосування обмежувальних заходів.

II. Проблеми встановлення суспільно небезпечних наслідків та причинного зв'язку

Перша проблема цього ряду полягає в тому, що в непоодиноких випадках органи досудового розслідування і суд, використовуючи преюдиційну логіку встановлення попередніх фактів домашнього насильства, обмежуються виключно встановленими в адміністративних матеріалах подіями, незважаючи на особливості матеріального складу злочину, передбаченого ст. 126-1 КК України. Зустрічаються навіть такі вироки (наприклад, вирок Очаківського міськрайонного суду Миколаївської обл. від 17 жовтня 2019 р. № 483/1561/19²), в яких зафіксовано, так би мовити, «чисту преюдицію»: особа визнається винуватою у вчиненні

злочину, передбаченого ст. 126-1 КК України, лише на підставі того, що вона чотири рази була притягнута до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КК України. Більш жодних діянь (незважаючи на те що кримінальним правопорушенням є саме діяння), крім тих, за які вона вже була притягнута до адміністративної відповідальності, їй вину не ставилося. У цьому, як і в подібних до нього випадках, було констатовано, а не встановлено, і доведено всі ознаки складу злочину, передбаченого ст. 126-1 КК України, лише на підставі постанов про притягнення до адміністративної відповідальності. Однак на останні можна спиратися лише як на підтвердження фактів *подій*, що сталися у минулому, але ж ніяк не як на підтвердження суспільно небезпечних наслідків, що виникають у разі вчинення кримінального домашнього насильства. Їх необхідно встановлювати й доводити окремо.

Друга проблема полягає у встановленні наявності такого суспільно небезпечного наслідку, як погіршення якості життя. Аналіз судової практики виявив, що в різних судових рішеннях і вироках використовується кліше буквально такого змісту: «погіршилась якість життя, що виразилось у втраті енергійності, втомі, фізичному дискомфорті, втраті повноцінного сну та відпочинку, у тому числі втраті самооцінки, позитивних емоцій та негативних переживаннях», що свідчить про формалізм у підходах до встановлення та доведеності відповідного суспільно небезпечного наслідку і про те, що його фактичні ознаки в багатьох випадках формулюються навіть не потерпілими, а слідчим і судом. Лише в поодиноких випадках у кримінальному провадженні призначається судово-психологічна експертиза. Таку ситуацію не можна назвати задовільною. Вважаю, що єдиним прийнятним для суду джерелом доказу наявності суспільно небезпечного наслідку психологічного змісту має бути висновок судово-психологічної експертизи, якою слід установлювати не лише наявність самого факту психологічних страждань, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи, а й *причинного зв'язку* з відповідними насильницькими діями.

III. Проблеми розмежування домашнього насильства із суміжними складами кримінальних правопорушень

Найчастіше виникає потреба *розмежувати домашнє насильство та заподіяння тілесних ушкоджень* різного ступеня тяжкості. Тут виникає проблема відмінності у підходах до кваліфікації випадків домашнього фізичного

¹ Прикладом правильної кваліфікації як економічного насильства є рішення Брусилівського районного суду Житомирської області від 26 червня 2020 р.: «... Під час конфлікту ОСОБА_1 умисно розбив вікно у веранді будинку за адресою їх спільного проживання, чим ... вчинив економічне насильство щодо ОСОБА_2, так як ОСОБА_2 доглядає дитину-інваліда та отримує державну соціальну допомогу по догляду за дитиною-інвалідом. Крім того ОСОБА_1, взявши ніж, порізав задню шину на колесі велосипеда потерпілої, чим також вчинив економічне насильство» (справа № 275/570/20).

² Вирок Очаківського міськрайонного суду Миколаївської обл. від 17.10.2019 р. : справа № 483/1561/19, провадження № 1-кп/483/223/2019 // LIGA360 : сайт. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/85003607> (дата звернення: 08.12.2020).

насильства чи то як множинності злочинів, чи як одиничних злочинів. Незважаючи на зроблені наукою кримінального права правила і рекомендації щодо кваліфікації злочинів, під час їх відмежування від суміжних органи досудового розслідування і суди й досі іноді допускають неправильну кваліфікацію сукупності злочинів, передбачених статтями 125 та 126-1 КК України. Зауважимо, що для вирішення цієї ситуації варто керуватися розумінням того, що склад злочину, передбачений статтею 126-1 КК України, є складеним, а заподіяння тілесних ушкоджень є вмонтованим до його об'єктивної сторони. Саме тому потреба у додатковій кваліфікації за правилами сукупності виникає лише в тих випадках, коли санкції статей, що передбачають відповідальність за заподіяння тих чи інших тілесних ушкоджень, є такими ж само або більш суворими, ніж санкція ст. 126-1 КК України. Таким чином, за сукупністю із ст. 126-1 КК України можуть бути кваліфіковані злочини, передбачені ч. 2 ст. 126, статтями 121, 122 КК України тощо. Це ж стосується і незаконного позбавлення волі як прояву фізичного насильства (ст. 146 КК України). Водночас *погроза вбивством* (ч. 1 ст. 129 КК України), *експлуатація дітей* (лише щодо діянь, передбачених ч. 1 ст. 150 КК України, як прояв економічного домашнього насильства) охоплюються ст. 126-1 КК України. *Сексуальне насильство* – ні, воно завжди потребує окремої (а не додаткової) кваліфікації за статтями 152–154, 156 КК України.

Також проблемним питанням є *розмежування кримінального домашнього насильства та ухилення від сплати аліментів* на утримання дітей (ст. 164 КК України) чи непрацездатних батьків (ст. 165 КК України). У науці та практиці справедливо висловлюється думка, що злісне ухилення від сплати аліментів цілком можна розглядати як прояв економічного насильства. Проте це не дає підстав уважати, що такі дії охоплюються статтею 126-1 КК України чи вимагають кваліфікації за сукупністю цієї статті зі ст. 164 чи 165 КК України. Натомість слідча та судова практика в низці випадків вдається до кваліфікації за сукупністю,

порушуючи принцип неможливості подвійного інкримінування.

Під час вирішення цього питання варто відштовхуватися від правила про кваліфікацію в разі конкуренції загальної та спеціальної норм. Норми статей 164 та 165 КК України є спеціальними щодо загальної, зафіксованої у ст. 126-1 КК України, а тому мають застосовуватись тільки вони, без сукупності.

Натомість це правило не можна поширити на *ухилення від сплати аліментів на утримання одного з подружжя (колишнього подружжя)*. Вітчизняний кримінальний закон не передбачає спеціальної кримінально-правової охорони відповідних аліментних відносин, суб'єктами яких є члени подружжя чи колишні допарки (члени подружжя). Натомість Сімейний кодекс України (статті 76, 84) в низці випадків передбачає право на утримання й отримання аліментів одним із подружжя (колишнього подружжя). Систематичне ухилення від виплати таких аліментів слід уважати економічним насильством, яке у разі спричинення наслідків, передбачених статтею 126-1 КК України, має кваліфікуватися за цією статтею. Ця позиція розлого аргументується у наукових працях О. О. Книженко [2, с. 45–52].

Висновки

Підсумовуючи, зауважимо, що сформульована у статті 126-1 КК України конструкція складу злочину домашнього насильства потребує коригування шляхом усунення нормативних передумов для преюдиційної практики, яка в багатьох випадках є проблемною. Цього можна досягти завдяки використанню узвичаєного підходу до відмежування кримінального правопорушення від адміністративного з використанням категорії «суспільна небезпечність». Одним з найбільш ефективних інструментів формалізації ознак останньої є заподіювана суспільним відносинам шкода, зокрема суспільно небезпечні наслідки. Саме спираючись на них, можна достатньо чітко сформулювати склад кримінального правопорушення домашнього насильства, відійшовши від систематичності.

Список бібліографічних посилань

1. Шамрук Н. Б., Шамрук О. П. Проблеми кваліфікації домашнього психологічного насильства в сучасному вітчизняному законодавстві. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 6. С. 346–348.
2. Книженко О. О. Домашнє насильство: проблеми кваліфікації. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2019. № 2 (22). С. 45–52.

Надійшла до редколегії 10.12.2020

ОРЛОВ Ю. В. ПРОБЛЕМЫ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ КВАЛИФИКАЦИИ ДОМАШНЕГО НАСИЛИЯ

Рассмотрены проблемы уголовно-правовой квалификации домашнего насилия. Акцентируется внимание на трудностях однозначного толкования и юридической оценки признаков общественно опасного деяния, предусмотренного статьей 126-1 УК Украины и признака «систематичность», установления общественно опасных последствий и причинной связи и разграничения домашнего насилия со смежными составами уголовных правонарушений. Сформулированы рекомендации по решению выявленных проблем.

Ключевые слова: домашнее насилие, деяние, систематичность, общественно опасное последствие, разграничение, отграничение.

ORLOV YU. V. PROBLEMS OF CRIMINAL AND LEGAL QUALIFICATION OF DOMESTIC VIOLENCE

The subject matter of the research is theoretical and applied problems of criminal and legal qualification of domestic violence. Its purpose is to form propositions for solving these problems. The latter include the difficulties of unambiguous interpretation and legal assessment of the features of a socially dangerous act provided by the Art. 126-1 of the Criminal Code of Ukraine, and the features of “systematic”, establishing socially dangerous consequences and causal relation and distinguishing domestic violence from related corpus delicti of criminal offenses.

The author has revealed the “interdiction” of socially dangerous results (as features of an action) and consequences, which leads to incompleteness and incorrect qualification. The solution of this problem is directly related to: a) the separation of psychological violence from those forms of psychological influence on a person that cannot be considered violence; b) separation of domestic violence as an administrative tort from a criminal offense.

The author has suggested a two-dimensional model of the consequences of psychological violence, where the first (closer) level consists of those consequences defined in the Law of Ukraine “On Preventing and Counteracting Domestic Violence”, and the second (remote) level – in the Art. 126-1 of the Criminal Code of Ukraine.

When there are sufficient grounds to believe that domestic violence is systematic, the use of prior administrative response procedures should be avoided after the first report or personal detection by the police officer.

Special attention has been paid to the criteria for distinguishing between the legal components of domestic violence and criminal offenses against life and health, sexual freedom and sexual integrity, as well as those provided by the Articles 164 and 165 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: domestic violence, an action, consistency, socially dangerous consequence, demarcation, delimitation.

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ТА ПРАВА ЛЮДИНИ

УДК 341.24

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.4.02>

В'ЯЧЕСЛАВ ВАЛЕРІЙОВИЧ МАРКОВ,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0003-2024-657X>,

e-mail: cyber.markov333@gmail.com;

АНДРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ ВОЙЦІХОВСЬКИЙ,

кандидат юридичних наук, доцент,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0001-5629-8852>,

e-mail: voitsihovsky@gmail.com

ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ПРИРОДИ МІНСЬКИХ ДОМОВЛЕНОСТЕЙ (МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ)

Досліджено міжнародно-правові аспекти юридичної природи Мінських домовленостей. Проаналізовано різне розуміння сторонами цих домовленостей їх юридичної природи, визначено настання можливих юридичних наслідків у випадку невиконання сторонами цих міжнародно-правових документів, а також з'ясовано роль і місце Мінських домовленостей у процесі мирного врегулювання конфлікту на Сході України. Зроблено науково обґрунтовані висновки щодо правильного розуміння і тлумачення Мінських домовленостей як специфічного виду міжнародно-правових актів.

Ключові слова: юридична природа, Мінські домовленості, міжнародний договір, міжнародно-правовий акт.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Із розвитком і розповсюдженням міжнародного права акцент у дискусіях щодо вирішення конфліктів змістився в бік їх мирного врегулювання. Саме цей загальний принцип міжнародного права лежить в основі п. 3 ст. 2 Статуту ООН 1945 р.: «Всі члени Організації Об'єднаних Націй вирішують свої міжнародні спори мирними засобами таким чином, щоб не піддавати загрози міжнародний мир і безпеку, і справедливість»¹.

Принцип мирного вирішення міжнародних спорів став основою в питаннях урегулювання воєнного конфлікту на Сході України. Результатом перемовин у межах Тристоронньої контактної групи з мирного врегулювання ситуації в Донецькій і Луганській областях (Мінської групи) стало ухвалення Мінських домовленостей (Мінський протокол – угода

про тимчасове перемир'я у війні на Сході України 2014 р., Меморандум про виконання положень Протоколу за результатами консультацій Тристоронньої контактної групи стосовно кроків, спрямованих на імплементацію Мирного плану Президентів України і Російської Федерації, 2014 р. і Комплекс заходів щодо виконання Мінського протоколу 2015 р.).

Про важливість Мінських домовленостей у врегулюванні воєнного конфлікту і про те, що вони є єдиною узгодженою основою для досягнення миру на Сході України, неодноразово заявляли світові лідери і керівники міжнародних міжурядових організацій (насамперед, ООН, ОБСЄ, ЄС, НАТО тощо). Ця обставина визначає високу значущість процесів, що відбуваються у площині мирного вирішення конфлікту на Сході України, у виробленні зовнішньополітичного курсу нашої держави, а також у визнанні ролі принципу мирного вирішення міжнародних спорів у підтримці міжнародного миру та безпеки.

Стан дослідження проблеми

Дослідження юридичної природи Мінських домовленостей як різновиду міжнародно-

¹ Устав Организации Объединенных наций : от 26.06.1945 // Организация Объединенных Наций : офиц. сайт. URL: <https://www.un.org/ru/charter-United-nations/> (дата звернення: 11.12.2020).

правових актів ґрунтується на наукових здобутках відомих дослідників у галузі міжнародного публічного права, таких як М. Баймуратов, М. Буроменський, О. Буткевич, А. Георгіца, А. Дмитрієв, О. Задорожній, Н. Камінська, В. Мицик, В. Муравйов, В. Репецький, О. Радзівілл, Т. Сироїд, Л. Тимченко, О. Трагнюк та ін. Серед наукових праць названих науковців значне місце посідають дослідження теоретико-правових питань з окремих аспектів права міжнародних договорів, договірно-правового регулювання міждержавного співробітництва, а також питань мирного вирішення міжнародних спорів. Водночас оскільки загрози виникнення різноманітних конфліктів як на універсальному, так і на регіональному рівнях у сучасних умовах розвитку суспільства стали більш динамічними та постійно змінюються, відповідна проблематика наукових досліджень не лише не втрачає своєї актуальності, а навпаки, дедалі більше потребує нових наукових поглядів.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є здійснення міжнародно-правового аналізу Мінських домовленостей як різновиду міжнародно-правових актів, а також визначення їх юридичної природи і ролі в урегулюванні воєнного конфлікту на Сході України. Ця мета досягається шляхом виконання таких *завдань*: здійснити аналіз міжнародно-правових підходів до з'ясування юридичної природи Мінських домовленостей; проаналізувати різне розуміння сторонами цих домовленостей їх юридичної природи; визначити роль Мінських домовленостей у міжнародному процесі щодо мирного врегулювання воєнного конфлікту на Донбасі; з'ясувати наявність юридичних наслідків у разі невиконання сторонами Мінських домовленостей.

Наукова новизна дослідження

Обрання теми наукового дослідження обумовлюється тим, що процесу врегулювання воєнного конфлікту в Україні в контексті налагодження стабільного миру і рівня безпеки на Сході держави, а також повернення окупованих територій Донбасу під контроль України приділяється велика увага як з боку політичного керівництва України, різних політичних кіл та представників наукового середовища, так і пересічного населення. Крім того, питання реалізації Мінських домовленостей стали предметом обговорення різних міжнародних офіційних зустрічей на вищому політичному рівні за участю української сторони.

Для України, яка в межах «гібридної війни» зіткнулася з такими факторами, як тимчасова окупація Російською Федерацією території України, питання забезпечення миру і безпеки на Сході держави набули надзвичайно важливого значення. Зважаючи на це, в науковців-правознавців і науковців-міжнародників дедалі частіше виникають питання щодо юридичної природи самих Мінських домовленостей, а також щодо характеру міжнародних прав і обов'язків їх сторін. Саме ці фактори і визначають наукову новизну цього дослідження.

Виклад основного матеріалу

5 вересня 2014 р. у м. Мінськ (Білорусь) представники України, Росії та ОБСЄ у присутності представників так званих Донецької народної республіки і Луганської народної республіки підписали тристоронню угоду про припинення вогню на території Донецької та Луганської областей.

Критики Мінських домовленостей постійно звертають увагу на те, що ці міжнародні документи так і не принесли Україні бажаного миру. Тобто ні перший документ, підписаний 5 вересня 2014 р., ні другий, який має назву «Комплекс заходів щодо виконання Мінського протоколу», підписаний 12 лютого 2015 р., не забезпечили бажаного результату. На території Донецької та Луганської областей понині тривають бойові дії.

Незважаючи на такі закиди, слід зазначити, що згадані міжнародні документи хоча і не припинили повністю воєнні дії на окупованих територіях, але все ж запобігли «великій» війні на Сході України. Підписані Мінські домовленості на той момент були важливим тактичним військово-політичним кроком для нашої країни. Вони допомогли відвести від українських кордонів серйозні російські збройні сили, зменшити кількість жертв воєнного конфлікту на Донбасі, повернути заручників, а також здійснити масштабне переозброєння Збройних сил України. При цьому варто зауважити, що понині жодної дієвої альтернативи наявним Мінським домовленостям не існує.

Крім того, в політичних і наукових колах існує скептичне ставлення до повної реалізації Мінських домовленостей. Навіть є певні сумніви щодо юридичної сили (обов'язковості) цих документів, а отже, щодо можливості виконання домовленостей у повному обсязі. Таке ставлення до цього питання слід пов'язати з тим, що Україна та Російська Федерація зовсім по-різному розглядають юридичну природу самих Мінських домовленостей як міжнародно-правових актів.

Для повного розуміння і тлумачення Мінських домовленостей потрібно розмежувати політичну та правову складові цих документів. У цьому разі політична сфера являє собою протистояння різних політичних інтересів і сил, тоді як правова сфера – це система загальних правил, за якими відбувається політичне протистояння. Для здійснення юридичного аналізу форми та змісту Мінських домовленостей, насамперед, слід максимально відмежуватися від політичної сфери, тобто тих умов, у яких ці домовленості були сформульовані й існують досі.

Політична площина Мінських домовленостей полягає в тому, що вона впливає на розвиток цих домовленостей, оскільки їх можна розглядати як певний переговорний майданчик, на якому сторони можуть ухвалювати додаткові рішення, що конкретизують Мінські домовленості або їх доповнюють. По суті, можна вказати на існування певного механізму мирного врегулювання міжнародних спорів, а також вирішення суперечок щодо тлумачення окремих положень документів, що складають Мінські домовленості.

У засобах масової інформації та інших інформаційних повідомленнях стосовно Мінських домовленостей найчастіше використовується термін «Мінські угоди», що, на наш погляд, є неправильним і недоцільним у формально-юридичному аспекті.

Вживання терміна «домовленості» в цьому випадку є більш точним, оскільки це визначення підкреслює неюридичний (необов'язковий) характер цих міжнародних документів. Термін «угода» призводить до ототожнювання Мінських домовленостей з міжнародними договорами, що вводить в оману громадськість і міжнародну спільноту щодо їх юридичної природи, тим самим свідчить про обов'язковість документів для сторін, що їх уклали.

Таку думку поділяють і деякі громадські організації, діяльність яких пов'язана з вивченням такого феномена, як «гібридна війна». У відкритому зверненні до української влади ці громадські організації заявили, що введення в обіг та популяризація назв «Мінські домовленості» та «Мінські угоди» містить ознаки гібридної операції зі стратегічного дезінформування світової спільноти щодо самої юридичної природи підписаних документів. «З метою уникнення неправильного трактування природи цього документа, що є винятково протоколом політичних консультацій, та щоб не вводити в оману суспільство, експертів, журналістів, дипломатів та політиків щодо міжнародно-правових наслідків його вико-

нання Україною, просимо використовувати для скороченої назви цього документа винятково Мінський протокол або Мінські консультації, не вживаючи терміни «угоди» та «домовленості»», – йдеться у відкритому зверненні громадських організацій [1].

Для правильного розуміння і тлумачення Мінських домовленостей необхідно з'ясувати набуття сторонами цих документів певних міжнародних прав і зобов'язань, що призведе до розуміння юридичної природи домовленостей.

Позиція Російської Федерації як однієї зі сторін переговорного процесу полягає в тому, що Мінські домовленості вважаються юридично обов'язковим документом, повноцінним міжнародним договором, юридична сила і обов'язковість якого випливає з того, що цей документ згадується в тексті Резолюції Ради Безпеки ООН S/RES/2202 від 17 лютого 2015 р.¹

Відповідно до Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р.² Мінські домовленості не можна вважати повноцінним міжнародним договором, оскільки на час їх підписання не було заявлено чіткої позиції сторін цих документів про їх юридичну обов'язковість, що свідчить про свідоме небажання вважати домовленості офіційним міжнародним договором.

Щодо згаданої Резолюції Ради Безпеки ООН S/RES/2202 слід зауважити, що посилання в тексті резолюції на Мінські домовленості не перетворює автоматично ці документи на повноцінний міжнародний договір. Обов'язковість міжнародного договору визначають самі сторони угоди, а не посилання в тексті міжнародних міжурядових організацій, в цьому випадку Резолюції Ради Безпеки ООН. При цьому сама Резолюція, якою було політично схвалено Мінські документи, за формою і змістом має рекомендаційний характер і відповідно до норм Статуту ООН не може мати інших тлумачень [2].

Варто зазначити, що Мінські домовленості не були зареєстровані в Секретаріаті ООН як міжнародний договір. Така процедура відбувається відповідно до ст. 102 Статуту ООН:

¹ Резолюция Совета Безопасности S/RES/2202 (2015) : від 17.02.2015 // Организация Объединенных Наций : офиц. сайт. URL: [http://undocs.org/ru/S/RES/2202\(2015\)](http://undocs.org/ru/S/RES/2202(2015)) (дата звернення: 11.12.2020).

² Венская конвенция о праве международных договоров : от 23.05.1969 // Организация Объединенных Наций : офиц. сайт. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/law_treaties.shtml (дата звернення: 11.12.2020).

«Будь-який договір і міжнародна угода, укладені будь-яким Членом Організації після набуття чинності цього Статуту, повинні бути, при першій нагоді, зареєстровані в Секретаріаті і ним опубліковані. Жодна зі сторін в будь-якому такому договорі або міжнародній угоді, які не зареєстровані, не може посилається на такий договір або угоду в жодному з органів Організації Об'єднаних Націй»¹.

На думку вітчизняного науковця-міжнародника О. Мережка, в позиції Російської Федерації щодо юридичної природи Мінських домовленостей простежується певна суперечливість. Так, наприклад, в одному зі своїх інтерв'ю міністр закордонних справ Російської Федерації Сергій Лавров назвав Мінські домовленості «міжнародно-правовим документом», який, зважаючи на Резолюцію Ради Безпеки ООН S/RES/2202 від 17 лютого 2015 р., є юридично обов'язковим [3].

Логічно припустити, що під «міжнародно-правовим документом» міністр закордонних справ Російської Федерації мав на увазі саме міжнародний договір. Якщо це так, то згідно з традиційним поглядом науки міжнародного права сторонами будь-якого міжнародного договору можуть бути держави та міжнародні міжурядові організації як повноправні суб'єкти міжнародного права. Однак так звані Донецька народна республіка і Луганська народна республіка навіть з позиції Російської Федерації не вважаються державами або міжнародними міжурядовими організаціями, а отже, не можуть навіть вважатися суб'єктами міжнародного права і володіти міжнародною договірною правосуб'єктністю.

Цікавим є той факт, що у преамбулі згаданої Резолюції Ради Безпеки ООН, на яку посиляється міністр закордонних справ Російської Федерації, чітко заявляється про повагу до суверенітету і територіальної цілісності України. Звідси випливає те, що Мінські домовленості як міжнародний договір не могли бути укладені за участю жодного утворення, яке намагається вийти зі складу України (здійснити сецесію). У цьому разі Донецька народна республіка і Луганська народна республіка є невизнаними та самопроголошеними квазідержавними утвореннями і за українським законодавством є частиною території України, яка тимчасово перебуває під окупацією. Ціл-

ком абсурдною та нелогічною є ситуація, коли Україна укладає міжнародний договір з окремими частинами її державної території. До речі, в міжнародній практиці існують випадки укладання між державами та недержавними утвореннями саме політичних домовленостей, а не міжнародних договорів.

Зважаючи на заяву міністра закордонних справ Російської Федерації про те, що Мінські домовленості є міжнародним договором, цілком логічно зазначити, що сторонами цього міжнародного договору можуть бути лише держави, в цьому випадку Україна і Російська Федерація, а не якісь недержавні утворення.

Відповідно до науки міжнародного права і вимог чинного законодавства України Мінські домовленості могли б вважатися міжнародною угодою, якщо б були укладені від імені України за спеціальною процедурою, визначеною статтями 3 («Види міжнародних договорів»), 5 («Рішення про проведення переговорів і про підписання міжнародних договорів України») і 6 («Повноваження на укладення міжнародного договору України») Закону України «Про міжнародні договори» від 29 червня 2004 р.², для якої Розпорядження Президента України «Про уповноваження Л. Кучми на участь у Тристоронній контактній групі з мирного врегулювання ситуації в Донецькій і Луганській областях» № 953/2014-рп³ явно є недостатнім. Мінські домовленості були підписані особами, які не мали належних повноважень на укладання міжнародних договорів. Із цього і випливають причини неінтегрованості Мінських домовленостей у систему національного законодавства України. За процедурою ухвалення, форматом підписання і способом легітимації (точніше, її відсутністю) вони просто не відповідають формальним вимогам [4], закріпленим у Законі України «Про міжнародні договори» від 29 червня 2004 р.⁴.

² Про міжнародні договори : Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> (дата звернення: 11.12.2020)

³ Про уповноваження Л. Кучми на участь у Тристоронній контактній групі з мирного врегулювання ситуації в Донецькій і Луганській областях : Розпорядження Президента України від 08.07.2014 № 953/2014-рп // Президент України : офіц. інтернет-представництво. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/9532014-rp-17449> (дата звернення: 11.12.2020).

⁴ Про міжнародні договори : Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV // БД «Законодавство

¹ Устав Организации Объединенных Наций : от 26.06.1945 // Организация Объединенных Наций : офиц. сайт. URL: <https://www.un.org/ru/charter-United-nations/> (дата звернення: 11.12.2020).

Виходячи із цієї позиції, з упевненістю можна стверджувати, що Мінські домовленості за своєю юридичною природою не є міжнародним договором, тому їх положення не можуть мати юридично обов'язкової сили для сторін. Їх можна назвати, скоріше, міжнародними політичними домовленостями, які не підпадають під урегулювання норм міжнародного права.

У науці міжнародного права існує думка про те, що міжнародні політичні угоди, до яких належать і Мінські домовленості, регулюються такими загальними принципами права, як принцип добросовісності (передбачає необхідність сумлінної та чесної поведінки суб'єктів під час виконання своїх юридичних обов'язків і здійснення своїх суб'єктивних прав) та принцип «*pacta sunt servanda*» (договори повинні виконуватися) [3].

У підсумку цього дослідження нам залишилося з'ясувати характер набуття сторонами Мінських домовленостей міжнародних прав та обов'язків. Виходячи з аргументації щодо юридичної необов'язковості Мінських домовленостей, можемо зробити висновок, що в разі порушення своїх зобов'язань будь-якою зі сторін домовленостей наставатиме не юридична (міжнародно-правова), а політично-моральна відповідальність. Наприклад, до сторони – порушника міжнародних зобов'язань може бути застосований моральний осуд з боку світової спільноти або політичний, дипломатичний тиск з боку окремих держав чи в межах міжнародних міжурядових організацій тощо. Звичайно, невиконання або недобросовісне виконання однією зі сторін Мінських домовленостей своїх міжнародних зобов'язань надає іншій стороні можливість також не виконувати свої міжнародні зобов'язання за цими документами.

Мінські домовленості підпадають під урегулювання насамперед політичними нормами, які, як свідчить міжнародна практика, інколи можуть бути більш дієвими, ніж юридичні норми. Крім того, Мінські домовленості як специфічний вид міжнародно-правових актів можуть регулюватися не лише прямо, а й опосередковано окремими нормами права міжнародних договорів. Наприклад, правила і принципи тлумачення міжнародних договорів, що містяться у Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969 р.¹, можуть бути

України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> (дата звернення: 11.12.2020)

¹ Венская конвенция о праве международных договоров : от 23.05.1969 // Организация

використані за аналогією для правильного тлумачення змісту Мінських домовленостей.

З огляду на те, що Мінські домовленості є водночас політичними домовленостями про припинення вогню між воюючими сторонами, можна стверджувати, що в цій частині на них можуть розповсюджуватися деякі міжнародно-правові норми, що належать до «законів та звичаїв війни», наприклад Розділ V «Перемир'я» IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї – Положення про закони і звичаї війни на суходолі 1907 р.²

До того ж наявність у першій Мінській домовленості (Мінський протокол – угода про тимчасове перемир'я у війні на Сході України 2014 р.) умови про припинення вогню перетворює ці документи на воєнно-політичні домовленості, а не лише політичні домовленості щодо мирного врегулювання конфлікту на Донбасі.

Висновки

Підсумовуючи все сказане вище, можна однозначно стверджувати, що:

– Мінські домовленості є специфічним видом міжнародно-правових актів воєнно-політичного характеру, скріпленими підписами високопосадовців, на яких розповсюджується не юридична (міжнародно-правова), а морально-політична відповідальність за їх невиконання;

– стосовно Мінських домовленостей використання терміна «Мінські угоди» є неправильним і недоцільним у формально-юридичному аспекті, тому термін «домовленість» є більш точним, що вказує на неюридичний (необов'язковий) характер цих документів;

– Мінські домовленості стали результатом військово-політичної ситуації, що склалася в Україні на момент підписання цих документів;

– оскільки Мінські домовленості не визнаються міжнародними договорами, вони не підлягають ратифікації Верховною Радою України;

– незважаючи на всі наявні плюси й мінуси Мінських домовленостей, їх гідної альтернативи в Україні на сьогодні не існує.

Объединенных Наций : офиц. сайт. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/law_treaties.shtml (дата звернення: 11.12.2020).

² IV Конвенция про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі : від 18.10.1907 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222 (дата звернення: 11.12.2020).

Список бібліографічних посилань

1. Кульчинський Р. М., Данилюк О. В. Експерти закликають не вживати термін «Мінські угоди», бо таких не існує // TEXTY.ORG.UA : сайт. 17.10.2019. URL: https://texty.org.ua/fragments/97256/Jeksperty_zaklykajut_ne_vzhyvaty_termin_Minski_ugody-97256/ (дата звернення: 11.12.2020).
2. Ковальський В. «Формула Штайнмайєра»: юридичний бік проблеми // Юридичний Вісник України : сайт. 16.01.2019. URL: <https://yvu.com.ua/formula-shtajnmajyera-yurydychnyj-bik-problemy/> (дата звернення: 11.12.2020).
3. Мережко О. Мінські домовленості. Юридичний аналіз // LB.ua : сайт. 13.05.2020. URL: https://lb.ua/news/2020/05/13/457407_minski_domovlenosti_yuridichniy.html (дата звернення: 11.12.2020).
4. ПАРЕ визнає «Мінські угоди»: реінтеграція Донбасу має їм відповідати? // Експертиза реформ : сайт. 25.01.2018. URL: <https://www.expertreform.com.ua/2018/01/25/parye-vyznae-minski-ugody-reintegratsiya-donbasu-maye-yim-vidpovidaty/> (дата звернення: 11.12.2020).

Надійшла до редколегії 14.12.2020

МАРКОВ В. В., ВОЙЦИХОВСКИЙ А. В. ВОПРОСЫ ЮРИДИЧЕСКОЙ ПРИРОДЫ МИНСКИХ ДОГОВОРЕННОСТЕЙ (МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ)

Исследованы международно-правовые аспекты юридической природы Минских договоренностей. Проанализировано разное понимание сторонами этих договоренностей их юридической природы, определено наступление возможных юридических последствий в случае невыполнения сторонами этих международно-правовых документов, а также выяснены роль и место Минских договоренностей в процессе мирного урегулирования конфликта на Востоке Украины. Сделаны научно обоснованные выводы относительно правильного понимания и толкования Минских договоренностей как специфического вида международно-правовых актов.

Ключевые слова: юридическое природа, Минские договоренности, соглашение, консультации, международный договор, международно-правовой акт.

MARKOV V. V, VOITSIKHOVSKIY A. V. LEGAL NATURE ISSUES OF THE MINSK AGREEMENTS (INTERNATIONAL AND LEGAL ANALYSIS)

The importance of the Minsk Agreements in resolving the conflict and the fact that they are the only agreed basis for achieving peace in Eastern Ukraine has been repeatedly stated by world leaders and leaders of international intergovernmental organizations (primarily the UN, OSCE, EU, NATO, etc.). This fact determines the high importance of the processes taking place in the field of peaceful resolution of the conflict in Eastern Ukraine.

The relevance of the chosen research topic is due to the fact that the process of resolving the military conflict in Ukraine in the context of establishing stable peace and security in the East, as well as returning the occupied territories of Donbass to Ukrainian control is given much attention by political leadership, scientific environment and the population. In addition, the implementation of the Minsk Agreements was discussed at various international official meetings at the highest political level with the participation of the Ukrainian side.

Such factors as the temporary occupation of the territory of Ukraine by the Russian Federation, issues of peace and security in the East of the state have become extremely important for Ukraine faced in the framework of the «hybrid war». As a result, legal scholars are increasingly questioning the legal nature of the Minsk Agreements themselves, as well as the nature of the parties' international rights and obligations.

The author of the article studies the international legal aspects of clarifying the legal nature of the Minsk Agreements. The parties' different understanding of the Minsk Agreements on their legal nature has been analyzed; the possible legal consequences in case of non-compliance with these international legal documents have been determined; and the role and place of the Minsk Agreements in the process of peaceful settlement of the conflict in Eastern Ukraine have been clarified. Scientifically substantiated conclusions on the correct understanding and interpretation of the Minsk Agreements as a specific type of international legal documents have been provided.

Key words: legal nature, Minsk agreements, agreement, consultations, international agreement, international legal act.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПОЛІЦЕЇСТИКА

УДК 342.95

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.4.03>

ВАДИМ ВОЛОДИМИРОВИЧ ГАРМАШ,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0003-4342-8771>,

e-mail: garmash2019@ukr.net

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС КІНОЛОГІЧНИХ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ: СУТНІСТЬ І ЗМІСТ

Досліджено наукові підходи до розуміння таких понять, як «правовий статус», «адміністративно-правовий статус», та «адміністративно-правовий статус кінологічних підрозділів Національної поліції України». З метою визначення адміністративно-правового статусу кінологічних підрозділів Національної поліції України виокремлено й охарактеризовано структурні елементи цього статусу.

Ключові слова: *правовий статус, адміністративно-правовий статус, кінологічні підрозділи, завдання кінологічних підрозділів поліції, функції кінологічних підрозділів поліції, компетенція кінологічних підрозділів поліції.*

Оглядова стаття

Постановка проблеми

Основними завданнями кінологічних підрозділів Національної поліції України є охорона прав і свобод людини, забезпечення публічної безпеки і порядку, а також протидія злочинності. З метою ефективного виконання цих завдань слід визначити адміністративно-правовий статус кінологічних підрозділів Національної поліції України. Реалізація адміністративно-правового статусу надасть можливість удосконалити кінологічну діяльність. Тому визначення адміністративно-правового статусу кінологічних підрозділів Національної поліції України є актуальною темою дослідження.

Стан дослідження проблеми

Адміністративно-правовий статус кінологічних підрозділів Національної поліції України було висвітлено в наукових працях А. Афанасьєва, А. Галімова, В. Березюка, О. Богданюка, О. Винограда, О. Вотінова, О. Джафарової, Ю. Дем'янюка, О. Діденка, В. Дорофєєва, С. Дякова, Т. Івашкова, Д. Іщенко, М. Кабачинського, О. Ковалюка, В. Мірошніченко, В. Паламарчука, В. Петровського, Є. Потапчука, В. Примака, А. Радванського, В. Решетника, В. Руденка, В. Селюкова, С. Серховця, С. Сидоренкова, О. Ставицького, О. Торічного, В. Ягупова та ін.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначення загальнотеоретичних засад адміністративно-правового

статусу кінологічних підрозділів Національної поліції України. Для її досягнення необхідно вирішити такі *завдання*: по-перше, визначити та розкрити структурні елементи кінологічних підрозділів Національної поліції України, такі як мета, завдання, функції, структура та компетенція; по-друге, охарактеризувати нормативно-правову основу діяльності кінологічних підрозділів Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу

Дослідження адміністративно-правового статусу кінологічних підрозділів Національної поліції України насамперед слід розпочати з розкриття понять «статус», «правовий статус» та «адміністративно-правовий статус».

Так, поняття «статус» у Великому тлумачному словнику сучасної української мови визначається як правове становище громадян, державних органів та міжнародних організацій [1, с. 1387].

Змістом правового статусу, на думку Н. Оніщенка, є система законодавчо встановлених і гарантованих державою прав та обов'язків, законних інтересів та свобод суб'єкта суспільних відносин [2, с. 366]. П. Рабінович уважає, що правовий статус – це комплекс суб'єктивних прав та юридичних обов'язків [3, с. 80]. О. Скакун визначає правовий статус як сукупність взаємозалежних прав, законних інтересів та обов'язків суб'єкта права [4, с. 569].

Правовий статус є однією з політико-правових категорій, тісно пов'язаних із соціальною структурою суспільства, демократією та станом законності. Це складний багатоелементний конституційно-правовий механізм, що виступає юридичною мірою соціальної свободи суб'єкта права [5, с. 32]. Правовий статус є основою правового становища – узагальненої категорії, яка охоплює загальні характеристики стану суб'єкта права в державі [4, с. 569].

Під правовим статусом державного органу слід розуміти сукупність повноважень юридично-владного характеру, реалізація яких забезпечує виконання покладених на нього завдань [6, с. 95]. Таким чином, правовий статус є компетенцією державного органу.

Правовий статус являє собою багатоаспектну, універсальну, комплексну категорію, що охоплює структуру, принципи взаємодії суб'єктів суспільних відносин між собою, а також шляхом визначення прав, обов'язків та гарантій їх реалізації визначає місце суб'єкта в системі правовідносин [7, с. 95].

Зауважимо, що правовий статус є фундаментальним поняттям, що охоплює поняття адміністративно-правового статусу. М. Алексійчук зазначає, що правовий статус – це загальне правове становище будь-якого органу Міністерства внутрішніх справ, що визначається через наділення його певними правами та обов'язками [8, с. 7].

У науковій літературі зміст адміністративно-правового статусу визначається як сукупність прав та обов'язків, закріплених нормами адміністративного права, реалізація яких забезпечується певними гарантіями [9, с. 272].

Розкриваючи зміст адміністративно-правового статусу кінологічних підрозділів Національної поліції України, варто зазначити, що він є похідним від правового статусу правоохоронних органів. Тому розглянемо думки науковців щодо адміністративно-правового статусу правоохоронних органів.

Так, на думку С. Гусарова адміністративно-правовий статус правоохоронних органів – це сукупність адміністративно-правових норм, що передбачають реалізацію компетенції їх підрозділів з охорони правопорядку, забезпечення прав та свобод громадян, а також безпеки суспільства [10, с. 96].

Д. Ластович визначає адміністративно-правовий статус органів внутрішніх справ як визначене нормами адміністративного права юридичне становище в механізмі держави та системі суспільних відносин, а також зауважує, що зміст правового становища виявляється в меті, завданнях і принципах діяльності

такого органу, в тих можливостях, якими він користується, реалізуючи своє функціональне призначення, та в обов'язках, що на нього покладаються [11, с. 71].

Під адміністративно-правовим статусом територіальних органів внутрішніх справ Д. Мартинов розуміє становище спеціального суб'єкта адміністративного права, врегульоване нормами адміністративного права та гарантоване державою, що становить сукупність прав та обов'язків, гарантій і відповідальності, відповідно до яких він виконує правоохоронні функції [12, с. 10].

Відзначимо думку Т. Коломoeць, яка наголошує, що адміністративно-правовий статус органів виконавчої влади – це організації, які є частиною державного апарату, що мають структуру, компетенцію, територіальний масштаб діяльності, утворюються відповідно до законодавства, володіють спеціальними методами роботи, наділені повноваженнями виступати за дорученням держави, а також покликані згідно з виконавчою діяльністю здійснювати соціальну, економічну, культурну, політичну та адміністративну діяльність держави [13, с. 80–81].

Розглядаючи адміністративно-правовий статус, О. Гусар визначає його як системну сукупність адміністративно-правових властивостей суб'єкта права. Цими властивостями, вважає науковець, є такі: компетенція, порядок утворення та набрання юридичних ознак, назва, місце, структура, цілі, відповідальність [14, с. 117].

О. Коренев розуміє під адміністративно-правовим статусом органу виконавчої влади конкретне призначення, місце та роль в системі управління. У зв'язку з цим він відмічає такі риси правового становища органу виконавчої влади, як підзаконний характер, наділення правом видавати підзаконні акти, підзвітність і підконтрольність нижчих органів вищим у системі управління, оперативна самостійність органу в межах його компетенції [15, с. 83].

Так, проаналізувавши розуміння науковцями поняття та сутності адміністративно-правового статусу, можемо визначити адміністративно-правовий статус як комплексну правову категорію, яка в теорії відображає стан суб'єкта в системі правовідносин; відповідно до законодавства закріплення статусу розкривається через визначення мети і завдань діяльності суб'єкта, його прав, обов'язків та інших елементів адміністративно-правового статусу. Також слід зазначити, що на практиці адміністративно-правовий статус

визначається у здійсненні суб'єктом повноважень [16, с. 113].

Для визначення адміністративно-правового статусу кінологічних підрозділів Національної поліції України доцільно розглянути загальні елементи адміністративно-правового статусу поліції. Так, Д. Бахрах зазначає, що адміністративно-правовий статус правоохоронного органу складається з елементів, а потім виокремлює три їх групи, такі як : 1) цільова, що визначає норми про цілі (мету), завдання та функції діяльності; 2) організаційно-структурна, яка утворює правові норми, що регламентують порядок утворення, реорганізації та ліквідації органу, його структуру і функціональну підпорядкованість; 3) група компетенції, що охоплює владні повноваження та підвідомчість [17, с. 85].

Структурні елементи адміністративно-правового статусу певною мірою закріплюються в адміністративно-правових нормах. Правові основи адміністративно-правового статусу кінологічних підрозділів Національної поліції України визначаються Конституцією України, законами України «Про Національну поліцію», «Про ветеринарну медицину», наказом Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції з організації діяльності кінологічних підрозділів Національної поліції України» від 1 листопада 2016 р. № 1145¹ та іншими законодавчими актами України. Зокрема, саме Інструкція з організації діяльності кінологічних підрозділів Національної поліції України визначає основи організації діяльності кінологічних підрозділів територіальних органів Національної поліції України, порядок використання службових собак під час здійснення службових завдань, спрямованих на протидію злочинності, забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, правила утримання, придбання, ветеринарного забезпечення та списання службових собак, а також основи організації діяльності навчальних закладів поліції, в яких здійснюють підготовку кінологів².

До цільової групи належать такі елементи, як мета, завдання і функції. Під метою можна розуміти певне забезпечення соціальної

потреби, зазначеної в нормативно-правових актах, в яких визначено завдання та функції підрозділу. Так, в Інструкції з організації діяльності кінологічних підрозділів Національної поліції України мета прямо не зазначається, однак вона розкривається через завдання, поставлені перед таким підрозділом. Отже, згідно з Інструкцією з організації діяльності кінологічних підрозділів Національної поліції України основними завданнями кінологічних підрозділів Національної поліції України є такі:

- участь у забезпеченні публічної безпеки і порядку;
- участь в охороні прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави;
- участь у протидії злочинності;
- надання послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або інших надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги³.

Зазначені завдання кінологічних підрозділів спрямовано на забезпечення та охорону прав і свобод громадян та суспільства.

Що стосується функцій кінологічних підрозділів Національної поліції, відповідно до Інструкції з організації діяльності кінологічних підрозділів Національної поліції України, то це участь кінологів зі службовими собаками у складі слідчо-оперативних груп під час проведення оглядів місць подій і заходів із припинення злочинів, пошуку та затримання злочинців, виявлення вибухових речовин, зброї, набоїв і наркотичних засобів, трупів, стріляних гільз та інших предметів, що можуть використовуватись як речовий доказ, припинення кримінальних правопорушень, забезпечення публічної безпеки та порядку, охорони прав і свобод людини, охорони об'єктів і територій державної, приватної та інших форм власності, а також установа місцезнаходження безвісти зниклих і безвісно відсутніх⁴.

На підставі аналізу Інструкції з організації діяльності кінологічних підрозділів Національної поліції України варто зазначити, що основними функціями кінологічних підрозділів є такі: по-перше, кінологічна, спрямована на підготовку, тренування, утримання та застосування собак під час професійної діяльності; по-друге, правоохоронна, яка є ключовою, базисною, такою, заради якої і функціонує вся система кінологічних органів та організацій; по-третє, організаційна, зміст якої полягає в тому, що саме таку діяльність спрямовано на створення належних умов функціонування

¹ Про затвердження Інструкції з організації діяльності кінологічних підрозділів Національної поліції України : Наказ МВС України від 01.11.2016 № 1145 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1544-16> (дата звернення: 28.11.2020).

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

самої системи кінологічних структур або інституцій, тобто це внутрішньо спрямована діяльність, а також визначення організаційного порядку застосування собак для здійснення правоохоронної діяльності [18, с. 74–75]. Слід зазначити, що всі ці функції мають взаємопов'язаний характер, а також є взаємопов'язаними між собою, тому зауважимо, що відокремлене здійснення однієї із функцій є недоцільним [18, с. 74–75].

Наступним елементом адміністративно-правового статусу кінологічних підрозділів Національної поліції України є структурно-організаційна група, до якої включено нормативне регулювання створення, реорганізації та ліквідації підрозділів поліції, встановлення та зміни організаційних структур, процедур діяльності, звітність і підконтрольність [19, с. 189].

До кінологічних підрозділів на рівні апарату центрального органу управління поліції задля виконання основних завдань щодо протидії злочинності та забезпечення публічної безпеки і порядку відповідно до Інструкції з організації діяльності кінологічних підрозділів Національної поліції України належать: 1) кінологічні центри; 2) кінологи структурних підрозділів головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях та м. Києві; 3) навчальні центри з підготовки кінологів; 4) окремі посади кінологів відокремлених підрозділів територіальних органів Національної поліції України¹.

Головними кінологічними підрозділами Національної поліції України є кінологічні центри [20, с. 27]. Начальники кінологічних центрів є одночасно керівниками кінологічної служби територіальних органів Національної поліції та здійснюють оперативне керівництво всіма кінологами підрозділів поліції. Організаційне та методичне керівництво діяльністю кінологічного центру Головного управління Національної поліції України, а також контроль за службовою діяльністю кінологічного підрозділу на місцях покладається на відділ організації кінологічної діяльності Національної поліції України².

Наступною групою елементів адміністративно-правового статусу кінологічних підрозділів Національної поліції України є компетенція. Вона є основним елементом структури адміністративно-правового статусу органу публічної адміністрації [19, с. 190].

Із погляду Ю. Битяка, компетенція – це деякий обсяг державної діяльності, покладений на орган, або певні питання, передбачені законодавством, які орган має право вирішувати у процесі своєї діяльності [21, с. 59]. На думку А. Сердюка, адміністративно-правовий статус поліції визначає компетенцію, тобто окреслює коло прав та обов'язків, що є необхідними для реалізації її мети, завдань і функцій [22, с. 79].

У науковій літературі компетенцію державного органу встановлюють залежно від її структурного змісту: 1) установлення компетенції як переліку питань, що вирішуються державним органом; 2) установлення компетенції шляхом перерахування повноважень державного органу; 3) установлення компетенції державного органу за допомогою визначення його цілей та повноважень; 4) установлення компетенції державного органу через підвідомчість і підсудність [23, с. 21].

Відмітимо думку Б. Лазарева, що не всі права та обов'язки державного органу належать до його компетенції, а лише ті, які є необхідними органу для досягнення поставленої державою мети, спрямовані на здійснення державної влади [24, с. 46–47].

А. Головін визначає компетенцію органу як нерозривний зв'язок прав та обов'язків із завданням та функціями, які він виконує, тому вона і складається із завдань та функцій органу [25, с. 34].

На думку Т. Карабіна, компетенція – це правова категорія, що характеризується сукупністю прав та обов'язків органів і посадових осіб, які вимагають певної поведінки від фізичних та юридичних осіб [26, с. 175].

Компетенція формується шляхом з'ясування прав, обов'язків та підвідомчості кінологічних підрозділів Національної поліції України. Підвідомчість – це певна сфера діяльності та кола суспільних відносин, на які підрозділи поліції впливають, виходячи зі своїх мети і завдань [19, с. 190]. С. Гусаров визначає компетенцію як поєднання двох обов'язкових елементів – повноважень і підвідомчості [27, с. 8].

Так, в Інструкції з організації діяльності кінологічних підрозділів Національної поліції України компетенція кінологічних підрозділів, на відміну від завдань і функцій, прямо не зазначається. Тому спробуємо визначити компетенцію кінологічних підрозділів Національної поліції України через повноваження Національної поліції України.

Отже, до повноважень, передбачених Законом України «Про Національну поліцію», які

¹ Там само.

² Там само.

чітко відображаються в діяльності кінологічних підрозділів, належать такі: 1) здійснювати превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень; 2) уживати заходів щодо виявлення кримінальних чи адміністративних правопорушень; 3) уживати заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці; 4) здійснювати конвоювання затриманих осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення; 5) уживати заходів щодо забезпечення публічної безпеки і порядку у публічних місцях; 6) здійснювати охорону об'єктів державної форми власності¹.

Тобто компетенція кінологічних підрозділів Національної поліції України виражається в забезпеченні публічної безпеки та поряд-

ку, охороні прав і свобод людини, охороні інтересів держави та суспільства, наданні допомоги особам у надзвичайних ситуаціях, а також протидії злочинності².

Висновок

На підставі викладеного під адміністративно-правовим статусом кінологічних підрозділів Національної поліції України слід розуміти сукупність визначених адміністративно-правовими нормами елементів, взаємопов'язаних між собою, завдяки яким кінологічні підрозділи Національної поліції України реалізують повноваження щодо забезпечення публічної безпеки та порядку, охорони прав і свобод людини, а також у протидії злочинності.

Список бібліографічних посилань

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
2. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенка. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
3. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. Київ : Атіка, 2001. 176 с.
4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (енциклопедичний курс) : підручник. Харків : Еллада, 2006. 776 с.
5. Катрич Д. К. Адміністративно-правовий статус Національної поліції України: поняття і зміст. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Вип. 36, т. 2. С. 31–35.
6. Угровецький О. П. Система оподаткування в Україні: становлення, адміністрування, реформування : монографія. Харків : Золота миля, 2009. 704 с.
7. Панчишин А. В. Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус». *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2 С. 95–98.
8. Алексійчук М. М. Адміністративно-правовий статус міського, районного органу внутрішніх справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2009. 18 с.
9. Ківалов С. В. Адміністративне право України : навч.-метод. посіб. Одеса : Юрид. літ., 2002. 312 с.
10. Гусаров С. М. Адміністративно-процесуальний статус органів внутрішніх справ щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення (проступки) та механізм його реалізації. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 2. С. 91–99.
11. Ластович Д. М. Поняття адміністративно-правового статусу поліції як суб'єкта надання поліцейських послуг. *Наше право*. 2015. № 6. С. 71–75.
12. Мартинов Д. М. Адміністративно-правове забезпечення діяльності територіальних органів внутрішніх справ України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2010. 20 с.
13. Коломoeць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 576 с.
14. Гусар О. А. Адміністративно-правовий статус персоналу державного управління. *Адміністративне право і процес*. 2013. № 2 (4). С. 116–123.
15. Коренев А. П. Государственное управление и административное право : учебник. М. : Щит, 2000. 306 с.
16. Фелик В. І. Адміністративно-правове забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2017. 480 с.
17. Бахрах Д. Н. Административное право : учебник. М. : БЕК, 1996. 368 с.

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 28.11.2020).

² Про затвердження Інструкції з організації діяльності кінологічних підрозділів Національної поліції України : Наказ МВС України від 01.11.2016 № 1145 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1544-16> (дата звернення: 28.11.2020).

18. Селюков В. С. Кінологічне забезпечення правоохоронної діяльності в Україні як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Наукові записки. Серія «Право»*. 2019. Вип. 6, т. 1. С. 71–77.
19. Назар Т. Я. Адміністративно-правовий статус підрозділів ювенальної превенції Національної поліції як суб'єктів профілактики правопорушень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 188–190. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2020/46.pdf (дата звернення: 28.11.2020).
20. Гармаш В. В. Місце кінологічних підрозділів у структурі Національної поліції України та в системі Міністерства внутрішніх справ. *Право і безпека*. 2019. № 3 (74). С. 24–29.
21. Адміністративне право України / за ред. Ю. П. Битяка. Харків : Право, 2001. 528 с.
22. Сердюк А. М. Поняття й елементи адміністративно-правового статусу патрульної поліції України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2016. Вип. 1, т. 3. С. 76–80.
23. Салманова О. Ю., Салманов О. В. Адміністративно-правове регулювання використання службових собак у діяльності Національної поліції України // Шляхи покращення професійного рівня працівників кінологічних служб : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 14 груд. 2018 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 18–21.
24. Лазарев Б. М. Компетенция органов управления. М. : Юрид. лит., 1972. 280 с.
25. Головін А. П. Адміністративно-правове регулювання діяльності міліції громадської безпеки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2004. 176 с.
26. Карабін Т. О. Співвідношення повноважень місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування: теоретичні і практичні питання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2007. 196 с.
27. Гусаров С. М. Видання актів управління юрисдикційного характеру в системі органів внутрішніх справ. *Вісник Академії управління МВС*. 2009. № 2. С. 6–14.

Надійшла до редколегії 02.12.2020

ГАРМАШ В. В. АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЙ СТАТУС КИНОЛОГИЧЕСКИХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ УКРАИНЫ: СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ

Освещены научные подходы к пониманию таких понятий, как «правовой статус», «административно-правовой статус» и «административно-правовой статус кинологических подразделений Национальной полиции Украины». С целью определения административно-правового статуса кинологических подразделений Национальной полиции Украины выделены и охарактеризованы его структурные элементы.

Ключевые слова: *правовой статус, административно-правовой статус, кинологические подразделения, задача кинологических подразделений полиции, функции кинологических подразделений полиции, компетенция кинологических подразделений полиции.*

GARMASH V. V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF CANINE UNITS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE: ESSENCE AND CONTENT

The scientific article is focused on the coverage of scientific approaches to understanding such concepts as “legal status”, “administrative and legal status”, “administrative and legal status of canine units of the National Police of Ukraine”, resulting in the provision of characteristics of the administrative and legal status of canine units of the National Police of Ukraine.

The elemental composition has been characterized in order to determine the administrative and legal status of canine units of the National Police of Ukraine. Accordingly, the elements have been grouped into three groups, which are based on the administrative and legal status of canine units of the National Police, namely: 1) the target-oriented group of elements that defines the goals, objectives and functions of the canine unit of the National Police of Ukraine; 2) organizational and structural group that reflects the structure and functional subordination of the canine unit of the National Police of Ukraine; 3) the competence group, which reflects the powers of the canine unit of the National Police of Ukraine.

It has been determined that the administrative and legal status of canine units of the National Police of Ukraine should be understood as a set of interrelated elements defined by administrative and legal norms, due to which canine units of the National Police of Ukraine exercise powers on keeping public safety and order, protecting human rights and freedoms, as well as on combating crime.

Key words: *legal status, administrative and legal status, canine units, tasks of police canine units, functions of police canine units, competence of police canine units.*

УДК 342.951(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.4.04>

ІРИНА ДМИТРІВНА КАЗАНЧУК,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0003-4269-2749>,
e-mail: irinakazanchuk@gmail.com;

ВАЛЕНТИНА ПЕТРІВНА ЯЦЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-2038-1467>

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

Визначено й охарактеризовано зміст і складові інформаційної безпеки в Україні. Проаналізовано сучасний стан правового регулювання організації та діяльності підрозділів кіберполіції Національної поліції України. Звернено увагу на певні недоліки українського законодавства у сфері забезпечення поліцією інформаційної безпеки в сучасних умовах. З урахуванням специфіки завдань та функцій кіберполіції надано пропозиції щодо вдосконалення їх структури та напрямків діяльності в інформаційній сфері.

Ключові слова: інформаційна безпека, правове регулювання, Національна поліція України, підрозділи кіберполіції, протидія, інформаційна сфера.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

У ст. 2 Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII вказано на пріоритетність реалізації державної політики у сферах національної безпеки та оборони України у напрямку забезпечення державної, зовнішньополітичної, інформаційної безпеки, кібербезпеки України тощо¹. Проте, незважаючи на поетапну інтеграцію України до міжнародної інформаційної правової системи, на сучасному етапі нагальним є виконання завдань щодо належного забезпечення інформаційної безпеки, визнаної важливою складовою національної безпеки. Особлива увага до інформаційної безпеки обумовлюється не лише зростанням кількості викидів і загроз національним інтересам та інформаційно-психологічною війною проти Української держави, але й наявністю великої кількості порушень прав громадян, що вчиняються в інформаційному просторі.

У цьому контексті соціально-політичні події, що відбувалися та досі відбуваються в

житті української та світової спільноти, обумовили перезавантаження правового статусу правоохоронних органів, насамперед органів Національної поліції України, у сфері забезпечення інформаційної безпеки, вдосконалення правового регулювання їх діяльності щодо захисту інтересів суспільства і держави в інформаційній сфері, забезпечення інформаційних прав, свобод та інтересів кожної людини. Так, за оперативними даними Департаменту кіберполіції Національної поліції, щороку кількість виявлених кіберзлочинів та правопорушень в інформаційному просторі збільшується в середньому на 2,5 тис. У кількісному вимірі перше місце посідає кібершахрайство, коли шахраї шляхом обману заволодівають інформацією про банківські картки. Це також кардинг – крадіжка даних банківської карти й отримання доступу до інтернет-банкінгу жертви. На другому місці – протиправний контент. Ідеться про захист інтелектуальної власності та боротьбу з поширенням дитячої порнографії. І на третьому місці – поширення шкідливого програмного забезпечення і створення майданчиків для продажу викраденої інформації².

¹ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2496-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 01.12.2020).

² Сергій Демедюк: Перше місце серед кіберзлочинів посідає кібершахрайство // Єдиний портал органів системи МВС України : офіц. сайт.

У 2019 р. в умовах пандемії коронавірусу у світі головною метою кібершахраїв стали пересічні користувачі Інтернету, а вже потім індустрії та державні установи. Зокрема, від початку карантину в Україні правоохоронці перевірили 344 повідомлення про можливі протиправні дії, насамперед онлайн-шахрайство під час купівлі засобів індивідуального захисту, та виявили 228 фактів розміщення на інформаційних ресурсах неправдивої або провокаційної інформації (фейків) про пандемію коронавірусу¹.

Отже, недостатня розробленість на теоретичному рівні окремих питань стосовно забезпечення інформаційної безпеки, наявність практичних правових питань, з якими стикаються підрозділи Національної поліції у своїй діяльності у сфері протидії загрозам і викликам в інформаційному просторі, та недосконалість правового регулювання поліцейської діяльності поліції у сфері забезпечення інформаційної безпеки обумовили актуальність цієї тематики.

Стан дослідження проблеми

Зауважимо, що окремим аспектам правового регулювання відносин у сфері реалізації державної інформаційної політики присвячено праці багатьох учених, а саме І. В. Арістової, О. М. Бандурки, А. І. Берлача, І. Л. Бачило, К. І. Белякова, В. М. Богуша, Н. І. Ковальової, Т. О. Коломоець, В. О. Копилова, Б. А. Кормича, І. Ю. Крегула, В. А. Ліпкана, М. В. Різака, Т. Ю. Ткачука, А. Фердросса, Ч. Хайда, В. В. Шамрая, Д. В. Шпенова, Х. П. Ярмакі та ін. Проте у більшості наукових праць із цього питання досліджуються окремі проблеми сутності інформаційної безпеки держави крізь призму забезпечення національної безпеки держави. Наразі в контексті реформування української правоохоронної системи практично відсутні комплексні наукові дослідження, присвячені визначенню особливостей правового регулювання діяльності Національної поліції у сфері забезпечення інформаційної безпеки. Особливо це важливо в умовах розвитку процесу інтеграції України у європейський інформаційний простір.

15.01.2018. URL: https://mvs.gov.ua/ua/news/11683_Sergiy_Demediyuk_Pershe_misce_sered_kiberzlochiviv_posida_kibershahraystvo_FOTO.htm (дата звернення: 01.12.2020).

¹ Шостак А. Чи існує в Україні інформаційна безпека? / UPLAN : сайт. URL: <https://uplan.org.ua/analytics/chy-isnuie-v-ukraini-informatsiina-bezpeka/> (дата звернення: 01.12.2020).

Мета і завдання дослідження

Ураховуючи викладене, *метою* статті обрано аналіз наявних наукових підходів, адміністративного законодавства України і практики його реалізації щодо визначення сутності інформаційної безпеки, особливостей правового регулювання діяльності органів (підрозділів) Національної поліції України у сфері забезпечення інформаційної безпеки та шляхів його вдосконалення в сучасних умовах розвитку Української держави.

Відповідно до поставленої мети у статті планується вирішити такі *завдання*: визначити особливості правового регулювання діяльності органів (підрозділів) Національної поліції України у сфері забезпечення інформаційної безпеки, охарактеризувати місце поліції в системі суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки України, а також запропонувати шляхи вдосконалення діяльності поліції у розглядуваній сфері в умовах зростання інформаційних викликів та кіберзагроз у суспільстві.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що в умовах сьогодення в українській науці практично відсутні ґрунтовні дослідження теоретико-правових і прикладних аспектів правового регулювання діяльності органів (підрозділів) Національної поліції України у сфері забезпечення інформаційної безпеки в Україні.

Виклад основного матеріалу

Більшість науковців відзначає, що категорія «інформаційна безпека» охоплює різноманітні явища, а тому під час її вивчення необхідно звертати увагу на ті інформаційні сфери, в яких найбільше виявляється державний вплив, а саме захист національного інформаційного ринку, недопущення інформаційної війни, захист інформації з обмеженим доступом тощо [1, с. 15]. Інформаційна безпека є складовою загальної проблеми інформаційного забезпечення розвитку людини, держави і суспільства. Вона орієнтується на захист важливих об'єктів інформаційних ресурсів і законних інтересів. Тому Б. А. Кормич слушно розділяє інформаційну безпеку на міжнародну, національну, безпеку підприємств та безпеку особистості в інформаційній сфері. Отже, управління інформаційною безпекою здійснюється на кожному з рівнів: на міжнародному, національному, на рівні підприємства та особи, що ще раз свідчить про широкі масштаби інформатизації сучасного світу [2, с. 85].

На законодавчому рівні інформаційна безпека розглядається як складова національної

безпеки, а отже, визначається як стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якого запобігається заподіяння шкоди через неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив, негативні наслідки застосування інформаційних технологій, несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації¹. Відповідно, забезпечення інформаційної безпеки поряд із захистом суверенітету і територіальної цілісності визнається найважливішою функцією держави [3, с. 104] і справою всього українського народу.

Варто наголосити, що інформаційна безпека у сучасних умовах – це не лише забезпечення безпеки інформації, яка міститься чи зберігається на електронних носіях, серверах чи персональних пристроях. Це також раціональна інформаційна політика на рівні держави та підприємства, що не обмежує законних прав людини і громадянина на доступ до інформації й, у свою чергу, регулює інформаційні відносини.

Отже, поняття інформаційної безпеки охоплює, з одного боку, забезпечення якісного інформування громадян та вільного доступу до різних джерел інформації, а з іншого – контроль за непоширенням таємної інформації [4, с. 128], що дозволяє захистити інтереси суспільства і держави, сприяння цілісності суспільства, захист від негативних інформаційних впливів, реалізацію права громадян на отримання всебічної та якісної інформації тощо.

Основними правовими актами регулювання суспільних відносин у цій сфері є Конституція України, Доктрина інформаційної безпеки в Україні, Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України»» від 15 березня 2016 р.² Ці до-

кументи містять теоретичні поняття про мету, загрози і принципи інформаційної та кібербезпеки в Україні й підкреслюють актуальність питання та необхідність його вивчення. Слід зазначити, що, аналізуючи зміст цих документів, можна дійти висновку, що за кібербезпеку в Україні відповідають одночасно Кабінет Міністрів України, Національна поліція, Служба безпеки України, Держспецзв'язок і Міністерство оборони України. При цьому чіткого юридичного розмежування повноважень цих органів щодо кібербезпеки немає.

Ураховуючи це, вдосконалення правових засад функціонування кіберполіції є нагальним завданням подальшого реформування системи МВС України. Створений Департамент кіберполіції Національної поліції України є міжрегіональним територіальним підрозділом Національної поліції України, який входить до структури кримінальної поліції Національної поліції та згідно із законодавством України здійснює оперативно-розшукову діяльність³, а отже, забезпечує реалізацію державної політики у сфері протидії кіберзлочинності, займається захистом персональних даних громадян у віртуальному просторі, в тому числі боротьбою з піратством, а також поліцейською допомогою он-лайн. У контексті адаптації українського законодавства до міжнародних норм і стандартів головна мета діяльності підрозділів кіберполіції Національної поліції України полягає у реалізації єдиної ефективної державної політики у сфері запобігання та нейтралізації внутрішніх загроз національній безпеці й зміцненні законності та правопорядку, завдяки чому правоохоронні органи України мають перетворитися на потужний державний механізм забезпечення внутрішньої, зокрема інформаційної, безпеки держави.

Відповідно до законів України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. і «Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 р. та інших нормативно-правових актів України діяльність кіберполіції спрямовано на:

1) протидію кіберзлочинності, тобто протиправним діям, що вчиняються з використанням інформаційних технологій або є пов'язаними з втручанням у роботу комп'ютерів, програмного забезпечення чи мереж, несанкціонованою модифікацією даних, а також інші протиправні дії, вчинені за допомогою пристроїв доступу до інформаційного простору;

³ Про затвердження Положення про Департамент кіберполіції Національної поліції України : Наказ Нац. поліції України від 10.11.2015 № 85.

¹ Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки : Закон України від 09.01.2007 № 537-V // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16> (дата звернення: 01.12.2020).

² Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України» : Указ Президента України від 15.03.2016 № 96/2016 // Президент України : офіц. інтернет-представництво URL: www.president.gov.ua/documents/962016-19836 (дата звернення: 01.12.2020).

2) забезпечення кібербезпеки – стану захищеності прав та інтересів людини, суспільства й держави у кіберпросторі від протиправних посягань.

3) протидію правопорушенням в інформаційній сфері, яка стосується передусім вирішення проблем реалізації інформаційної політики держави, її стратегічних напрямків і тактичних заходів; ця діяльність вимагає створення системи правових і виховних заходів, спрямованих на нейтралізацію, зниження, запобігання та припинення кіберзагроз та інформаційних викликів.

Загальні завдання та повноваження працівників підрозділів кіберполіції як поліцейських визначено у Законі України «Про Національну поліцію»¹ та у Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Національну поліцію» від 28 жовтня 2015 р. № 877². За специфікою (сферою) діяльності відповідно до Положення про Департамент кіберполіції Національної поліції України, затвердженого Наказом Національної поліції України від 10 жовтня 2015 р. № 85, основними завданнями кіберполіції є такі:

1) участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері протидії кіберзлочинності щодо попередження і протидії кримінальним правопорушенням, механізм підготовки, учинення або приховування яких передбачає використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку;

2) сприяння у порядку, передбаченому чинним законодавством, іншим підрозділам Національної поліції у попередженні, виявленні та припиненні кримінальних правопорушень у сфері інформаційної безпеки, використання платіжних систем, електронної комерції та господарської діяльності;

3) завчасне інформування населення про появу новітніх кіберзлочинів;

4) упровадження програмних засобів для систематизації та аналізу інформації про кіберінциденти, кіберзагрози та кіберзлочини;

5) реагування на запити закордонних партнерів, що надходять каналами Національної цілодобової мережі контактних пунктів;

6) участь у підвищенні кваліфікації працівників поліції щодо застосування комп'ютерних технологій у протидії злочинності;

7) участь у міжнародних операціях та співпраця в режимі реального часу, забезпечення діяльності мережі контактних пунктів між країнами світу³.

А під час карантину у кіберполіції з'явилося нове і доволі специфічне завдання – моніторинг поширення дезінформації про коронавірус.

Відповідно до цих завдань функціями підрозділів кіберполіції є такі: реалізація комплексу організаційних і практичних заходів, спрямованих на попередження та протидію кримінальним правопорушенням у сфері протидії кіберзлочинності; у межах своїх повноважень ужиття необхідних оперативно-розшукових заходів щодо викриття причин та умов, які призводять до вчинення кримінальних правопорушень у сфері протидії кіберзлочинності; ужиття передбачених чинним законодавством заходів зі збирання й узагальнення інформації стосовно об'єктів, зокрема об'єктів сфери телекомунікацій, інтернет-послуг, банківських установ і платіжних систем, з метою попередження, виявлення і припинення правопорушень; виконання вимог законодавства у сфері протидії кіберзлочинності; забезпечення формування й наповнення інформаційних масивів даних, автоматизованих інформаційних систем відповідно до потреб службової діяльності; розроблення рекомендацій для підвищення професійного рівня і поінформованості органів Національної поліції України, а також громадськості про результати діяльності кіберполіції; вивчення та впровадження позитивного вітчизняного і зарубіжного досвіду запобігання правопорушенням у сфері протидії кіберзлочинності; забезпечення відповідно до чинного законодавства функціонування цілодобової контактної мережі для надання невідкладної допомоги під час розслідування злочинів, пов'язаних з комп'ютерними системами та даними, переслідування осіб, що обвинувачуються у вчиненні таких злочинів, а також збирання доказів в електронній формі; аналіз та систематизація даних про правопорушення, вчинені

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 01.12.2020).

² Про затвердження Положення про Національну поліцію : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 877 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-п> (дата звернення: 01.12.2020).

³ Про затвердження Положення про Департамент кіберполіції Національної поліції України : Наказ Нац. поліції України від 10.11.2015 № 85.

у сфері протидії кіберзлочинності та з використанням високих технологій, що надходять від громадян каналами кол-центрів, електронними листами та завдяки терміналам зворотного зв'язку; відповідно до чинного законодавства збір та аналіз інформації про криміногенні процеси на загальнодержавному і регіональному рівнях, оцінювання результатів за окремими показниками службової діяльності; в межах компетенції підтримка взаємодії і партнерських відносин з органами державної влади, іншими правоохоронними органами, приватним сектором та правоохоронними органами іноземних держав, міжнародними установами й організаціями у сфері протидії кіберзлочинності, підвищення довіри населення до поліції; своєчасний розгляд звернень і запитів громадян, підприємств, установ та організацій з питань, віднесених до компетенції кіберполіції, належне дотримання порядку їх прийняття, реєстрації, обліку і розгляду¹. Також кіберполіція здійснює інформаційну діяльність: проводить серед населення роз'яснювальну роботу з питань захисту від кіберзагроз у повсякденному житті та дотримання законодавства у сфері використання інформаційних технологій.

Оскільки Департамент кіберполіції – це відносно новий орган, він також зосереджується на аналізі та впровадженні закордонного досвіду у свою діяльність. Тому до складу Департаменту кіберполіції входять структурні підрозділи, які діють за міжрегіональним принципом та безпосередньо підпорядковуються начальникові Департаменту (Донецьке, Карпатське, Київське, Подільське, Поліське, Придніпровське, Причорноморське та Слобожанське управління кіберполіції, а також управління інформаційних технологій та програмування в західному, південному та східному регіонах) [5].

На виконання положень Закону України «Про ратифікацію Конвенції про кіберзлочинність» від 7 вересня 2005 р. № 2824-IV та з метою забезпечення міжнародної діяльності кіберполіції у структурі Департаменту кіберполіції діє сектор Національного контактного пункту з реагування на кіберзлочини.

Крім того, з березня 2020 р. кіберполіція запустила безкоштовну телефонну інформаційну підтримку громадян для боротьби з фейками про коронавірус у соцмережах. Так, звернувшись за телефоном до сервісної служби Департаменту кіберполіції, громадяни можуть дізнатися про стан розгляду поданого

раніше електронного звернення або отримати роз'яснення щодо діяльності підрозділу, отримати консультацію кваліфікованого спеціаліста або висловити зауваження чи пропозиції до роботи Департаменту. Метою створення такої сервісної служби є покращення комунікації з людьми та надання потрібної їм допомоги, у тому числі щодо протиправних дій, вчинених з використанням засобів електронно-обчислювальної техніки².

Зважаючи на викладене, можна дійти висновку, що функції поліції у сфері інформаційної безпеки поділяються за цільовим призначенням на такі: 1) основні (зовнішні), орієнтовані на правоохоронний аспект; 2) допоміжні (внутрішньосистемні), орієнтовані на сприяння реалізації основних функцій, запровадження відповідних управлінських механізмів у системі.

Слід звернути увагу на те, що на законодавчому рівні не застосовується поділ функцій на основні та допоміжні, існує єдиний перелік функцій, які стосуються різних аспектів поліцейської діяльності. Проте відзначимо, що з огляду на специфіку завдань, функцій та повноважень кіберполіції у сфері забезпечення інформаційної безпеки вона є самостійними структурним підрозділом поліції, що являє собою складну систему, для якої водночас є характерними єдність і цілісність усіх елементів, особливий порядок призначення і функціонування тощо. Крім того, як слушно зазначає К. В. Долженко, важливим є пошук нових ефективних форм і способів забезпечення інформаційної безпеки, за допомогою яких органи поліції сумісно з іншими правоохоронними органами зможуть вирішити весь комплекс завдань із захисту життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави. У цьому аспекті потрібне чітке юридичне оформлення під час розроблення нормативних актів, які регулюють діяльність органів поліції у сфері інформаційної безпеки [9, с. 23].

Отже, систему кібербезпеки в Україні сьогодні можна охарактеризувати як слабку. Ситуація складається таким чином, що наразі кожен має піклуватися про свою кібербезпеку самостійно у випадках, коли ділиться масивом персональних даних у мережі. Між тим

² Кіберполіція відкрила телефонну лінію для інформаційної підтримки громадян // Кіберполіція України : офіц. сайт. 20.03.2020. URL: <https://cyberpolice.gov.ua/news/kiberpolicziya-vidkryla-telefonnu-liniyu-dlya-informacijnoyi-pidtrymky-gromadyan-6426/> (дата звернення: 01.12.2020).

¹ Там само.

інформаційна безпека та кібербезпека в Україні мають бути однією ефективною системою, що складається одразу з декількох обов'язкових компонентів. Насамперед ідеться про юридичний компонент. На жаль, чинне українське законодавство залишається недосконалим. Окрім цього, багато положень Конвенції про кібербезпеку і досі не імplementовано, хоча цей документ є важливим для забезпечення кібербезпеки в Україні. Також вкрай важливо розвивати освітній компонент. Наразі ніхто, крім кіберполіції, і на тому рівні, на якому вона це може робити, не говорить про важливість підвищення правосвідомості у сфері цифрової безпеки. Хоча необхідно розповідати про кібербезпеку в закладах середньої і вищої освіти й підвищувати кваліфікацію працівників, діяльність яких пов'язано з обробкою персональних даних. Також важливий технічний компонент – це забезпечення цілісності, конфіденційності та доступності інформації інженерно-технічними заходами. Сьогодні велике значення надається комунікаційній складовій, яка вимагає розвитку системи моніторингу та формування контенту для соціальних мереж. В умовах формування інформаційного суспільства кожна людина має бути проінформована про структуру й особливості діяльності кіберполіції.

Тому наразі актуальним завданням є створення реальних стратегічних і тактичних документів, також слід чітко поділити сфери відповідальності між суб'єктами кібербезпеки. Основні пріоритети у цій сфері – це посилення

відповідальності, імplementація положень Конвенції про кібербезпеку й запровадження ефективного механізму попередження та реагування на порушення у сфері інформаційних технологій.

Висновки

Отже, вдосконалення правових засад організації та діяльності підрозділів кіберполіції Національної поліції у сфері забезпечення інформаційної безпеки та протидії кіберзагрозам, у першу чергу, спрямовано на таке:

- оптимізацію організаційної структури кіберполіції, у процесі якої особлива увага повинна приділятися визначенню базових вимог до їх діяльності, на основі чого вже повинні формулюватися конкретні функції;
- обґрунтований розподіл функцій (повноважень) між підрозділами кіберполіції та іншими суб'єктами протидії кіберзагрозам в Україні, створення належних умов для виходу на якісний новий рівень взаємодії між ними та координації їх діяльності у сфері забезпечення інформаційної безпеки;
- запровадження нових підходів до формування переліку організаційно-правових форм і методів взаємодії всіх суб'єктів протидії правопорушенням в інформаційній сфері та підвищення контролю за якістю їх реалізації;
- запровадження сучасних механізмів аналітичного і матеріально-технічного забезпечення діяльності кіберполіції, покращення системи заходів, спрямованих на підвищення рівня професіоналізму кіберполіцейських.

Список бібліографічних посилань

1. Малик Я. Інформаційна безпека України: стан та перспективи розвитку. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 44. С. 13–20.
2. Кормич Б. А. Інформаційна безпека: організаційно-правові основи : навч. посіб. Київ : Кондор, 2008. 382 с.
3. Довгань О. Д. Національний інформаційний суверенітет – об'єкт інформаційної безпеки. *Інформація і право*. 2014. № 3 (12). С. 102–112.
4. Мирошніченко М. М. Правове забезпечення інформаційної безпеки держави : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2018. 214 с.
5. Тімашов В. О. Правові основи діяльності Департаменту кіберполіції // ІТ-право: проблеми і перспективи розвитку в Україні : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 7 груд. 2018 р.) / Нац. ун-т «Львівська політехніка», Навч.-наук. ін-т права та психології, ГО «Асоціація докторів філософії України». Львів : Растр-7, 2018. С. 121–127.
6. Долженко К. І. Теоретико-правові аспекти забезпечення інформаційної безпеки органами Національної поліції України // Особливості підготовки поліцейських в умовах реформування системи МВС України : зб. матеріалів I міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 трав. 2016 р.) / МВС України, Департамент патрул. поліції України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2016. С. 20–23.

Надійшла до редколегії 14.12.2020

КАЗАНЧУК И. Д., ЯЦЕНКО В. П. ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ УКРАИНЫ В СФЕРЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В УКРАИНЕ

Охарактеризованы содержание и составляющие компоненты информационной безопасности в Украине. Проанализировано современное состояние правового регулирования организации и деятельности подразделений киберполиции Национальной полиции Украины. Обращено внимание на определенные недостатки украинского законодательства в сфере обеспечения полицией информационной безопасности в современных условиях. С учетом специфики задач и функций киберполиции даны предложения по совершенствованию их структуры и направлений деятельности в информационной сфере.

Ключевые слова: информационная безопасность, правовое регулирование, Национальная полиция Украины, подразделения киберполиции, противодействие, информационная сфера.

KAZANCHUK I. D., YATSENKO V. P. PECULIARITIES OF LEGAL REGULATION OF THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE IN THE FIELD OF ENSURING INFORMATION SECURITY IN UKRAINE

Based on the analysis of scientific concepts and legal principles the author has provided the definition of information security, provision of information security in Ukraine and has characterized its components. The current state of legal regulation of the organization and activity of cyberpolice units of the National Police of Ukraine has been analyzed. Particular attention has been paid to the legal analysis of the tasks, functions and structure of the Cyberpolice Department of the National Police of Ukraine. Special attention has been drawn to certain shortcomings of Ukrainian legislation in the field of ensuring information security by the police, its compliance with the norms and standards of international law. Taking into account the specifics of the tasks, the author has provided characteristics of the functions of cyberpolice units in the information sphere, which should be divided according to the purpose into: 1) basic (external), which are focused on law enforcement and preventive aspects; 2) auxiliary (intrasystem), which are focused on promoting the implementation of basic functions, the introduction of appropriate management mechanisms within the system.

It has been stated that the modern system of ensuring information security and cybersecurity in Ukraine should be one effective system, consisting of such mandatory components as legal, educational and technical. It has been concluded that in order to improve the legal principles for the organization and activities of cyberpolice units of the National Police in the field of ensuring information security and counteracting cyber threats, first of all, it is necessary to optimize the organizational structure of cyberpolice, reasonably distribute the functions (powers) between cyberpolice units and other subjects combating cyber threats in Ukraine, to create appropriate conditions for reaching a qualitatively new level of interaction between them and coordination of their activities in the field of ensuring information security in modern conditions.

Key words: information security, legal regulation, National Police of Ukraine, cyber police units, counteraction, information sphere.

УДК 351.75+343.34

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.4.05>

АЛЬОНА ВАЛЕНТИНІВНА КОМЗЮК,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-2615-103X>,

e-mail: alenaikomzuc@gmail.com;

МИКОЛА АНАТОЛІЙОВИЧ КОМЗЮК,

кандидат юридичних наук,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-7656-1061>,

e-mail: nkomzuc@gmail.com

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ СПІВРОБІТНИЦТВА ПОЛІЦІЇ З ГРОМАДСЬКІСТЮ

Проаналізовано зарубіжний досвід взаємодії поліції та громадськості в правоохоронній діяльності. Зроблено висновок, що досягти ефективності охорони громадського порядку і боротьби з правопорушеннями можна лише за умови участі у цій справі широких верств населення. Запропоновано запозичити програми зарубіжних колег і поступово впроваджувати модель поліцейської діяльності, що ґрунтується на згоді населення, використання якої може покращити стан забезпечення правопорядку та боротьби з правопорушеннями в державі.

Ключові слова: зарубіжний досвід, публічний порядок та безпека, охорона, поліція, громадські об'єднання, взаємодія, форми.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Успіху демократичних перетворень в Україні неможливо досягти без належного правового регулювання і практичного функціонування інституту участі громадськості в правоохоронній діяльності – одного з найважливіших інструментів, здатних реально й дієво вплинути на рівень правопорушень і стан забезпечення громадського порядку у нашій країні [1, с. 4].

Це обумовлює актуальність наукового дослідження проблем налагодження ефективної взаємодії між представниками публічних організацій та працівниками Національної поліції.

Стан дослідження проблеми

Питанням використання зарубіжного досвіду правоохоронної діяльності поліції, в тому числі взаємодії її органів з громадськістю, присвячено праці багатьох науковців, зокрема В. Б. Авер'янова, О. М. Бандурки, А. Т. Комзюка, О. М. Музичука, О. Н. Ярмиша та ін. Проте ухвалення Закону України «Про Національну поліцію», в якому взаємодію поліції з громадськістю на засадах партнерства названо серед основних засад її діяльності, актуалізує наукові дослідження сутності та форм такої взаємодії, в тому числі з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб на підставі аналізу зарубіжної практики побудови партнерських відносин між поліцією та населенням розробити пропозиції та рекомендації з удосконалення організаційно-правових засад участі громадян в охороні громадського порядку та боротьбі з правопорушеннями в Україні.

Відповідно, завданням статті є узагальнення позитивного зарубіжного досвіду участі громадян у правоохоронній діяльності у сфері охорони публічної безпеки та боротьби з правопорушеннями, а також формулювання пропозицій щодо можливостей його використання в Україні.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в статті розвинуто узагальнення зарубіжного досвіду організації співробітництва поліції та населення щодо охорони громадського порядку та боротьби з правопорушеннями.

Виклад основного матеріалу

З метою підвищення ефективності участі громадськості в охороні громадського порядку та боротьбі з правопорушеннями у нашій країні необхідно проаналізувати й узагальнити зарубіжний досвід діяльності як окремих

громадян, так і громадських формувань правоохоронної спрямованості в цілому. Участь громадян у протидії злочинності є принциповою умовою, тому що без підтримки населення ще в жодній країні не вдалося сконструювати ефективну систему впливу на злочинність [2, с. 84].

Сьогодні українське суспільство широко використовує зарубіжний досвід у сфері охорони публічного порядку. Європейські країни накопичили вагомий досвід щодо здійснення взаємодії правоохоронних органів із населенням, як результат вони мають вищий відсоток підтримки правоохоронців із боку населення, ніж українські поліцейські [3, с. 123]. Тому українським правоохоронцям доречно було б переглянути свої погляди щодо співпраці поліцейських із громадянами за кордоном та максимально використати цей досвід.

Стратегія, яка передбачає співпрацю населення з працівниками поліції у сфері боротьби з правопорушеннями в країнах ЄС, є важливою, оскільки вона доповнює практику поліції. Співпраця публічних об'єднань із представниками поліції забезпечує досягнення більш ефективних результатів у цій сфері.

У країнах Заходу вважається, що поліція і громадськість разом відіграють помітну роль у забезпеченні ефективної правоохоронної діяльності. Відповідно, ідея співпраці на практиці зводиться до конкретних взаємовідносин між поліцією і громадянами, в яких вони разом вирішують проблеми, що існують на території їх проживання (здебільшого йдеться про вирішення проблем злочинності). Поліцейська діяльність, що ґрунтується на підтримці громадськості, суттєво розширює поле діяльності поліції, спонукаючи її разом із населенням реалізовувати спільно визначені завдання щодо проблем злочинності. Крім того, наголос у такій діяльності ставиться не лише на співпраці з окремими громадянами, а й на залученні у процеси визначення і вирішення правоохоронних проблем якомога більшої кількості державних і недержавних відомств та організацій [4, с. 79].

У світі були вироблені різні практики та різні підходи до організації взаємодії між органами місцевого самоврядування та органами поліції. Відмінності між ними зумовлюються особливостями державного устрою, історичними умовами формування органів місцевого самоврядування та функціонування поліції тощо. Так, якщо для США широка участь органів самоорганізації населення у здійсненні поліцейської діяльності є давньою історичною традицією, то у країнах Центральної Європи такі процеси є відносно новими. У зв'язку з

цим під час дослідження зарубіжного досвіду взаємодії громадськості з поліцією були обрані держави з різними моделями організації відносин між ними для більш повного врахування різноманіття практик, що застосовуються [5, с. 5].

Варто більш детально розглянути форми правоохоронної діяльності громадськості, перевірені часом. До них можна віднести насамперед діяльність правоохоронного об'єднання «Сусідська взаємодопомога» та громадської організації «Зупини злочинця». Так, система сусідської взаємодопомоги – це найбільш відомий та ефективний приклад співпраці населення і поліції у боротьбі зі злочинністю та підвищенні рівня безпеки громадян у районі їх проживання. Наприклад, зараз у Великобританії існує понад 155 тис. осередків діяльності організацій сусідської взаємодопомоги, і понад 10 млн людей отримують безпосередню користь від її існування. Зазначене громадське об'єднання є найбільш поширеним у цій країні [6, с. 59].

Сусідська допомога відіграє важливу роль перш за все у профілактиці злочинів. Призначення такої організації дає такі результати, як зниження рівня злочинності, знайомство жителів, які проживають поруч, усвідомлення відповідальності за причетність до вирішення проблем на території свого району, налагодження та покращення зв'язків з поліцією, що, в свою чергу, надає можливість повідомити їм про способи, як саме отримати від них належну допомогу.

Що стосується організації «Зупини злочинця», то вона визнається в багатьох країнах, таких як Франція, Японія, Німеччина, Великобританія і США. Ця громадська організація передбачає здійснення підтримки і взаємодію, спрямовану на допомогу органам поліції у сфері боротьби з правопорушеннями та охорони публічного порядку, розкриття та профілактики злочинів, обмін інформацією про підготовку та вчинення злочинів, а також надання інформації про осіб, які вчинили ці правопорушення, але яких поліція не спіймала, та багато іншого.

Варто звернути увагу також на досвід Департаменту поліції міста Гопкінс (Міннесота, США), який пропонує такі форми взаємодії під девізом «Креатив, який працює!»:

1) протидія булінгу – патрульні поліцейські проводять один день на тиждень у школі, граючи у футбол та інші командні ігри зі школярами, у такий спосіб охоплюються всі школи території обслуговування; так відбувається формування приятельських відносин

з поліцейськими, а здорове конкурування та прояв лідерських якостей дозволили зміцнити дружні зв'язки між учнями, зменшити кількість залякувань та інших проявів булінгу;

2) «Сусідська варта» – програма, що полягає у сприянні поліції шляхом нагляду за дотримання правопорядку на території проживання сусідів;

3) «Копи і діти» – спільні заходи із молоддю, що полягають у демонстрації презентаційних матеріалів, роботі «Дитячої поліцейської академії», спільній рибалці, роботі шкільного патруля безпеки (для початкової школи) тощо;

4) взаємодія з бізнес-структурами – проведення бесід (лекцій) з представниками бізнес-кл – ріелторами, IT-бізнесменами, ліцензіатами тощо для підвищення правової обізнаності та недопущення порушень закону;

5) взаємодія з іншими органами влади й окремими категоріями громадян, проведення спільних тренінгів, взаємодопомога у здійсненні правоохоронної діяльності окремими структурами [7].

Практика ґрунтується на тому, що поліція досить рідко може комплексно вирішувати проблеми безпеки у громаді, покладаючись лише на власні сили. Відповідно, заохочується співпраця з якнайширшим колом осіб та організацій, зацікавлених у безпеці місцевої громади. Перелік таких осіб та організацій є досить широким – від індивідуальних представників громади (громадські активісти, волонтери, лідери громадської думки, приватні підприємці) до органів місцевого самоврядування. Кінцевою метою такого партнерства є спільне вирішення виявлених проблем і підвищення суспільної довіри до поліції [5, с. 7].

Варто зазначити, що найбільш відомим і поширеним способом залучення громадськості до роботи у сфері попередження правопорушень та забезпечення громадського порядку є практика *community policy*. Уперше вона була реалізована у США у 80-х роках ХХ ст., звідки поширилася і в інші держави [5, с. 7].

Департамент юстиції США визначає три ключових компоненти *community policy*:

1) партнерство в громаді – співпраця між поліцією та особами й організаціями, яким вона служить, з метою вироблення відповідей на проблеми та підвищення довіри до поліції;

2) організаційні перетворення – забезпечення відповідності управління, структури, кадрового та інформаційного забезпечення вимогам партнерства у громаді та дієвого вирішення проблем;

3) вирішення проблем – процес дієвого та систематичного дослідження виявлених про-

блем з метою вироблення ефективних рішень [8, с. 593].

У Фінляндії при управлінні поліції МВС створено Дорадчий комітет у справах поліції, до складу якого поряд із посадовими особами цього апарату входять представники провідних політичних партій, профспілок і найбільших промислово-торгових фірм, оскільки вважається, що без їх активної підтримки розкриття злочинів та профілактика правопорушень є малоперспективною справою. При цьому ключовою постаттю превентивної діяльності стає не «поліцейський-борець зі злочинним світом», а «поліцейський-тренер», головним завданням якого має бути навчання і консультування громадян, які не бажають стати жертвою злочинних посягань¹.

Що стосується досвіду Польщі, то ця країна може бути зразком для нашої держави, оскільки якщо взяти територіальну цілісність і чисельність населення України та Польщі, то розбіжності між ними є незначними, схожою є навіть форма державного устрою.

Чинне польське законодавство передбачає широку участь органів місцевого самоврядування у забезпеченні громадського порядку. Так, стаття 3 Закону про поліцію прямо передбачає, що органи місцевого самоврядування виконують завдання у сфері охорони та безпеки громадського порядку². Під цим розуміється, що органи місцевого самоврядування мають можливість і право створювати підрозділи, цілі та дії яких спрямовано на забезпечення охорони публічного порядку. Так, на рівні гміни (територіальної громади) створюється гмінна (міська) варта (муніципальна поліція). Варто зазначити, що гмінна варта є повністю підконтрольною органам місцевого самоврядування та фінансується ними, проте все одно не діє автономно від підрозділів поліції.

Закон «Про гмінні варті» вказує і на необхідність взаємодії цих органів з поліцією. Із цією метою органи місцевого самоврядування можуть укладати з відповідним територіальним комендантом поліції угоди про співпрацю. Основними напрямками цієї взаємодії є такі:

¹ Огляд програм взаємодії поліції з населенням // Харківський інститут соціальних досліджень : офіц. сайт. URL: <https://khisr.kharkov.ua/ohliad-prohram-vzaiemodii-militsii-politsii-i-naseleennia/> (дата звернення: 07.12.2020).

² Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji // ISAP : сайт. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19900300179&type=3> (дата звернення: 07.12.2020).

1) постійний обмін інформацією про загрози безпеці осіб, власності та громадському порядку, що виникають на відповідній території;

2) організація системи зв'язку між поліцією та вартою, що бере до уваги місцеві потреби та можливості й забезпечує підтримання постійного зв'язку між підрозділами поліції та варти;

3) координація розміщення поліцейських служб та варти з урахуванням загроз, що виникають на цій території;

4) спільне здійснення заходів із забезпечення порядку та безпеки у місцях значного скупчення людей, проведення масових культурних, розважальних і спортивних заходів, а також в інших публічних місцях;

5) організація спільних навчань поліцейських та гмінних стражників;

6) обмін інформацією у галузі нагляду та реєстрації технічних засобів реєстрації подій у публічних місцях¹.

Крім того, головним механізмом, що забезпечує зв'язок між поліцією та органами місцевого самоврядування, є щорічне звітування працівників поліції перед відповідними підрозділами місцевого самоврядування щодо питань у сфері забезпечення охорони публічного порядку. Необхідно відзначити також роль органів місцевого самоврядування у фінансуванні працівників поліції. Фінансування поліцейських у Польщі забезпечується за рахунок бюджету держави.

Результатами співпраці громадських об'єднань з поліцією в зарубіжних країнах є такі:

– стійкі та надійні взаємовідносини, які забезпечуються завдяки прозорості, рівності та відповідальності;

– ролі в участі у забезпеченні охорони публічного порядку та запобіганні правопорушенням, які охоплюються правовими механізмами здійснення програм з метою зупинення злочинності, а також залучення до боротьби з нею широких верств населення;

– спільні дії працівників поліції з населенням, спрямовані на захист суспільних інтересів, призводять до збільшення позитивного впливу на керівництво правоохоронних органів і розширюють контроль з боку публічних об'єднань.

Висновки

На завершення можна зробити загальний висновок про те, що розглянуті програми взаємодії поліції зарубіжних країн цілком можна використати в діяльності Національної поліції України, що сприятиме підвищенню рівня забезпечення публічного порядку і безпеки в державі в цілому й у кожній адміністративно-територіальній одиниці зокрема. Завдяки використанню зарубіжного досвіду залучення працівниками поліції до охорони публічного порядку нашої держави громадян правоохоронна діяльність буде зосереджена на довгостроковому обслуговуванні суспільства з метою забезпечення його безпеки.

Список бібліографічних посилань

1. Музичук О. М. Організаційно-правові основи участі громадян в охороні громадського порядку і боротьбі з правопорушеннями : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2003. 193 с.
2. Иншаков С. М. Зарубежная криминология. М. : Инфра-М – Норма, 1997. 383 с.
3. Комісаров С. А. Взаємодія поліції і населення як стратегічний напрям діяльності органів правопорядку: міжнародний аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 2. С. 123–126. URL: http://lsej.org.ua/2_2018/33.pdf (дата звернення: 07.12.2020).
4. Радченко П. И. Полиция Канады: история и современность. М. : Дело, 1993. 213 с.
5. Бугайчук К. Л., Гузь В. А., Святокум І. О., Чумак В. В. Зарубіжний досвід організації взаємодії поліції з органами місцевого самоврядування в контексті децентралізації державної влади : наук.-метод. рек. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2015. 44 с.
6. Взаємодія міліції та громадськості в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. А. Дж. Бека, О. Н. Ярмиша. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. 200 с.
7. Уманець А. О. Правова основа взаємодії поліції та громади на засадах партнерства. *Вісник студентського наукового товариства «ВАТРА»*. 2020. Вип. 90. С. 239–245.
8. Siegel L. J. *Criminology*. Belmont : Wadsworth Publishing, 2014. 528 p.

Надійшла до редколегії 09.12.2020

¹ Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o strażach gminnych // ISAP : сайт. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19971230779&type=3> (дата звернення: 07.12.2020).

КОМЗЮК А. В., КОМЗЮК Н. А. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ОРГАНИЗАЦИИ СОТРУДНИЧЕСТВА ПОЛИЦИИ С ОБЩЕСТВЕННОСТЬЮ

Проанализирован зарубежный опыт взаимодействия полиции и общественности в правоохранительной деятельности. Сделан вывод об эффективности охраны общественного порядка и борьбы с правонарушениями лишь в случае участия в этом деле широких слоев населения. Предложено заимствовать программы зарубежных коллег и постепенно внедрять модель полицейской деятельности, основанную на согласии населения, использование которой может улучшить состояние обеспечения правопорядка и борьбы с правонарушениями в государстве.

Ключевые слова: *зарубежный опыт, публичный порядок и безопасность, охрана, полиция, общественные объединения, взаимодействие, формы.*

KOMZIUK A. V., KOMZIUK M. A. INTERNATIONAL EXPERIENCE OF ORGANIZING COOPERATION BETWEEN POLICE AND PUBLIC

International experience of the interaction between the police and the public within law enforcement activity has been analyzed. The urgency of scientific research on the problems of establishing effective interaction between representatives of public organizations and employees of the National Police has been emphasized. In order to increase the effectiveness of public participation in the protection of public order and the fight against offenses in our country, the author has analyzed international experience of both individual citizens and public law enforcement organizations in general. Citizens' participation in the fight against crime is a fundamental condition, because it was not possible to construct an effective system of influencing crime without the support of the population in any country. The strategy, which envisages cooperation between the population and police officers in the field of combating crime in the EU countries, complements police practice. Cooperation of public associations with the police ensures the achievement of more effective results in the field of law enforcement activities.

It has been concluded that the effectiveness of public order protection and the fight against crimes is possible only in case of the participation of the wide range of population. It has been offered to borrow the programs of foreign colleagues and gradually introduce the model of policing based on the consent of the population, the use of which can improve the rule of law and fight against offenses in Ukraine.

It has been proved that the considered programs of interaction of police of foreign countries with the population can be used in the activities of the National Police of Ukraine that can promote the increase of the level of keeping public order and safety both in the state in the whole, and in each administrative and territorial unit. Due to the use of international experience in involving citizens in the protection of public order, it will be able to focus law enforcement activities on long-term service to society in order to ensure its security.

Key words: *international experience, public order and security, protection, police, public associations, interaction, forms.*

ОЛЕКСАНДР ВАСИЛЬОВИЧ ПАБАТ,*кандидат юридичних наук, доцент,**Харківський національний університет внутрішніх справ;* <https://orcid.org/0000-0001-9237-6344>,*e-mail: pabat.oleksandr@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МІСЦЕВИХ ПОДАТКІВ І ЗБОРІВ

Розглянуто положення Податкового кодексу України, що визначають особливості правового регулювання місцевих податків і зборів. Відзначено, що правове регулювання місцевих податків і зборів здійснюється одночасно на загальнодержавному і місцевому рівнях. Наведено окремі особливості правового регулювання місцевих податків і зборів, зокрема те, що органи місцевого самоврядування не мають права встановлювати власні податки і збори на своїй території, існування спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності в Україні тощо. Наголошено на необхідності збільшення питомої ваги місцевих податків і зборів у доходах місцевих бюджетів.

Ключові слова: *податок, податкова система, оподаткування, органи місцевого самоврядування, місцеві бюджети, місцеві податки і збори, реформа податкової системи.*

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Органи місцевого самоврядування для ефективної роботи і виконання своїх функцій повинні мати достатні фінансові кошти, що формуються у відповідних бюджетах. Основним джерелом доходів бюджетів органів місцевого самоврядування логічно повинні бути місцеві податки і збори. Тому актуальним є питання підвищення ролі місцевих податків і зборів шляхом збільшення частки таких податків і зборів у доходах місцевих бюджетів. Формування дохідної частини місцевих бюджетів є одним з основних завдань фінансової політики держави. Саме тому дослідження особливостей правового регулювання місцевих податків і зборів в Україні є однією з передумов подальшого реформування податкової системи України, зокрема системи місцевих податків і зборів.

Стан дослідження проблеми

За останні роки різні аспекти порушеного питання досліджувалися, зокрема, в дисертаціях В. І. Скоробагача «Правове регулювання місцевих податків та зборів» [1], М. В. Вікторчук «Адміністративно-правове регулювання місцевих податків і зборів в Україні в умовах євроінтеграції» [2], М. О. Думчикова «Адміністративно-правові засади реформування системи загальнодержавних та місцевих податків і зборів в Україні» [3], Є. М. Богатирьової «Податкові реформи в Україні: результативність та стратегічні орієнтири» [4], В. Ю. Хомутин-

ніка «Загальні засади встановлення податків та зборів» [5]. Проте зміни в соціально-економічних умовах вимагають розроблення науково обґрунтованих пропозицій щодо підвищення ефективності місцевих податків і зборів, що можливо з урахуванням особливостей правового регулювання місцевих податків і зборів в Україні. Цим зумовлюється актуальність обраного напрямку дослідження та виконання завдань, що ставляться в межах цієї статті.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначення особливостей правового регулювання місцевих податків і зборів в Україні. *Завданнями* статті є перегляд положень Податкового кодексу України, що регулюють місцеві податки і збори в системі обов'язкових платежів, і визначення особливостей правового регулювання місцевих податків і зборів, притаманних не кожному окремому податку і збору, а всій їх сукупності.

Наукова новизна дослідження полягає в авторському погляді на проблему визначення особливостей правового регулювання місцевих податків і зборів в Україні.

Виклад основного матеріалу

Формування спроможних громад та ефективного самоврядування є одним із найважливіших викликів сьогодення. Функціонування демократичної держави передбачає наявність

ефективної та дієвої системи місцевого самоврядування. Виконання функцій місцевого самоврядування і створення належного життєвого середовища на відповідній території вимагає наявності у своєму розпорядженні достатніх фінансових ресурсів, що акумулюються у відповідних бюджетах. Провідним джерелом доходів бюджетів органів місцевого самоврядування повинні бути місцеві податки і збори.

Податкове законодавство України складається з низки нормативно-правових актів, зокрема з рішень органів місцевого самоврядування з питань місцевих податків і зборів. Такі податки та збори визначаються і справляються відповідно до Податкового кодексу України та разом із загальнодержавними податками і зборами становлять податкову систему України. До місцевих належать податки та збори, що встановлені відповідно до переліку і в межах граничних розмірів ставок, визначених Податковим кодексом України, рішеннями сільських, селищних, міських рад і рад об'єднаних територіальних громад, що створені згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, у межах їх повноважень і є обов'язковими до сплати на території відповідних територіальних громад (п. 8.3)¹. Тобто сільським, селищним, міським радам і радам об'єднаних територіальних громад не дозволяється встановлювати індивідуальні пільгові ставки місцевих податків та зборів для окремих юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців і фізичних осіб або звільняти їх від сплати таких податків та зборів. Також забороняється встановлення місцевих податків і зборів, не передбачених Податковим кодексом України.

Відповідно до ст. 10 Податкового кодексу України місцевими податками є податок на майно та єдиний податок, а місцевими зборами – збір за місця для паркування транспортних засобів і туристичний збір. Законодавець передбачив обов'язкове встановлення єдиного податку та податку на майно в частині транспортного податку та плати за землю (крім земельного податку за лісові землі)². Таке зобов'язання сільських, селищних і міських рад встановлювати на своїй території відповідні податки є однією з особливостей правового регулювання місцевих податків і зборів.

¹ Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 07.11.2020).

² Там само.

З особливостей правового регулювання місцевих податків і зборів насамперед відзначимо те, що воно здійснюється одночасно на загальнодержавному та місцевому рівнях. На загальнодержавному рівні визначається вичерпний перелік обов'язкових платежів, коло платників, об'єкти оподаткування, граничні розміри ставок. Так, встановлюються елементи податку та надаються повноваження органам місцевого самоврядування на введення таких податків і зборів на відповідній території. На місцевому рівні використовуються надані державою повноваження, встановлюються та вводяться в дію окремо кожний із податків і зборів і детально регламентуються механізми справляння [6, с. 109–110]. Відзначимо зацікавленість органів місцевого самоврядування в запровадженні та мобілізації надходжень від місцевих податків і зборів та їх безпосередній вплив на ці процеси.

Правове регулювання місцевих податків і зборів органи місцевого самоврядування здійснюють, зокрема, через розроблення та затвердження положення про всі податки і збори, які будуть застосовуватися у відповідному бюджетному періоді на відповідній території. Такі положення ухвалюються і для податків, порядок справляння яких чітко визначений нормами Податкового кодексу України і не може змінюватися органами місцевого самоврядування (зокрема, порядок справляння транспортного податку або єдиного податку для платників четвертої групи) [7, с. 4–10].

Правове регулювання місцевих податків і зборів як правової інституції визначає їх особливе значення для забезпечення належного розвитку територій, задоволення потреб населення на цих територіях. Нині відсутній взаємозв'язок між рівнем суспільних послуг, що надаються на певній території, з податковим навантаженням населення.

Ще однією особливістю є те, що органи місцевого самоврядування не мають права встановлювати власні податки та збори на своїй території. У науковій літературі підкреслюється неефективність низки податкових ставок, що не дозволяє забезпечити стабільних надходжень до місцевих бюджетів.

Кожен із місцевих податків і зборів має низку власних особливостей, наприклад податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, будучи майновим податком, сприяє забезпеченню стабільності наповнення відповідних місцевих бюджетів. Цей податок є одним з основних у складі податкових систем більшості розвинених країн. Іншим прикладом є відсутність законодавчого визначення

об'єкта оподаткування туристичного збору й одночасне закріплення бази справляння збору, що є особливістю його правового регулювання.

Однією з особливостей правового регулювання місцевих податків і зборів є наявність спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності в Україні, зокрема правовий механізм адміністрування єдиного податку в Україні (групи платників податку, ставки, податковий звітний період, порядок нарахування та строки сплати єдиного податку, ведення обліку і складання звітності). Спрощена система оподаткування, обліку та звітності – це особливий механізм справляння податків і зборів, що встановлює заміну сплати окремих податків і зборів на сплату єдиного податку з одночасним веденням спрощеного обліку та звітності. Так, дослідники зауважують, що наявність спрощеної системи оподаткування в Україні має такі переваги: стабільність і зрозумілість системи оподаткування, зменшення податкового тиску з урахуванням інтересів держави та суб'єктів оподаткування; збільшення надходжень до місцевих бюджетів єдиного податку; перехід на спрощену систему оподаткування, обліку та звітності збиткових підприємств; можливість платника завчасно визначити суму податкових платежів на плановий період; сприяння зайнятості населення України, а відтак зменшення кількості безробітних; спрощення процедури і порядку реєстрації платника єдиного податку, а також форм податкової звітності по податках і зборах, які заміщуються єдиним податком, заповнення однієї форми і подання до податкового органу один раз на квартал; відсутність обов'язку здійснювати контроль щодо строків сплати податків і зборів, платником якого перестав бути суб'єкт малого підприємництва; спрощення ведення поточного бухгалтерського обліку та форм фінансової звітності, що передбачено Національними стандартами бухгалтерського обліку [2, с. 4–5].

Формування системи місцевого оподаткування повинно відбуватися таким чином, щоб

не тільки забезпечувати потреби місцевих бюджетів у фінансових ресурсах, а й урахувати рівень платоспроможності платників податків і зборів. Це слід враховувати під час встановлення таких елементів місцевих податків і зборів, як розмір ставки чи пільгові умови справляння.

Особливістю системи місцевого оподаткування в Україні є її мінливість, обумовлена нестабільністю податкового законодавства. Це слід враховувати під час встановлення місцевих податків та зборів і застосовувати максимальну мобільність та гнучкість.

Ураховуючи особливості правового регулювання місцевих податків і зборів, органи місцевого самоврядування повинні зосередити зусилля на підвищенні ефективності бюджетно-податкового планування через обґрунтоване та зважене встановлення місцевих податків і зборів на території відповідної територіальної громади. Вони зацікавлені у виявленні резервів зростання податкового потенціалу.

Висновки

Місцеві податки і збори є одним із дієвих механізмів формування фінансового потенціалу органів місцевого самоврядування та джерелом соціального й економічного розвитку відповідної території. Оскільки виключно до компетенції органів місцевого самоврядування належить запровадження місцевих податків і зборів та встановлення розміру їх ставок, вони мають реальні можливості впливати на обсяги надходжень зазначених платежів до відповідних бюджетів.

Слід збільшити питому вагу місцевих податків і зборів у доходах місцевих бюджетів. Більшість місцевих податків повинні бути прямими податками до місцевих бюджетів. Тому підвищення ролі саме місцевих податків та зборів і збільшення їх частки у складі доходів є основним напрямком зміцнення місцевих бюджетів та розширення фінансової автономії відповідних територій.

Список бібліографічних посилань

1. Скоробагач В. І. Правове регулювання місцевих податків та зборів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2015. 207 с.
2. Вікторчук М. В. Адміністративно-правове регулювання місцевих податків і зборів в Україні в умовах євроінтеграції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2016. 18 с.
3. Думчиков М. О. Адміністративно-правові засади реформування системи загальнодержавних та місцевих податків і зборів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2018. 211 с.
4. Богатирьова Є. М. Податкові реформи в Україні: результативність та стратегічні орієнтири : автореф. дис. ... канд. економ. наук : 08.00.08. Одеса, 2016. 21 с.
5. Хомутиннік В. Ю. Загальні засади встановлення податків та зборів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2015. 193 с.

6. Владимиров К. М., Чуйко Н. Г., Рогальський О. Ф. Місцеві фінанси : навч. посіб. Херсон : ОЛДІ-плюс, 2006. 351 с.

7. Станкус Т., Крот Ю. Місцеві податки і збори : практ. посіб. Харків : Фактор, 2017. 80 с.

Надійшла до редколегії 11.12.2020

ПАБАТ А. В. ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ МЕСТНЫХ НАЛОГОВ И СБОРОВ

Рассмотрены положения Налогового кодекса Украины, определяющие особенности правового регулирования местных налогов и сборов. Отмечено, что правовое регулирование местных налогов и сборов осуществляется одновременно на общегосударственном и местном уровнях. Представлены отдельные особенности правового регулирования местных налогов и сборов, в частности то, что органы местного самоуправления не имеют права устанавливать собственные налоги и сборы на своей территории, существование упрощенной системы налогообложения, учета и отчетности в Украине и т.п. Отмечена необходимость увеличения удельного веса местных налогов и сборов в доходах местных бюджетов.

Ключевые слова: налог, налоговая система, налогообложение, органы местного самоуправления, местные бюджеты, местные налоги и сборы, реформа налоговой системы.

PABAT O. V. SPECIFIC FEATURES OF LEGAL REGULATION OF LOCAL TAXES AND FEES

It has been noted that the legal regulation of local taxes and fees is carried out simultaneously at the national and local levels. An exhaustive list of mandatory payments, the range of taxpayers, the objects of taxation, the maximum rate are defined at the national level. The powers granted by the state are used, each of the taxes and fees is established and put into effect separately, the collection mechanisms are regulated in details at the local level.

The peculiarity of the legal regulation of local taxes and fees is that local self-government agencies do not have the right to set their own taxes and fees on their territory.

It has been noted that each of the local taxes and fees has a number of its own features; examples of such features have been provided. The studied feature is the existence of a simplified system of taxation, accounting and reporting in Ukraine, in particular the legal mechanism for the administration of a single tax in Ukraine. The peculiarity of local taxation systems in Ukraine is its variability due to the instability of tax legislation.

It has been concluded that local self-government agencies, taking into account the peculiarities of legal regulation of local taxes and fees, should focus on improving the efficiency of budget and tax planning through reasonable and prudent establishment of local taxes and fees in the relevant territorial community.

The need to increase the share of local taxes and fees in local budget revenues has been stressed. It has been argued that most local taxes should be direct taxes to local budgets.

Key words: a tax, tax system, taxation, local self-government agencies, local budgets, local taxes and fees, tax system reform.

ДМИТРО АНАТОЛІЙОВИЧ СОРОЧАН,

Харківський національний університет внутрішніх справ;
e-mail: dmitrijsorocan98@gmail.com

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ

Наголошено, що значних змін потребують як система освіти, так і адміністративно-правові засади діяльності поліції щодо запобігання та протидії булінгу. Серед інших суб'єктів реагування у разі настання випадку булінгу (цькування) в закладах освіти виокремлено територіальні органи Національної поліції України. Установлено, що ефективність боротьби з таким явищем, як булінг, найбільшою мірою залежить від стану взаємодії органів поліції (ювенальної превенції) та закладів освіти (дитячих садків, шкіл, гімназій, ліцеїв).

Ключові слова: Національна поліція України, запобігання, протидія, адміністративно-правові засади, булінг, дискримінація, насильство, агресія, цькування.

Оглядова стаття

Постановка проблеми

Свобода від насильства – одне з основних прав людини. Утім, від різних форм насильства страждають як жінки, так і чоловіки, дівчата й хлопці. Факти насильства і жорстокості щодо дітей викликають особливе занепокоєння. Останнім часом у закладах освіти спостерігається зростання кількості випадків свідомого жорстокого ставлення старших і сильніших учнів до менших і слабших членів шкільного колективу. Тривожною тенденцією для сучасного дитячого середовища стає булінг (цькування). Насильство завдає підліткам тяжких фізичних і моральних травм, які мають згубні наслідки для їх подальшого психосоціального благополуччя [1, с. 12].

Стан дослідження проблеми

Адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції України щодо запобігання та протидії булінгу були предметом досліджень таких учених, як А. Ведернікова, Ю. Градова, О. Джафарова, О. Дручек, О. Іваній, І. Іщенко, С. Константінов, Лубенець, К. Плутницька, Н. Прібиткова, С. Шатрава, О. Шуміло, та інших. Тема запобігання та протидії булінгу є недостатньо вивченою юристами, більше уваги цій проблемі приділяли психологи. Однак останні зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Закону України «Про освіту» зумовили велику цікавість і нове «поле» для вивчення цього питання саме правознавцями. Дослідження вказаних учених сприяли вдосконаленню адміністративно-правових засад діяльності Національної поліції України щодо запобігання та протидії булінгу, а також

підвищили ефективність його нормативно-правової регламентації. Проте визначенню особливостей нормативно-правової регламентації діяльності Національної поліції України щодо запобігання та протидії булінгу уваги в працях згаданих учених було приділено недостатньо, оскільки ці питання розглядалися фрагментарно, в межах ширшої правової проблематики. Окрім цього, необхідність проведення цього дослідження зумовлено значним оновленням національного законодавства у зазначеній сфері.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї статті є дослідження перспективних напрямів удосконалення адміністративно-правових засад діяльності Національної поліції України щодо запобігання та протидії булінгу в Україні. Зазначена мета має досягатися завдяки виконанню таких завдань: здійснення порівняльно-правового аналізу Закону України «Про Національну поліцію», Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» та Закону України «Про освіту»; розроблення науково обґрунтованих пропозицій щодо можливих шляхів усунення виявлених недоліків.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що на підставі комплексного аналізу національного законодавства, положення якого є правовою основою діяльності Національної поліції України щодо запобігання та протидії булінгу в Україні, визначено перспективні напрями вдосконалення адміністративно-правових засад у зазначеній сфері.

Виклад основного матеріалу

Створення мирного й безпечного суспільства як умови встановлення демократичних цінностей та дотримання прав і свобод людини є основним напрямом розбудови будь-якої держави. Надзвичайно гостро питання створення безнасильницького середовища постає в умовах оновлення основних засад організації системи освіти.

Проте високий рівень насильства не дозволяє повною мірою досягти поставлених цілей. Тому значних змін потребують як система середньої загальної, професійної (професійно-технічної) та позашкільної освіти, так і адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції України щодо запобігання та протидії булінгу в Україні [1, с. 11].

І. Сидорук у своєму дослідженні зазначає, що булінг – соціально-педагогічна і психологічна проблема сьогодення. Це – явище, властиве організованим колективам, отож, з огляду на зазначене, виділяють такі основні місця булінгу: булінг у школі, булінг на робочому місці (мобінг), булінг в армії («дівіщина») та кібербулінг (насилля в інформаційному просторі) [2, с. 169].

Зарубіжні науковці визначають булінг як соціальну взаємодію осіб, через яку одна зазнає нападів від іншої впродовж великого проміжку часу, що викликає в особи стан безпорадності [3, с. 168].

Аналіз адміністративно-правових засад діяльності Національної поліції України щодо запобігання та протидії булінгу слід розпочинати з визначення нормативно-правової основи, яка регулює вказану сферу.

Варто погодитися з К. Пісоцькою, яка зазначає, що запорукою ефективного функціонування будь-якого нормативно-правового акта є постійне вивчення його прогалин, удосконалення механізму застосування та впровадження нових показників оцінювання ефективності. Унаслідок реформування органів міліції та створення нового органу правопорядку – Національної поліції були утворені підрозділи ювенальної превенції. Головна мета новоствореного підрозділу (порівняно з колишніми підрозділами КМСД) не змінилась – фундаментом його діяльності залишається захист прав і законних інтересів дітей. Але відбулося переформатування основних напрямів роботи підрозділів, адже завданням держави є постійне розширення та поглиблення змісту законодавства у сфері захисту прав дітей [4, с. 117].

Із метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, здоров'я та освіту і з огляду на

світові суспільні течії 18 грудня 2018 р. було ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)»¹. Вищезазначеним законом було сформульовано визначення булінгу та внесено зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення, де передбачено адміністративну відповідальність за цькування в закладах освіти [5, с. 90].

Загалом нормативно-правову основу діяльності Національної поліції України щодо запобігання та протидії булінгу умовно можна поділити на дві частини:

- 1) загальні законодавчі акти;
- 2) відомчі нормативно-правові акти.

Окремо варто зауважити, що профілактика булінгу і запобігання та протидія домашньому насильству – це різні боки однієї проблеми, які перебувають у постійній тісній взаємодії.

До загальних законодавчих актів слід віднести Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП)², Закон України «Про освіту»³, Закон України «Про Національну поліцію»⁴ і Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»⁵. До відомчих нормативно-правових актів – Інструкцію з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затверджену Наказом МВС України

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : Закон України від 18.12.2018 № 2657-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19> (дата звернення: 07.12.2020).

² Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 07.12.2020).

³ Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 07.12.2020).

⁴ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 07.12.2020).

⁵ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 07.12.2020).

від 19 грудня 2017 р. № 1044¹, Порядок винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника, затверджений Наказом МВС України від 1 серпня 2018 р. № 654², Порядок проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства, затверджений Наказом МСП України та МВС України від 13 березня 2019 р. № 369/180³, та Наказ МОН України «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» від 28 грудня 2019 р. № 1646⁴.

Низка авторів, досліджуючи питання діяльності правоохоронних органів України щодо запобігання та протидії булінгу, зазначає, що підрозділи ювенальної превенції Національної поліції України під час виконання своїх завдань керуються багатьма нормативно-правовими актами. Частина з них – це міжнародні договори, ратифіковані вищим законодавчим органом, інші – норми національного законодавства.

Аналізуючи чинне законодавство, автор доходить висновку, що за останні кілька років законодавець вніс низку змін, які характеризуються посиленням компонента захисту прав дітей. Так, позитивною новелою є зміна формату діяльності підрозділу превенції – тепер

головним завданням ювенальної поліції стала профілактична діяльність замість каральної, але разом із тим є і негативні тенденції. Наприклад, законодавець не прописав конкретного механізму взаємодії з іншими підрозділами поліції, зокрема під час розшуку безвісти зниклої дитини [4, с. 121].

Що стосується основних адміністративно-правових засад діяльності Національної поліції щодо запобігання та протидії булінгу, то вони були розпочаті змінами до адміністративного законодавства. КУпАП доповнено ст. 173-4 «Булінг (цькування) учасника освітнього процесу». Законодавець визначає булінг (цькування) як діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному або сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого⁵.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18 грудня 2018 р. № 2657-VIII вніс низку змін щодо особливостей провадження у вказаній категорії справ⁶.

По-перше, внесено зміни до ст. 184 КУпАП («Невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей»), а саме до третьої частини, де виключаються дії, передбачені частинами третьою або четвертою ст. 173-4 Кодексу. По-друге, законодавець чітко визначив суб'єктів розгляду вказаної категорії справ – це районні, районні у місті, міські чи міськрайонні суди (судді). По-третє, тепер повноваження щодо складення протоколів про адміністративні правопорушення за ст. 173-4 Кодексу надано уповноваженим на те посадовим особам органів внутрішніх справ (Національної поліції)⁷.

¹ Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : Наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18> (дата звернення: 07.12.2020).

² Про затвердження Порядку винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника : Наказ МВС України від 01.08.2018 № 654 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0965-18> (дата звернення: 07.12.2020).

³ Про затвердження Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства : наказ М-ва соц. політики України, МВС України від 13.03.2019 № 369/180 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0333-19> (дата звернення: 07.12.2020).

⁴ Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти : Наказ МОН України від 28.12.2019 № 1646 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20> (дата звернення: 07.12.2020).

⁵ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 07.12.2020).

⁶ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : Закон України від 18.12.2018 № 2657-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19> (дата звернення: 07.12.2020).

⁷ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // БД «Законодавство України» / ВР

Також слід зауважити, що навіть станом на кінець 2020 р. в КУпАП присутні «уповноважені посадові особи органів внутрішніх справ (Національної поліції)». Зокрема, ст. 255 «Особи, які мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення» встановлює, що у справах про адміністративні правопорушення, що розглядаються органами, зазначеними у статтях 218–221 КУпАП, протоколи про правопорушення мають право складати уповноважені на те посадові особи органів внутрішніх справ (Національної поліції)¹. Не дуже зрозуміло, кого саме законодавець має на увазі після п'яти років діяльності Національної поліції України.

Аналогічне питання виникає і під час аналізу положень Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі». Стаття 10 «Обмеження дій піднаглядних» указанного закону закріплює, що до осіб, щодо яких установлено адміністративний нагляд, за постановою суду можуть бути застосовані частково або у повному обсязі обмеження, серед яких п. «г» – реєстрація в міліції від одного до чотирьох разів на місяць².

Такі законодавчі прогалини призводять до правової невизначеності, яка, у свою чергу, є підґрунтям для вчинення як адміністративних, так і кримінальних правопорушень. Тому чітке й ґрунтовне визначення адміністративно-правових засад діяльності Національної поліції щодо запобігання та протидії булінгу є важливим аспектом у подоланні зазначених проблем.

Ефективність боротьби з таким явищем, як булінг, найбільшою мірою залежить від стану взаємодії органів поліції (ювенальної превенції) та закладів освіти (дитячих садків, шкіл, гімназій, ліцеїв). У цьому напрямку є позитивні зрушення: 28 грудня 2019 р. Міністерство освіти і науки ухвалило Наказ «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» № 1646, який закріпив порядок реагування працівників закладів освіти у разі настання випадку булінгу

(цькування)³. Зокрема, серед «інших суб'єктів реагування» у разі виявлення можливих ознак булінгу в закладах освіти виокремлено територіальні органи (підрозділи) Національної поліції України.

Педагогічні (науково-педагогічні) та інші працівники закладу освіти у разі, якщо вони виявляють булінг (цькування), зобов'язані: вжити невідкладних заходів для припинення небезпечного впливу, за потреби надати домедичну допомогу та викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги для надання екстреної медичної допомоги та звернутися (за потреби) до територіальних органів (підрозділів) Національної поліції України. Також керівник закладу освіти у разі отримання заяви або повідомлення про випадок булінгу (цькування) невідкладно у строк, що не перевищує однієї доби, повідомляє територіальний орган (підрозділ) Національної поліції України, принаймні одного з батьків або інших законних представників малолітньої чи неповнолітньої особи, яка стала стороною булінгу (цькування)⁴.

Крім зазначеного, доповнено Інструкцію з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затверджену Наказом МВС України від 19 грудня 2017 р. № 1044, щодо порядку взяття дітей на профілактичний облік. А саме у пп. 7 її п. 10 зазначено, що взяттю на профілактичний облік підлягає дитина, яка вчинила булінг (цькування) учасника освітнього процесу. Аналогічно підставами для зняття такої дитини з профілактичного обліку є відсутність випадків учинення булінгу (цькування) впродовж року після останнього такого факту⁵.

Також слід зупинитися на такій формі булінгу, як кібербулінг. Національне законодавство досить розмито встановило його ознаки та обставини вчинення.

України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 07.12.2020).

¹ Там само.

² Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі : Закон України від 01.12.1994 № 264/94-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/94-вр> (дата звернення: 07.12.2020).

³ Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти : Наказ МОН України від 28.12.2019 № 1646 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20> (дата звернення: 07.12.2020).

⁴ Там само.

⁵ Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : Наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18> (дата звернення: 07.12.2020).

У нормативному визначенні булінгу закріплено, що це можуть бути діяння, які полягають у психологічному, фізичному, економічному й сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій¹. Що саме мав на увазі законодавець, незрозуміло. Наприклад, чи буде охарактеризовано «дизлайк» під відео чи фото у соціальних мережах як булінг, і яким чином діяти органам поліції в зазначеному випадку?

Слушною є думка А. Ведернікової, яка зазначає, що, незважаючи на постійно зростаючу впродовж останніх 30 років цікавість до теми шкільного цькування, наразі не існує єдиної думки щодо протидії йому. У США, як і в Україні, не існує інструментів, які дозволяють оцінити ефективність впливу розроблених стратегій протидії булінгу, що зумовлює потребу в проведенні подальших досліджень у зазначеному напрямі. Відсутність легального визначення кібербулінгу та деяких інших видів булінгу ускладнює виконання поставлених завдань з профілактики цькування в закладах освіти. Тож, ураховуючи зарубіжний досвід, варто боротися не з окремими фактами булінгу, а законодавчо закріпити систему протидії цькуванню в закладах освіти, яка матиме превентивний характер [5, с. 102].

Висновок

Отже, останні зміни до законодавства (КУпАП) зробили проблему булінгу актуальною як серед правознавців, так і серед поліцейських. Негативне соціально-економічне становище та великі прогалини у морально-етичному вихованні підростаючого покоління призвели до зростання кількості випадків свідомого жорстокого ставлення старших і сильніших до менших і слабших членів навчального закладу. Роль Національної поліції у зазначеній сфері не може зводитися лише до взяття дитини на профілактичний облік. Необхідно розробити комплекс превентивних і виховних заходів, спрямованих на недопущення проявів булінгу серед неповнолітніх.

Загалом нормативно-правову основу діяльності Національної поліції України щодо запобігання та протидії булінгу умовно можна поділити на дві частини: загальні законодавчі акти та відомчі нормативно-правові акти. Окремо варто зауважити, що профілактика булінгу і запобігання та протидія домашньому насильству – це різні боки однієї проблеми, які перебувають у постійній тісній взаємодії, тому і заходи щодо їх подолання мають бути спільними.

Список бібліографічних посилань

1. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти : навч.-метод. посіб. / В. Л. Андреевкова, В. В. Байдик, Т. В. Войцях та ін. Київ : ФОП Нічога С. О., 2020. 196 с.
2. Сидорук І. Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2015. № 1. С. 169–173.
3. Dancanson N. *Sexual Bullying: Gender Conflict and Pupil Culture in Secondary Schools*. Routledge, 1999. 177 p.
4. Пісоцька К. О. Нормативно-правове забезпечення діяльності підрозділів ювенальної превенції. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Вип. 1 (30). С. 117–121.
5. Ведернікова А. О. Американський досвід кримінально-правового регулювання булінгу. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2020. Т. 2, № 90. С. 90–102.

Надійшла до редколегії 11.12.2020

СОРОЧАН Д. А. АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ УКРАИНЫ ОТНОСИТЕЛЬНО ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ И ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ БУЛЛИНГУ

Отмечено, что значительных изменений требуют как система образования, так и административно-правовые основы деятельности полиции по предотвращению и противодействию буллингу. Среди прочих субъектов реагирования в случае наступления случаев буллинга в учебных заведениях выделены территориальные органы Национальной полиции Украины. Установлено, что эффективность борьбы с таким явлением, как буллинг, в большей степени зависит от состояния взаимодействия органов полиции (ювенальной превенции) и учебных заведений (детских садов, школ, гимназий, лицеев).

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 07.12.2020).

Ключевые слова: Национальная полиция, предотвращение, противодействие, административно-правовые основы, буллинг, дискриминация, насилие, агрессия, травля.

SOROCHAN D. A. ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE IN PREVENTING AND COUNTERACTING BULLYING

The negative socio-economic situation and large gaps in the moral and ethical education of the younger generation have led to an increase in the number of cases of deliberate abuse of older and stronger to the smaller and weaker members of educational institutions. The author has studied administrative and legal principles of the activity of the National Police of Ukraine on preventing and counteracting bullying. Based on a comprehensive analysis of national legislation on preventing and combating bullying in Ukraine, the author has determined perspective areas for improving administrative and legal principles in this area. It has been emphasized that the role of the National Police in this area cannot be limited to the preventive registration of a child. It is necessary to develop a set of preventive and educational measures aimed at preventing bullying manifestations among minors. It has been found out that there are no tools to assess the effectiveness of the impact of existing strategies to combat bullying in Ukraine, which necessitates further research in this area. It has been determined that it is necessary to fight not with individual facts of bullying, but to enshrine in the legislation the system of counteraction to harassment in educational institutions, which can be preventive in nature. It has been established that the legislator has introduced a number of amendments over the last few years, which are characterized by the strengthening of the component of protection of children's rights. A positive novelty is that the main task of the juvenile police was preventive activity instead of punitive one. In general, the regulatory basis for the activities of the National Police of Ukraine to prevent and combat bullying can be divided into two parts: general legislative acts and departmental regulatory acts. It has been noted that the prevention of bullying and the prevention and combating of domestic violence are different aspects of the same problem, which are in constant close cooperation, and then the measures to overcome them should be common.

Key words: National Police, prevention, counteraction, administrative and legal principles, bullying, discrimination, violence, aggression, harassment.

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ ТА БОРОТЬБА З КОРУПЦІЄЮ

УДК 343.98

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.4.08>

ЄВГЕНІЙ ВІКТОРОВИЧ ЗОЗУЛЯ,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-1444-0408>,

e-mail: bliznec8010@gmail.com

ЗМІСТ СЛІДЧИХ СИТУАЦІЙ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ ПРИМУШУВАННЯ ДО ВИКОНАННЯ ЧИ НЕВИКОНАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ, УЧИНЕНОГО ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННОЮ ГРУПОЮ

Розглянуто низку питань, які стосуються сутності слідчої ситуації, необхідності всебічного вивчення її складових елементів і взаємозв'язків між ними, напрямків розвитку, підстав вибору і реалізації дій як способу вирішення складної ситуації під час розслідування примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, вчиненого організованою злочинною групою, а також переходу від однієї ситуації до іншої. Досліджено процеси, що відбуваються в системі взаємозв'язку слідчої ситуації із певним порядком дій. Розглянуто конкретні слідчі ситуації та порядок дій, що їм відповідає, під час розслідування примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, вчиненого організованою злочинною групою.

Ключові слова: *типова слідча ситуація, слідчі дії, негласні слідчі розшукові дії, початковий етап розслідування, цивільно-правові зобов'язання, примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань.*

Оглядова стаття

Постановка проблеми

Положення п. 1 ст. 2 КПК України закріплює як одне з головних завдань органів досудового розслідування захист прав і законних інтересів особи й захист держави та суспільства від кримінальних посягань, також там приділено особливу увагу охороні прав, свобод і законних інтересів усіх учасників кримінального процесу та вказано на необхідність забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування і судового розгляду, метою чого є досягнення такого стану, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, притягався до відповідальності лише в обсязі своєї вини¹. Чільне місце серед заходів з виконання цього завдання посідає розроблення науково обґрунтованих засобів і методів розкриття найбільш небезпечних злочинів.

Органи досудового розслідування повинні діяти в різних умовах та обставинах, що

складаються під впливом особливостей злочинів, в умовах дефіциту часу й доказової інформації та специфічних відносин між суб'єктами кримінального процесу. Зважаючи на ці обставини, процес розслідування уявляється як система слідчих ситуацій, що змінюються протягом усього періоду розслідування кримінального провадження. Виділення слідчої ситуації як об'єкта наукового дослідження обумовлено необхідністю виявлення особливостей криміналістичного підходу до вивчення процесу досудового розслідування кримінальних проваджень щодо вчинення організованими злочинними групами примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань.

Стан дослідження проблеми

Уперше визначення поняття «слідча ситуація» було введено в науковий обіг О. Н. Колесніченком у 1967 р. [1]. У криміналістичних дослідженнях різних часів ціла плеяда авторів приділяла увагу вивченню складових змістовних компонентів такої криміналістичної категорії, як слідча ситуація. Найбільш значущими, на наш погляд, є праці Р. С. Белкіна,

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 06.12.2020).

А. Ф. Волобуєва, І. О. Возгріна, В. К. Гавло, І. Ф. Герасимова, А. Н. Гусакова, В. О. Коновалової, В. Г. Лукашевича, В. О. Образцова, М. В. Салтєвського, Р. Л. Степанюка, В. Ю. Шепітька, М. П. Яблокова та інших. На велике значення дослідження слідчої ситуації, а також на необхідність урахування її під час планування розслідування вказував у своїх працях М. О. Селіванов, який вважав, що слідча ситуація впливає на створення окремих методик розслідування злочинів значно більше, ніж вивчення криміналістичної характеристики злочину [2, с. 58]. Але комплексний аналіз типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, вчиненого організованими групами, науковці ще не проводили. Разом із тим у наукових криміналістичних колах сформувалася необхідність створення системного підходу до вивчення слідчих ситуацій, що дасть змогу на наступному етапі дослідження зазначеного питання створити систему конкретних заходів, які працівники поліції здійснюватимуть на всіх етапах розслідування, зважаючи на слідчу ситуацію, яка склалася в кримінальному провадженні.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у науковому розробленні й типізації ситуацій з урахуванням специфіки розслідування примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, вчиненого організованими злочинними групами. Завданнями дослідження є вивчення й узагальнення практики розслідування вказаного злочину з метою виокремлення й аналізу типових слідчих ситуацій.

Наукова новизна дослідження

З урахуванням наявних підходів до питання слідчої ситуації в криміналістичній науці вперше розроблено структуру слідчих ситуацій початкового етапу розслідування примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, вчиненого організованими групами, та запропоновано алгоритм дій органів досудового розслідування у разі виникнення зазначених ситуацій.

Виклад основного матеріалу

Швидко встановлення достатніх даних про ознаки злочину в події, що сталася, виявлення достатніх підстав вважати подію злочином, а також встановлення обставин, що виключають можливість проведення досудового розслідування, на думку Є. Г. Коваленка, є головним завданнями на стадії початкового

досудового розслідування. Науковець зазначав необхідність спрямування всіх заходів початкового етапу на збирання, фіксацію та аналіз фактичних даних, які в подальшому слугуватимуть підставою для ухвалення рішення у конкретній справі в найкоротший строк [3, с. 225]. Досліджуючи та аналізуючи початковий етап розслідування, Р. С. Белкін та Т. В. Авер'янова наголошували на обов'язку слідчого на цьому етапі швидко діяти та зосереджувати всю увагу на тому, щоб встигнути виявити і зібрати максимальну кількість доказів, оскільки у разі марнування часу сліди злочину можуть зникнути або можуть бути знищені чи пошкоджені (у тому числі навмисно). Указані автори наголошували на необхідності спрямування всіх зусиль на розкриття злочину «за гарячими слідами», забезпечення можливості відшкодування збитків, заподіяних злочином, встановлення, виявлення місця перебування і як результат – затримання підозрюваних [4, с. 689].

Серед багатьох різноманітних поглядів на визначення поняття слідчої ситуації, на нашу думку, найбільшої уваги заслуговує її дефініція, сформульована С. В. Великановим, який визначає її як сукупність умов, що сформувалися на певному етапі розслідування злочину, які слідчий сприймає, оцінює та використовує з метою досягнення стратегічних (загальних) цілей розслідування та вирішення тактичних завдань [5, с. 7].

Залежно від різних складових частин та елементів слідчої ситуації і їх взаємозв'язку між собою у криміналістичних дослідженнях такі ситуації узвичаєно поділяти на реальні й типові. С. М. Сухомлінов у своїх працях пропонує вважати реальними слідчими ситуаціями такі, які виникають у реальному житті, тобто в певному часовому проміжку [6]. У свою чергу, В. К. Гавло у своїх дослідженнях розуміє типову слідчу ситуацію як таку узагальнену на основі практики розслідування злочинів обстановку, що ґрунтується на схожості криміналістичних характеристик розслідування злочинів, яка в межах характерних для неї даних у певному інформаційному просторі об'єктивно відображає умови та стан процесу розслідування [7, с. 93]. В. В. Кікінчук, досліджуючи питання типової слідчої ситуації, вважає такою сукупність даних, умов та інших факторів, які безпосередньо чи опосередковано впливають під час розслідування окремого злочину на слідчого, наділеного процесуальними повноваженнями, які вимагають від нього чіткого дотримання послідовного інтелектуального процесу, закономірно властивого

кожному (інколи навіть на підсвідомому рівні). Така розумова діяльність відображається в ухваленні відповідних процесуальних та обґрунтованих на основі закону і власного переконання слідчого рішень [8, с. 135]. Р. Л. Степанюк пропонує вважати типовою слідчою ситуацією сформульовану на підставі аналізу практики розслідування певної категорії злочинів штучну абстраговану модель, що відображає стан наявної у слідчого інформації про обставини злочину й обстановку, що склалася на відповідному етапі розслідування [9, с. 111]. Типова слідча ситуація, вважає В. М. Шевчук, це така ситуація, з якою слідчий стикається на будь-якому етапі досудового розслідування злочину; вона залежить від повноти вихідних даних про подію, яку він досліджує [10, с. 126]. Не останню роль у розрізненні типових слідчих ситуацій відіграють ті умови, в яких вчинено злочин (очевидності чи неочевидності). За основу ж типізації слідчих ситуацій наступного етапу розслідування можна взяти власне ставлення підозрюваного до повідомлення про підозру.

У цілому початковий етап розслідування характеризується наявністю різноманітних особливостей, які впливають на процес формування слідчих ситуацій, при цьому недоречно зважати лише на загальні відомості про злочин через те, що такий підхід дає змогу робити лише загальні висновки про обставини вчинення злочину та ґрунтується на «типовому» злочині, тож, необхідно врахувати обставини конкретного злочину і характеристики особи, яка його вчинила, оскільки вони є індивідуальними [11, с. 390].

Розслідування примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань має свою специфіку, обумовлену обставинами його скоєння та умовами, в яких проводиться досудове слідство. Наявність або відсутність доказів, оперативної інформації, а також інших даних та умов, які виникають на певному етапі досудового слідства, накладають свій відбиток на процес розслідування, що реалізується у виборі найбільш ефективної лінії поведінки всіх учасників процесу. Указане проявляється у формуванні типових слідчих ситуацій. У кожному конкретному випадку злочин характеризується сукупністю конкретних даних, відповідно, залежно від моменту отримання інформації слідчий має певний набір даних про цей злочин.

Побудова слідчої ситуації дає змогу розробити методичні рекомендації про систему необхідних слідчих і розшукових дій та розділити певні напрямки роботи для досягнення

поставленої мети із незначними затратами часу й особового складу правоохоронних органів.

Розглянемо найбільш типові слідчі ситуації, які зустрічаються під час розслідування примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, вчиненого організованими групами на початковому етапі розслідування. Цими ситуаціями є такі:

– першочергова інформація про злочин була отримана від потерпілого або від його близьких родичів і сторонніх осіб, яким стало відомо про злочин після вчинення примушування але до виконання зобов'язання;

– дані про злочин отримано від потерпілого або інших осіб після вчинення примушування, але після виконання (чи невиконання) зобов'язання на вимогу кредитора;

– дані про вчинення примушування були отримані в результаті розслідування інших злочинів.

Найчастіше під час розслідування цієї категорії кримінальних злочинів виникає слідча ситуація, коли інформація про вчинення примушування до виконання зобов'язання, яке боржник-потерпілий має виконати через свої зобов'язання перед кредитором, але не виконує, оскільки не має наміру або можливості їх виконати, надходить від потерпілого та інших осіб (зазвичай такими виступають близькі родичі). На момент внесення відомостей до ЄРДР і на первинному етапі розслідування кримінального провадження ця слідча ситуація характеризується наявністю значного обсягу інформації про обставини його вчинення та про осіб, які вчинили примушування. Дані про злочин можуть бути отримані як від самого потерпілого під час безпосереднього звернення до правоохоронних органів, так і з повідомлень медичних закладів, у які потерпілий міг звернутися за медичною допомогою у результаті отримання ним тілесних ушкоджень. На підставі аналізу й оцінювання ситуації слідчі органи ставлять перед собою завдання, вирішення яких має допомогти отримати докази із наданого масиву інформації. У цьому випадку необхідно вжити заходів, спрямованих на документування злочинних дій особи, яка вчинює примушування. Практика показує, що в цій слідчій ситуації особа не виконує своє зобов'язання одразу після вчинення примушування, оскільки не має такої можливості (наприклад, не має коштів, щоб повернути борг одразу), й особа, яка примушує до виконання цивільно-правового зобов'язання, дає потерпілому змогу відшукати таку можливість і виконати зобов'язання в майбутньому.

При цьому злочинець або злочинці тривалий час психічно чи фізично тиснуть на потерпілого або членів його родини з метою активізації його дій, спрямованих на виконання зобов'язання. Крім того, обов'язково слід зафіксувати факт виконання потерпілим своїх зобов'язань.

Типова система слідчих і розшукових дій у цій ситуації є такою.

1. Допит потерпілого про обставини скоєного злочину та про осіб, що його вчинили, а також обов'язкове з'ясування обставин виникнення цивільно-правового зобов'язання, виявлення свідків як вчинення примушування, так і виникнення зобов'язань.

2. Освідування потерпілого на предмет установлення тілесних ушкоджень, отриманих під час скоєння злочину.

3. Отримання документів, які вказують на наявність цивільно-правових зобов'язань (розрахунки, договори тощо).

4. Огляд одягу потерпілого на предмет виявлення пошкоджень і слідів злочину.

5. Допит свідків про обставини примушування.

6. Огляд та прослуховування матеріалів звуко-відеозапису.

7. Здійснення заходів, спрямованих на встановлення місцеперебування особи або осіб, що вчинили примушування. Слід зауважити, що в більшості випадків особа, що вчинила примушування, є відомою, оскільки нею є кредитор, а потерпілий є боржником. Але у випадку, коли злочин вчинено на замовлення та групою осіб, потрібні саме вказані розшукові заходи. Також у цьому разі необхідно пред'явити потерпілому для оперативного впізнання фотоальбоми із зображенням імовірних злочинців, оскільки такими найчастіше виявляються особи, які раніше вчиняли вимагання.

8. Здійснення заходів, спрямованих на документування злочинних дій (прослуховування телефонних розмов із потерпілим).

9. Затримання особи під час спроби повторно вчинити примушування, а також під час вчинення потерпілим дій, спрямованих на виконання цивільно-правових зобов'язань після того, як його незаконно примусили їх вчинити.

10. Освідування підозрюваних на предмет установлення особливих прикмет і тілесних ушкоджень, отриманих у разі вчинення опору потерпілим під час примушування.

11. Допит підозрюваного.

12. Обшук за місцем проживання підозрюваного для виявлення знарядь злочину, якщо такі були, та для виявлення документів, які свідчать про наявність цивільно-правового зобов'язання між ним і потерпілим (слід

зауважити, що такі документи підозрюваний забажає сам передати добровільно, оскільки вважатиме свої дії правомірними через існування цих документально підтверджених зобов'язань).

13. Огляд одягу підозрюваного.

14. Огляд місця виконання зобов'язання (в деяких випадках обумовлюється договором).

Слідча ситуація, коли попередню інформацію отримано від потерпілого, але зобов'язання під тиском злочинців він уже виконав, є менш сприятливою для слідства, оскільки важко довести факт примушування. Річ у тім, що кредитор може заявити, що зобов'язання боржник (потерпілий) виконав добровільно, й у правоохоронних органів не буде змоги задокументувати злочинну діяльність особи, що примушувала виконати чи не виконати цивільно-правове зобов'язання. У цьому разі виникають певні складнощі з отриманням доказів. Це також зумовлено тим, що майно, цінні речі та гроші передаються під час виконання зобов'язання, і їх місцеперебування важко встановити. Але варто зауважити, що труднощі з установленням місця перебування майна виникають лише в тому разі, коли кредитор усвідомлює злочинність своїх дій і намагається приховати сліди вчинення ним примушування і з цією метою переховує майно та цінності. Практика свідчить, що у разі вчинення примушування групою осіб на замовлення кредитора речі, набуті злочинним шляхом, будуть переховуватися. Інакше кажучи, злочинці чинитимуть протидію розслідуванню. Однак у більшості випадків (приблизно у 80 % з них) злочин вчиняється на побутовому рівні, й до моменту його вчинення між потерпілим і підозрюваним існують дружні стосунки, а це свідчить про те, що особа, яка вчинила примушування, буде практично впевнена у тому, що потерпілий не звернеться до правоохоронних органів, оскільки він мав сам виконати свої зобов'язання через договір тощо. Це означає, що доки підозрюваний почуватиметься невинним, він не чинитиме жодної протидії, і всі речі, які він отримав у рахунок виконання боржником своїх зобов'язань, триматиме в себе вдома.

У тому разі, коли злочин вчиняється групою осіб на замовлення, ця слідча ситуація може проявлятися в таких варіантах:

– потерпілий може бути знайомий із злочинцями, оскільки його системно примушує протягом певного проміжку часу та ж сама група осіб;

– потерпілий може впізнати злочинців, хоча випадок примушування і був одиничним;

– дані про злочинців відсутні, примушування було вчинене і виконане одночасно або за невеликий проміжок часу.

Слідчі та розшукові дії в цій ситуації можуть мати такий вигляд.

1. Допит потерпілого про обставини скоєного злочину та про осіб, що його вчинили, а також обов'язкове з'ясування обставин виникнення цивільно-правового зобов'язання, виявлення свідків як вчинення примушування, так і виникнення зобов'язань.

2. Освідування потерпілого на предмет установлення тілесних ушкоджень, отриманих під час скоєння злочину.

3. Отримання документів, які вказують на наявність цивільно-правових зобов'язань (розрахунки, договори тощо).

4. Огляд одягу потерпілого на предмет установлення пошкоджень і слідів злочину.

5. Допит свідків про обставини примушування.

6. Огляд та прослуховування матеріалів звуко- чи відеозапису.

7. Здійснення слідчих розшукових дій, спрямованих на встановлення місця перебування особи або осіб, що вчинили примушування, а також установлення їх причетності до злочину.

8. Затримання підозрюваних.

9. Особистий обшук.

10. Допит підозрюваного.

11. Освідування підозрюваного.

12. Відтворення обстановки та обставин події.

Якщо потерпілого примушували до виконання зобов'язання, і він виконав частину цього зобов'язання, необхідно провести документування злочинних дій, які вчинятимуться з метою примусити потерпілого виконати решту свого зобов'язання. У такому випадку необхідно спрямувати всі заходи на ефективне затримання на гарячому.

Децю гіршою є ситуація, коли потерпілий не знає осіб, які вчинили примушування, і не може повідомити будь-яких даних про них. У цій ситуації необхідно приділити головну увагу встановленню місця перебування кредитора зобов'язання, оскільки злочинці, як правило, примушують виконати певні дії на користь замовника, а таким замовником виступатиме саме кредитор. Важливу роль також відіграє наявність бази даних про осіб, схильних до вчинення таких злочинів.

Слідча ситуація, коли дані про вчинення злочину отримуються в результаті розслідування в межах інших кримінальних прова-

джень, у діяльності правоохоронних органів теж зустрічається доволі часто. Ці дані можуть бути отримані під час допиту потерпілого, свідків, підозрюваних чи обвинувачених, а також під час проведення слідчих розшукових дій. У зв'язку із часовим періодом, який минув з моменту скоєння злочину, і до моменту, коли стало відомо про примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, виникають певні труднощі у вирішенні вказаної ситуації. Доказову інформацію можна отримати, як правило, із свідчень учасників кримінального судочинства, тому слід проводити такі слідчі дії, як освідування, огляд речей та огляд місця події, де було скоєне примушування та виконано зобов'язання. Слід з'ясувати факт звернення потерпілого за допомогою до медичних установ після скоєння злочину у зв'язку з отриманням ним тілесних ушкоджень.

Також до особливостей цієї слідчої ситуації можна віднести випадки, коли кримінальна справа порушується без достатньо ретельної перевірки. Практика показує, що в таких випадках кримінальне провадження порушується за ознаками вимагання, а під час подальшого розслідування встановлюється, що між потерпілим і підозрюваним до моменту скоєння злочину існували цивільно-правові зобов'язання. У цьому разі кримінальне провадження слід перекваліфікувати за ознаками примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань.

Викладені вище алгоритми дій у зазначених ситуаціях не є вичерпними і можуть доповнюватися з огляду на конкретну ситуацію, яка склалась у конкретних умовах, з урахуванням кількості та якості отриманої первинної інформації.

Висновки

Отже, зважаючи на результати дослідження, проведеного в межах цієї статті, можна дійти висновку про те, що зазначені типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, вчиненого організованими групами, класифікуються за такими критеріями: за обстановкою скоєння примушування, обізнаністю працівників правоохоронних органів про обставини примушування, підставами внесення відомостей про вчинення цього злочину до ЄРДР, даними про обстановку його вчинення і за відомостями про особи злочинців.

Список бібліографічних посилань

1. Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харьков, 1967. 27 с.
2. Селиванов Н. А. Криминалистические характеристики преступлений и следственные ситуации в методике расследования преступлений. *Социалистическая законность*. 1977. № 2. С. 56–59.
3. Коваленко Є. Г., Малярєнко В. Т. Кримінальний процес України : підручник. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 712 с.
4. Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криминалистика : учебник / под ред. Р. С. Белкина. М. : Норма, 2005. 992 с.
5. Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. 20 с.
6. Сухомлінов С. М. Типові слідчі ситуації та проблеми їх використання // Науковий огляд : сайт. <http://intkonf.org/index.php?s=%F1%F3%F5%EE%EC%EB%B3%ED%EE%E2&Submit=%CF%EE%F8%F3%EA> (дата звернення: 06.12.2020).
7. Гавло В. К., Ключко В. Е., Ким Д. В. Судебно-следственные ситуации: психолого-криминалистические аспекты : монография / под ред. В. К. Гавло. Барнаул : Изд-во Алтайского ун-та, 2006. 226 с.
8. Кікінчук В. В. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування викрадень бюджетних коштів в агропромисловому комплексі. *Право і Безпека*. 2013. № 2 (49). С. 131–135.
9. Степанюк Р. Л. Ситуаційний підхід у формуванні методик розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України. *Право і Безпека*. 2013. № 3 (50). С. 110–115.
10. Шевчук В. М. Слідчі ситуації та їх вплив на розробку тактичних операцій. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2013. № 6, т. 2. С. 125–129.
11. Чичиркіна С. П. Особливості проведення слідчих дій на початковому етапі розслідування при виявленні приховування злочинів у сфері службової діяльності. *Право та управління*. 2011. № 2. С. 387–396.

Надійшла до редколегії 08.12.2020

ЗОЗУЛЯ Е. В. СОДЕРЖАНИЕ СЛЕДСТВЕННЫХ СИТУАЦИЙ НАЧАЛЬНОГО ЭТАПА РАССЛЕДОВАНИЯ ПРИНУЖДЕНИЯ К ИСПОЛНЕНИЮ ЛИБО НЕИСПОЛНЕНИЮ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫХ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ, СОВЕРШЕННОГО ОРГАНИЗОВАННОЙ ПРЕСТУПНОЙ ГРУППОЙ

Рассмотрен ряд вопросов, касающихся сущности следственных ситуаций при расследовании принуждения к исполнению либо неисполнению гражданско-правовых обязательств, совершенного организованной преступной группой, необходимости всестороннего изучения ее составных элементов и их взаимосвязи, направления развития, предпосылки к их выбору и реализации действий как способа решения и преодоления сложных ситуаций и перехода от одной следственной ситуации к другой. Исследованы процессы, которые происходят в системе взаимосвязи следственной ситуации с определенным порядком действий. Рассмотрены конкретные следственные ситуации и соответствующий им порядок действий при расследовании принуждения к исполнению либо неисполнению гражданско-правовых обязательств, совершенного организованной преступной группой.

Ключевые слова: типичная следственная ситуация, следственные действия, негласные следственные розыскные действия, гражданско-правовые обязательства, начальный этап расследования, принуждение к выполнению либо невыполнению гражданско-правовых обязательств.

ZOZULYA E. V. CONTENT OF INVESTIGATIVE SITUATIONS OF THE INITIAL STAGE OF INVESTIGATING COERCION TO FULFILL OR NON-FULFILLMENT OF CIVIL OBLIGATIONS COMMITTED BY ORGANIZED CRIMINAL GROUPS

A number of issues concerning the essence of the investigative situation have been studied. The author has indicated the need for a comprehensive study of its constituent elements, given the specifics of the investigation of coercion to fulfill or non-fulfillment of civil obligations committed by an organized criminal group. The interrelationships of investigative situations of the initial stage of the investigation have been analyzed; directions of the development have been indicated. The bases for choosing and realizing actions at the initial stage of investigation have been analyzed; investigative situations and algorithms of the corresponding actions have been specified. Ways to solve a difficult situation and transition from one investigative situation to

another during the pre-trial investigation have been suggested. Based on the analysis of scientific opinions on such a forensic category as the investigative situation of the initial stage of the pre-trial investigation, the author has substantiated own views on this issue. The processes that take place in the system of interrelation of the investigative situation of the initial stage of the investigation along with the actions corresponding to it have been studied. The specific investigative situations of the initial stage of the pre-trial investigation and the actions that correspond to them during the investigation by the fact of coercion to fulfill or non-fulfillment of civil obligations committed by an organized criminal group have been analyzed.

Taking into account the positive and negative practice of investigating crimes related to the researched crime, the author for the first time has elaborated an algorithm of the investigator's behavior at the initial stage of their investigation, given that those actions are committed by an organized group of people. Given the positive practice of investigating coercion to fulfill or non-fulfillment of civil obligations, the author has defined the possible ways to use information about the investigative situations of the initial stage of the investigation in order to optimize the activities of investigative units during the investigation of this category of criminal proceedings. Typical investigative situations of the initial stage of investigation have been studied and algorithms of the investigator's actions during their realization have been defined.

Key words: *typical investigative situation, investigative actions, secret investigative search actions, initial stage of investigation, civil obligations, coercion to fulfill or non-fulfillment of civil obligations.*

ЯНА ЮРІЇВНА КОНЮШЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент,

Національна академія внутрішніх справ (м. Київ);

 <https://orcid.org/0000-0003-4988-0793>,

e-mail: nysyaa@i.ua

ВИЗНАЧЕННЯ ПІДСТАВ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ОСВІДУВАННЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ СЛІДЧОЇ ПРАКТИКИ

Охарактеризовано фактичні та юридичні підстави для проведення освідування. Фактичні підстави, на відміну від юридичних, у КПК України не визначено, адже їх законодавча конкретизація є недоцільною. Дослідження слідчої практики засвідчило приклади порушення слідчими і прокурорами процесуального порядку проведення освідування. Розкрито питання щодо можливості наділення слідчого повноваженнями ухвалювати рішення про освідування. Запропоновано наділити слідчого такими повноваженнями у невідкладних випадках.

Ключові слова: освідування, слідчий, прокурор, постанова, Касаційний кримінальний суд, недопустимість доказів.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Однією зі слідчих (розшукових) дій є освідування особи, порядок якого унормовано у ст. 241 КПК України. Освідування, особливо у випадках його примусового проведення, пов'язано з обмеженням особистих прав і свобод людини, у зв'язку з чим повинні існувати дієві механізми захисту від безпідставних зловживань з боку правоохоронних органів. Здійснення цієї слідчої (розшукової) дії зумовлює необхідність забезпечення від розголошення відомостей про інтимні сторони життя особи. Гарантії забезпечення поваги до людської гідності, прав і свобод кожної особи закріплено на конституційному та галузевому рівнях. Так, у ст. 28 Конституції України є положення, згідно з яким ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню¹. Повага до людської гідності також гарантується ст. 11 КПК України, де передбачено, що під час кримінального провадження забороняється піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосуванням такого поводження, утримувати особу у принизливих

умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність².

Необхідність суворого дотримання окреслених положень зумовлює необхідність виконання правозастосувачем усіх законодавчих приписів під час проведення освідування. Натомість слід констатувати, що окремі положення ст. 241 КПК України викладено недостатньо чітко й однозначно. Це викликає певні ускладнення в їх реалізації на практиці. Крім того, дослідження слідчої практики засвідчило приклади неоднозначного розуміння підстав для проведення освідування. Зазначене зумовило вибір теми дослідження.

Стан дослідження проблеми

Питання процесуального порядку освідування, зокрема визначення підстав його проведення, в контексті чинного КПК України 2012 р. досліджували О. О. Бондаренко, В. І. Галаган, Б. Є. Лук'янчиков, Є. Д. Лук'янчиков, О. М. Калачова, С. С. Клочуряк, А. І. Кунтій, О. П. Кучинська, В. В. Топчий, Ж. В. Удовенко, К. О. Чаплинський та інші правники. Науковці присвятили свої праці переважно проблемам нормативного закріплення освідування, що, безумовно, має важливе значення. Вивчення слідчої практики, зокрема аналіз проблем, що

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 03.12.2020).

² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 03.12.2020).

виникають під час проведення освідування, як правило, залишалося поза увагою дослідників. Указане і зумовило необхідність зосередити увагу на практичних питаннях проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначення підстав проведення освідування, а також аналіз проблем, що виникають у слідчій практиці на початковому етапі освідування. *Завданнями*, спрямованими на досягнення мети, є такі: 1) характеристика фактичних та юридичних підстав проведення освідування; 2) аналіз слідчої практики щодо порядку проведення освідування; 3) формулювання рекомендацій щодо проведення освідування з урахуванням виявлених недоліків у слідчій практиці.

Наукова новизна дослідження

У роботі охарактеризовано фактичні та юридичні підстави освідування; наведено приклади порушення слідчими та прокурорами процесуального порядку проведення освідування; сформульовано рекомендації, спрямовані на дотримання процесуальних вимог проведення освідування.

Виклад основного матеріалу

У класичному вигляді в науці кримінального процесу підстави проведення слідчих (розшукових) дій узвичаєно поділяти на фактичні та юридичні [1, с. 3]. Фактичні підстави проведення освідування, на відміну від юридичних, у КПК України не визначено, тому вирішення цього питання є нагальною потребою науки кримінального процесу. Вважаємо, що законодавча конкретизація фактичних підстав проведення освідування є недоцільною, оскільки заздалегідь неможливо передбачити всі випадки для використання цієї слідчої (розшукової) дії. Крім того, у кожному кримінальному провадженні вони обумовлюються обставинами розслідуваного кримінального правопорушення. Схожої позиції дотримується і С. С. Клочуряк [2, с. 25]. Фактичними підставами є дані, зафіксовані в матеріалах кримінального провадження, зокрема про те, що на тілі підозрюваного, свідка чи потерпілого є сліди кримінального правопорушення або особливі прикмети, виявлення яких має значення для кримінального провадження. Такі дані можуть бути отримані в процесі проведення низки інших слідчих (розшукових) дій, наприклад огляду місця події, огляду трупа, допиту потерпілого, свідка, обшуку тощо. Отже, закон надає слідчому право самостійно

вирішувати питання про необхідність проведення освідування з урахуванням попередньо отриманих даних.

Як убачається з положень ч. 2 ст. 241 КПК України, юридичною підставою проведення освідування є постанова прокурора. Порушення цієї законодавчої вимоги було неодноразово предметом розгляду Касаційного кримінального суду Верховного Суду. Так, у рішенні у справі № 588/1199/16-к від 18 грудня 2019 р. під час розгляду касаційної скарги прокурора зазначено, що «не дивлячись на вказівку в протоколі освідування особи на те, що воно проводиться на підставі постанови прокурора від 8 липня 2016 р., відомості про пред'явлення цієї постанови ОСОБА_1 до проведення освідування в матеріалах кримінального провадження відсутні. Порушення права на захист під час проведеного освідування та при огляді місцевості, приміщення, речей та документів стало підставою до визнання недопустимим доказом протоколу освідування із додатками (змівами та відеозаписами) від 8 липня 2016 р., протоколу огляду (місцевості, приміщення, речей та документів) від 8 липня 2016 р. і додатків до нього. Це, в свою чергу, потягло за собою недопустимість висновку судової експертизи речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин від 02 вересня 2017 р. № 7505, про що обґрунтовано зазначено у вирокі»¹. У зазначеній справі Касаційний кримінальний суд Верховного Суду дійшов висновку, що Апеляційний суд обґрунтовано визнав правильними висновки суду першої інстанції про недопустимість деяких доказів, зокрема й протоколу освідування із додатками (змівами та відеозаписами). З аналізу цього рішення стає зрозумілим, що докази були отримані стороною обвинувачення з істотним порушенням вимог КПК України. У цьому разі протокол освідування з додатками цілком справедливо були визнані недопустимим доказом, адже освідування проводилось без пред'явлення особі постанови прокурора.

Неправильне розуміння слідчим і прокурором підстав для проведення освідування також відображено у постанові Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 164/104/18 від 8 квітня 2020 р. Розглядаючи касаційну скаргу прокурора, суд касаційної

¹ Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду України від 18.12.2019 : справа № 588/1199/16-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86505861> (дата звернення: 03.12.2020).

інстанції вказав, що Апеляційний суд правильно відзначив сумнів щодо законності проведення такої слідчої дії, як освідування особи, оскільки згідно з протоколом освідування від 20 серпня 2017 р. освідування ОСОБА_1 проведено на підставі постанови прокурора про проведення контролю за вчиненням злочину від 20 вересня 2017 р. Разом із тим у цій постанові питання про проведення освідування ОСОБА_1 не ставиться, а саму постанову останньому не було пред'явлено¹. Тож, у цій справі знову маємо ситуацію, коли слідчий порушив вимоги закону щодо порядку проведення освідування, оскільки особі не було пред'явлено постанову прокурора.

В обох указаних прикладах наслідками порушення процесуального порядку проведення освідування і, відповідно, визнання отриманих під час їх проведення доказів недопустимими є постановлення виправдувального вироку судом першої інстанції.

У сучасних умовах найбільшу практичну ефективність освідування має в кримінальних провадженнях, у яких для документування злочинної діяльності використовуються заздалегідь ідентифіковані (помічені) засоби (наприклад, засоби вчинення злочинів, передбачених статтями 307, 321, 368, 369 КК України). Так, одним із доказів вини підозрюваних є наявність зафіксованих у матеріалах кримінального провадження даних про те, що на тілі (руках) підозрюваної особи виявлено речовину, яка з'явилася внаслідок контакту із заздалегідь ідентифікованими (поміченими) засобами, у першу чергу грошовими знаками [3, с. 45]. Втім, як показує вивчення матеріалів кримінальних проваджень, у деяких випадках слідчі вилучають вказані об'єкти під час огляду місця події. У зв'язку зі згаданою практикою начальник Головного слідчого управління МВС 21 березня 2014 р. надіслав у слідчі підрозділи лист із вказівкою про те, що у кожному кримінальному провадженні, в якому для документування злочинної діяльності використовуються заздалегідь ідентифіковані (помічені) засоби, відповідно до статей 208, 223, 234, 236, 241 КПК України повинні проводитися освідування або обшук особи (під час затримання чи в межах обшуку житла чи іншого володіння особи)².

¹ Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду України від 08.04.2020 : справа № 164/104/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88749774> (дата звернення: 03.12.2020).

² Лист Головного слідчого управління МВС України : від 21.03.2014 № 13/11-4847.

На цій проблематиці, тобто «підміні» практичними працівниками однієї слідчої (розшукової) дії іншою, акцентує увагу й Касаційний кримінальний суд Верховного Суду. Так, у рішенні у справі № 127/3712/17 від 19 березня 2020 р. особу було засуджено вироком місцевого суду за ч. 2 ст. 307 КК України, який було змінено апеляційним судом, а дії особи перекваліфіковано за ч. 2 ст. 309 КК України. Однак суд касаційної інстанції із таким рішенням апеляційного суду не погодився, вказав ухвалу скасував та направив справу на новий апеляційний розгляд. Ухвалюючи рішення та надаючи оцінку доводам сторони захисту, Касаційний кримінальний суд указав, що «з матеріалів кримінального провадження убачається, що під час огляду місця події було зроблено змиви з рук засудженого та в подальшому проведено експертизу. Тобто, працівниками поліції змиви з рук були зроблені без дотримання вимог статей 237, 241 КПК України»³. Отже, суд касаційної інстанції звернув увагу на те, що змиви з рук повинні робитися не в межах огляду місця події, а саме під час освідування особи.

З практичної точки зору, цікавим є рішення Касаційного кримінального суду Верховного суду, в якому зазначається, що «є правильним висновок суду першої інстанції про те, що не можуть бути доказами винуватості ОСОБА_2 та ОСОБА_3 у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 368 КК, протоколи огляду місця події, в ході яких вилучено гроші та відповідно речові докази, оскільки їх отримано з порушенням вимог кримінального процесуального закону. Під час огляду місця події за участю ОСОБА_3 було проведено такі дії: огляд рук ОСОБА_3 в променях ультрафіолетової лампи, виявлення та вилучення вмісту з його кишень та з сумки. Тобто, в порушення вимог статей 237 та 241 КПК було проведено не огляд місця події, а огляд та освідування особи» (постанова від 12 червня 2019 р. у справі № 404/5659/15-к)⁴. З аналізу вказаного рішення вбачаємо, що практичні

³ Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду України від 19.03.2020 : справа № 127/3712/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88401701> (дата звернення: 03.12.2020).

⁴ Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду України від 12.06.2019 : справа № 404/5659/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82449979> (дата звернення: 03.12.2020).

працівники неправомірно «підмінили» одну слідчу (розшукову) дію іншою, оскільки проведення огляду рук слід процесуально оформлювати протоколом освідування, а не протоколом огляду місця події. Отже, недотримання процесуальних вимог під час проведення освідування зумовлює визнання отриманих доказів недопустимими.

Однією з можливих причин таких порушень є те, що освідування має проводитися за постановою прокурора, яку отримати на місці вчинення кримінального правопорушення неможливо. З огляду на це не випадково у наукових джерелах порушується питання щодо можливості наділення слідчого повноваженнями ухвалювати рішення про освідування. Як справедливо зауважують В. В. Топчій та Н. В. Карпенко, для отримання дозволу на проведення освідування слідчому необхідно ініціювати перед прокурором відповідну постанову, що ускладнює процедуру, особливо в нічну пору чи вихідні дні. Такі затримки призводять до втрати ефективності цієї слідчої дії або зводять її результативність нанівець, оскільки деякі сліди чи явища на тілі людини зберігаються нетривалий час або можуть змінюватися чи зникати (піднігтьовий вміст, наявність сторонніх речовин), а її проведення без постанови прокурора є підставою для визнання доказу недопустимим. Від своєчасності та якості проведення освідування в багатьох випадках залежить успіх у розкритті та розслідуванні злочинів [4, с. 160]. Схожу думку висловлюють О. М. Дуфенюк та А. І. Кунтій, які наголошують на необхідності наділення слідчого повноваженнями ухвалювати рішення про освідування особи у невідкладних випадках, пов'язаних із необхідністю запобігти втраті доказів [5, с. 303].

Підтримуючи вказаних науковців, вважаємо, що доцільно внести зміни до ч. 2 ст. 241 КПК України, які передбачатимуть можливість проведення освідування за постановою слідчо-

го із подальшим повідомленням про це прокурора. Ухвалення слідчим рішення про необхідність проведення освідування буде можливим за наявності відомостей, що вказують на досягнення мети цієї слідчої (розшукової) дії, в тому числі, коли затримка в її проведенні може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення. Прокурор, у свою чергу, повинен перевірити, чи дійсно були наявні підстави для освідування особи, і якщо він відмовить у задоволенні клопотання слідчого про освідування, встановлені внаслідок такого освідування докази вважатимуться недопустимими, а отримана інформація підлягатиме знищенню в порядку, передбаченому ст. 255 КПК України. Ми переконані, що такі нормативні зміни сприятимуть забезпеченню реальної економії часу й ефективності проведення освідування.

Висновки

Резюмуючи викладене, можна дійти висновку, що для проведення освідування повинні існувати фактичні та юридичні підстави. Фактичні підстави, на відміну від юридичних, у КПК України не визначено. Втім, на наше переконання, їх законодавча конкретизація є недоцільною, оскільки заздалегідь неможливо передбачити всі випадки для проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Фактичними підставами є дані, зафіксовані у матеріалах кримінального провадження, зокрема про те, що на тілі підозрюваного, свідка чи потерпілого є сліди кримінального правопорушення або особливі прикмети, виявлення яких має значення для кримінального провадження. У свою чергу, юридичною підставою освідування є постановою прокурора. Порушення слідчим або прокурором процесуального порядку проведення освідування, а саме неперед'явлення постанови прокурора, «підміна» освідування оглядом місця події тощо, призводить до визнання доказів недопустимими.

Список бібліографічних посилань

1. Погорецький М. А. Підстави для проведення слідчих дій. *Адвокат*. 2007. № 10. С. 3–7.
2. Клочуряк С. С. Мета і завдання проведення освідування за КПК України. *Закон и жизнь*. 2013. № 3. С. 25–27.
3. Топчій В. В., Карпенко Н. В. Проблемні питання освідування і застосування примусу для його проведення. *Міжнародний юридичний вісник*. 2015. Вип. 1 (2). С. 43–52.
4. Топчій В. В., Карпенко Н. В. Заходи примусу для забезпечення освідування у кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 4. С. 158–165. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/8-2015/topchij.pdf> (дата звернення: 03.12.2020).
5. Дуфенюк О. М., Кунтій А. І. Правова регламентація проведення освідування: проблеми та шляхи вирішення. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 4. С. 298–306.

Надійшла до редколегії 11.12.2020

КОНЮШЕНКО Я. Ю. ОПРЕДЕЛЕНИЕ ОСНОВАНИЯ ДЛЯ ПРОВЕДЕНИЯ ОСВИДЕТЕЛЬСТВОВАНИЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СЛЕДСТВЕННОЙ ПРАКТИКИ

Охарактеризованы фактические и юридические основания проведения освидетельствования. Фактические основания, в отличие от юридических, в УПК Украины не определены. Их законодательная конкретизация является нецелесообразной. Изучение следственной практики показало примеры нарушения следователями и прокурорами процессуального порядка проведения освидетельствования. Раскрыт вопрос о возможности наделения следователя полномочиями принимать решения про освидетельствование. Сформулированы рекомендации для следователей и прокуроров про необходимость соблюдения процессуальных требований при проведении освидетельствования.

Ключевые слова: освидетельствование, следователь, прокурор, постановление, Кассационный уголовный суд, недопустимость доказательств.

KONIUSHENKO YA. YU. DETERMINING THE GROUNDS FOR CONDUCTING EXAMINATION THROUGH THE PRISM OF INVESTIGATIVE PRACTICE

The problems of determining the grounds for such an investigative (search) action as an examination have been clarified. The purpose of the article is to determine the grounds for conducting an examination, as well as to distinguish problematic aspects that arise in the investigative practice at the initial stage of conducting an examination.

It has been determined that there must be factual and legal grounds for conducting an examination. The factual grounds, in contrast to the legal ones, are not defined in the Criminal Procedural Code of Ukraine. However, their legislative specification is inexpedient, since it is impossible to predict all cases for this investigative (search) action in advance. The factual grounds are the data recorded in the materials of criminal proceedings, for example, that the body of a suspect, witness or victim has traces of a criminal offense or special signs, the detection of which is important for criminal proceedings. The legal ground for conducting the examination is the decision of the prosecutor (Part 2 of the Art. 241 of the Criminal Procedural Code of Ukraine).

The study of investigative practice has revealed investigators, prosecutors' violations of the procedure of conducting the examination, in particular failure to present the prosecutor's decision and "substitution" of the examination with the crime scene search during the recording the person's handwipes, which are the grounds for the court to declare the evidence inadmissible. The analysis of the investigative practice showed the need for legislative amendments in regard to conducting the examination. We should stipulate the possibility to conduct the examination by the order of an investigator, followed by notification of a prosecutor. The indicated propositions should be implemented in Part 2 of the Art. 241 of the Criminal Procedural Code of Ukraine.

Key words: examination, an investigator, a prosecutor, decree, Criminal Court of Cassation, inadmissibility of evidence.

ОЛЕКСАНДР ВОЛОДИМИРОВИЧ МАНЖАЙ,*кандидат юридичних наук, доцент,**Харківський національний університет внутрішніх справ;* <https://orcid.org/0000-0001-5435-5921>,*e-mail: sofist@ukr.net;***АНТОН ОЛЕКСАНДРОВИЧ ПОТИЛЬЧАК,***Харківський національний університет внутрішніх справ;* <https://orcid.org/0000-0002-0973-1120>,*e-mail: antonpotylchak@gmail.com***ОСОБЛИВОСТІ КАРТОГРАФУВАННЯ ЗЛОЧИННИХ ПРОЯВІВ**

Проаналізовано інструменти, організації і тактику проведення картографування злочинних проявів. Визначено головні цілі, яких досягають з використанням картографування (візуалізація криміногенних осередків, побудова географічних профілів злочинців, прогнозування злочинів). Окреслено теоретичне підґрунтя для візуалізації криміногенних осередків та прогнозування злочинів. Розкрито особливості створення простих точкових мап, картографування на основі ядерного оцінювання густини з використанням пропорційних символів. Проаналізовано актуарні й експертні стратегії, які застосовуються для картографування з метою прогнозування злочинності. Вивчено феномен пов'язаних повторних моделей. Описано окремі програмні рішення для реалізації завдань картографування злочинних проявів. Наведено приклади.

Ключові слова: *картографування, злочини, прогнозування, методика, протидія злочинності.*

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Картографування злочинних проявів (*crime mapping*) є інструментом, який знайшов ефективне застосування в усіх сучасних моделях стримування злочинності. За його допомогою вдається візуалізувати відомості про певні події та факти. Це дозволяє більш комплексно підійти до аналізу оперативної обстановки на території обслуговування, визначити пріоритети у розстановці сил і засобів, полегшити ухвалення управлінських рішень. Застосування картографування правоохоронними органами на практиці характеризується багатовекторністю. Відповідні напрацювання можна зустріти в межах інституту протидії злочинності й під час вирішення завдань охорони публічної безпеки та порядку, зокрема в роботі патрульної служби. Як показала практика, таке застосування дає суттєвий результат за відносно невеликих бюджетних витрат [1]. Крім роботи патрульної служби, картографування у поєднанні зі статистичними методами надає можливість скоротити аварійність на шляхах руху [2] тощо. Тобто картографування насправді є інструментом широкого застосування.

З точки зору розвідувально-аналітичної роботи, картографування злочинних проявів є

корисним засобом, який допомагає у складанні розвідувально-аналітичних продуктів. До того ж не можна сказати, що така синергія є новою. Однак із розвитком комп'ютерних технологій застосування мап поліцейськими підрозділами перейшло на якісно новий рівень. І це, безперечно, не могло залишитись поза увагою наукової думки.

Стан дослідження проблеми

Вивчення наукової літератури засвідчує, що більшість досліджень картографування злочинних проявів здійснюється в межах дисциплін «Просторовий аналіз» («*Geospatial analysis*») та «Розвідувально-аналітична робота» («*Criminal intelligence process*»). Відповідні дослідження проводили зарубіжні науковці Д. Анвін, М. А. Андресен, М. Вольф, П. Гілл, Д. Гуо, Б. Дж. Джеферсон, М. Калантарі, Н. Левін, Дж. Лі, М. Лейтнер, Х. Міллер, Дж. Морган, Д. О'Салліван, П. Стейнберг, А. С. Фотерінгем та багато інших авторів. Серед вітчизняних учених цією проблематикою займалися А. Бабенко, О. Бугера, Р. Мельник, Є. Орлов, В. Пересадько, В. Струков, Д. Узлов та ін.

Варто зауважити, що системно картографування злочинних проявів в Україні науковці практично не досліджують. Поодинокі

роботи у цій сфері здебільшого містять лише згадки про таку діяльність або мають описовий характер і не розкривають конкретні методики й алгоритми дій. При цьому в органах Національної поліції вже напрацьовано певний досвід застосування просторового позиціонування, здебільшого в роботі чергових частин, ситуаційних центрів, штабних підрозділів і підрозділів інформаційно-аналітичної підтримки. Проте відповідні напрацювання не можна назвати системними. Як правило, окремі проекти з картографування з'являються в результаті роботи команд розробників-ентузіастів і так само зникають після їх звільнення або переходу на інше місце служби. Яскравим прикладом у цьому сенсі можна назвати систему RICAS, створену й апробовану на базі Головного управління Національної поліції в Харківській області, яку так і не вдалося поширити на всю Національну поліцію.

Останніми роками в системі закладів вищої освіти з особливими умовами навчання впроваджено окремі курси, які містять основи картографування. Проте в територіальних підрозділах отримані знання далеко не завжди можуть бути застосовані через низку об'єктивних та суб'єктивних причин.

У результаті наразі у вітчизняній поліції склалася ситуація певного відставання від зарубіжних колег у частині оволодіння техніками та програмними інструментами картографування.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї статті є проведення аналізу окремих напрямів картографування злочинних проявів. Для досягнення цієї мети потрібно виконати такі завдання:

- визначити головні цілі, яких досягають з використанням картографування;
- розкрити окремі організаційно-тактичні прийоми картографування злочинних проявів;
- вивчити окремі методики, які застосовуються під час картографування.

Наукова новизна дослідження

Робота є однією з перших спроб аналізу окремих методів картографування злочинних проявів з метою їх подальшого застосування в українських правоохоронних органах.

Виклад основного матеріалу

Головними цілями, яких досягають з використанням картографування, є такі:

- візуалізація криміногенних осередків;
- побудова географічних профілів злочинців (*geographic profiling*);
- прогнозування злочинів.

Візуалізація криміногенних осередків використовується у багатьох моделях стримування злочинності, оскільки дозволяє цілісно уявити просторову картину злочинності на конкретній території. Із розробкою простих інструментів динамічного відображення процесів на карті стала поширеною практика не лише просторової, але й часової візуалізації злочинів.

Для відображення певних подій на мапі можуть використовуватися різні техніки. Найбільш поширеними є такі [3, с. 66–72].

1. Створення простих точкових мап (*pin mapping*). У межах цієї техніки точки, які символізують певну подію, розміщуються на мапі за відповідними координатами (рис. 1).

Така техніка є найбільш простою. Пересічні користувачі часто стикаються з таким способом відображення, якщо шукають якісь об'єкти на картах в інформаційно-пошукових системах. Недоліком застосування такої техніки в межах відображення кримінальних подій є те, що в разі великої кількості правопорушень на невеликому осередку місцевості або повторюваності певних подій їх буде вкрай складно відобразити на карті. Це може викликати ускладнення з розумінням поточної ситуації на території обслуговування.

2. Картографування на основі ядерного оцінювання густини (*kernel density mapping*). У межах цієї техніки враховується кількість подій на певній території, центр якої буде ядром.

У результаті оцінюється густина $\hat{\lambda}$ для точки p . Із цією метою можуть застосовуватися різні підходи. Найпростіший описується формулою

$$\hat{\lambda} = \frac{\#(S \in C(p, r))}{\pi r^2},$$

де $\#(S \in C(p, r))$ – кількість подій моделі S у колі $C(p, r)$ з радіусом r і центром у точці p . Параметр r при цьому обирається з урахуванням конкретної мети картографування. Чим він менший, тим більшою буде сфокусованість на конкретних подіях (рис. 2).

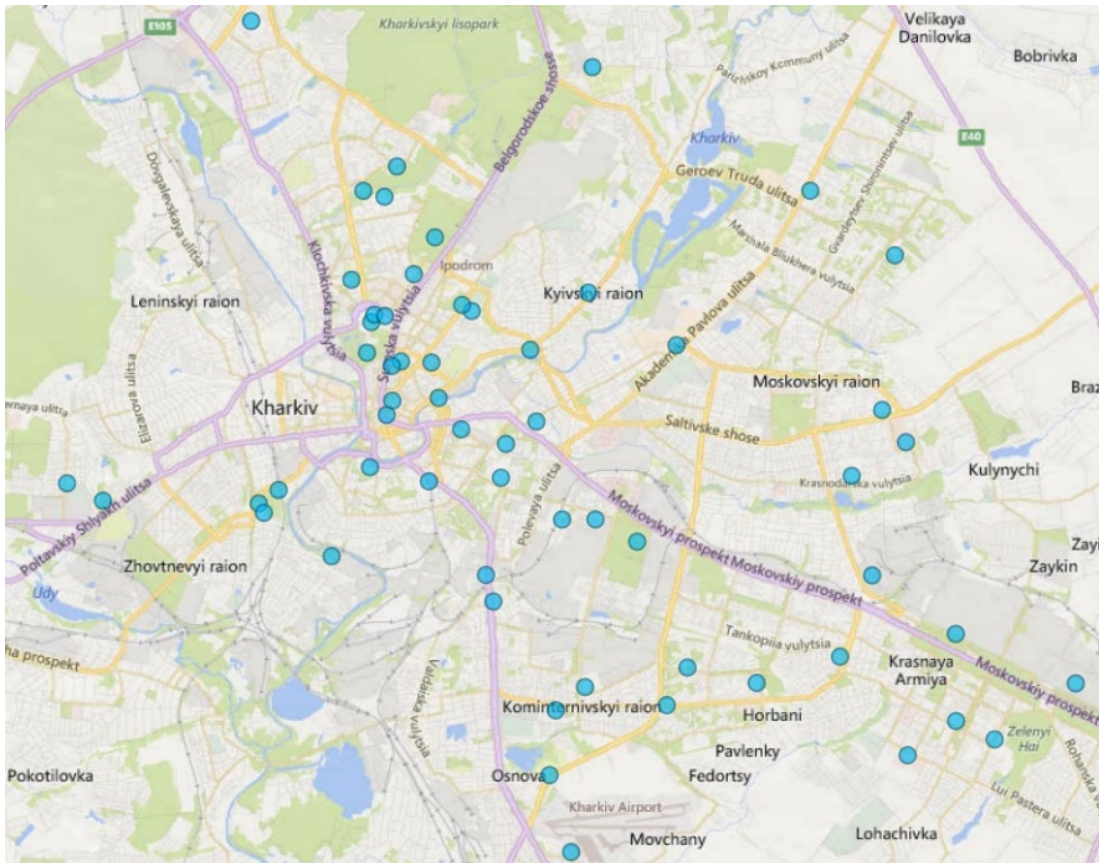

Рис. 1. Відображення точками об'єктів на мапі

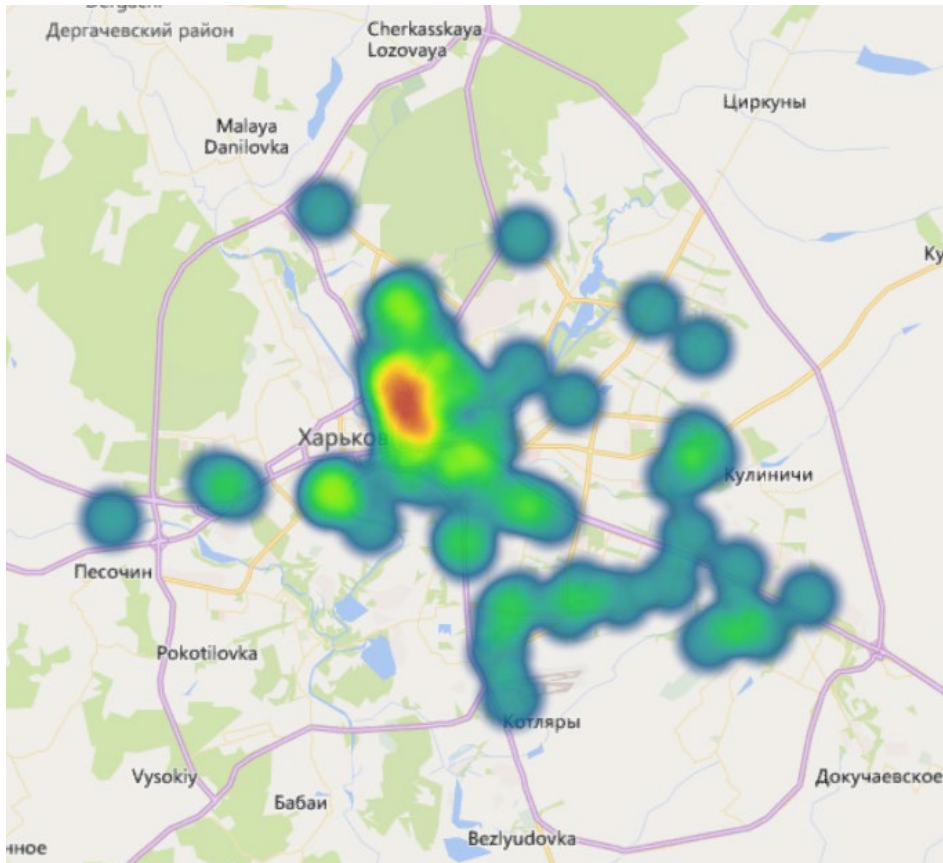

Рис. 2. Теплова мапа

За допомогою описаного способу картографування набагато легше виявляти криміногенні осередки, оскільки теплові мапи наочно відображають концентрацію певних подій у регіоні.

3. Картографування з використанням пропорційних символів (*proportional symbol*

mapping). У цій техніці використовується прийом збільшення розміру символу, яким позначається точка на мапі, пропорційно збільшенню кількості подій або інших параметрів за цими координатами (рис. 3).

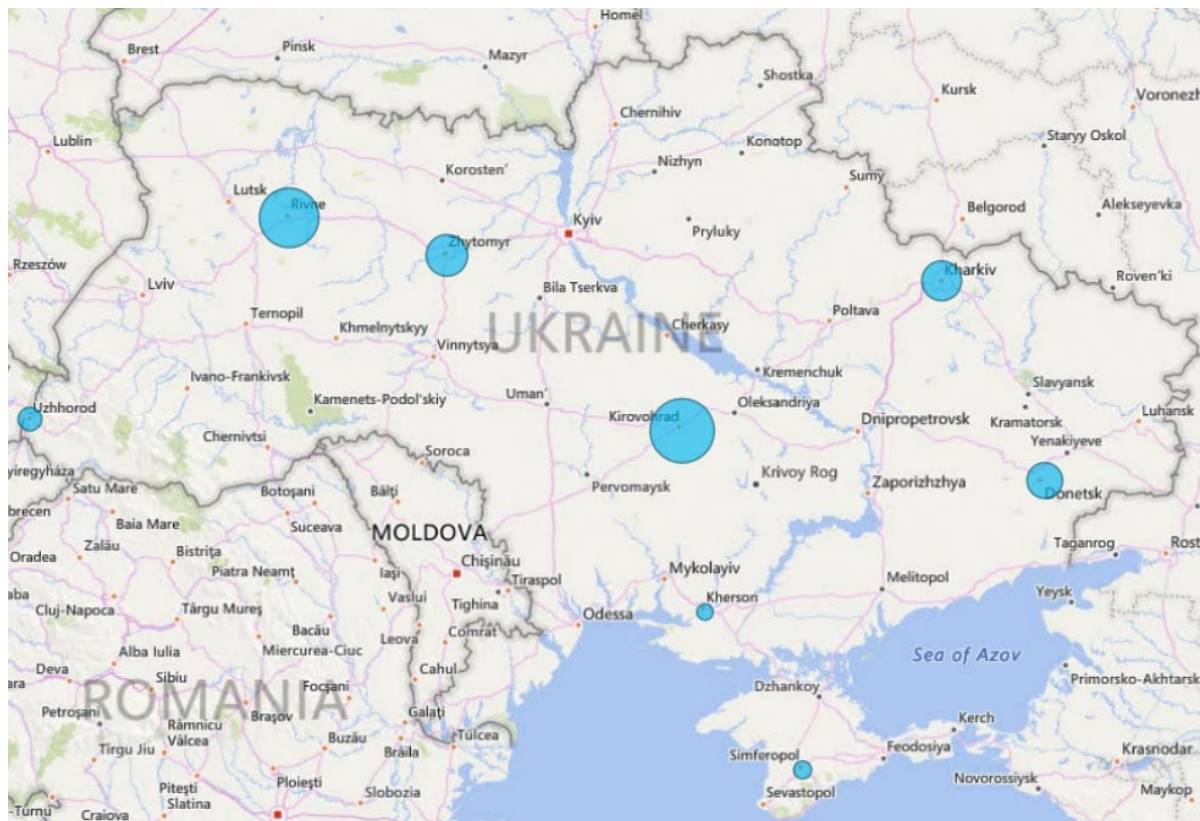

Рис. 3. Символьна мапа

Як символ зазвичай використовуються коло або кругова діаграма. За допомогою такого способу зручно відображати показники певних об'єктів у визначених місцях.

Картографування дозволяє побачити не лише статику, але й динаміку певних подій. Цього можна досягати, наприклад, із використанням засобів побудови відеографіків. Вельми цікавим також видається досвід європейських правоохоронних органів щодо створення профілів переміщення за результатами перетину об'єктом спостереження певних контрольних точок [4, с. 184–187]. Цей досвід можна застосувати, серед іншого, під час попередження та розслідування стосовно організованих злочинних угруповань.

Крім власне візуалізації криміногенних осередків, картографування злочинних проявів також успішно застосовується в межах побудови *географічних профілів*, основою для яких є гіпотеза, згідно з якою місця вчинення злочинів не є випадковими [5], а жертви і пра-

впорушники мають певні сталі маршрути руху, в межах яких вони, власне, і здійснюють свою повсякденну діяльність. У цій роботі ми не будемо зосереджуватись на розкритті особливостей географічного профілювання, оскільки плануємо присвятити цьому питанню окрему статтю. Та все ж таки варто зауважити, що географічне профілювання є дуже перспективним інструментом у розвідувально-аналітичній роботі правоохоронних органів, ефективність якого підтверджено емпіричним шляхом.

Для проведення картографування з метою *прогнозування злочинності* застосовують два види стратегій:

1) *актуарні (actuarial strategy)*, які ґрунтуються на рівняннях та машинних розрахунках, наприклад, у таких програмних рішеннях, як *CrimeStat*, *Dragnet*, *Predator*, *Rigel Analyst* [6];

2) *експертні (clinical strategy)*, основою яких є експертний досвід та евристичні принципи, як-от те, що серійні злочинці мешкають

біля місць учинюваних ними злочинів (*decay heuristic*), або те, що такі злочинці часто мешкають усередині кола, діаметр якого є відстанню між двома найбільш віддаленими місцями вчинення злочинів, суб'єктами яких вони є (*circle heuristic*).

Останній вид стратегій легше застосовувати у країнах, які розвиваються, оскільки їх реалізація потребує менше фінансових і ресурсних витрат. Правоохоронець у межах експертних стратегій може самостійно виконати географічне профілювання для проведення розслідування [7, с. 335, 336, 341]. Як засвідчує практика, аналітики найчастіше комбінують актуарні та експертні стратегії для досягнення кращого результату у прогнозуванні. За допомогою такого підходу вдається врахувати нюанси, що стосуються конкретних ситуацій, без чого неможливо надати правильний прогноз.

Один із проєктів, за допомогою якого вдається спрогнозувати злочини, описує Дж. Реткліф [8, с. 559]. Загальна суть застосованого підходу полягає у використанні спеціального програмного забезпечення (*ShotSpotter® Missions™*), на вхід якого можуть подаватися дані, що стосуються рівня злочинності з прив'язкою до місцевості:

- базові рівні злочинності (дані за 28, 56, 84, 112, 168 та 364 дні);

- пов'язані повторні моделі */near repeat patterns/* (тренди злочинності за останні 3-, 7- та 14-денні періоди); феномен пов'язаних повторних моделей полягає в тому, що якщо в певному місці у певний час було вчинено злочин, то існує великий ризик того, що в найближчі 1–2 тижні на прилеглий до місця злочину території також буде вчинено злочин [9]. Зокрема, канадські дослідники розробили модель прогнозування проникнень зі зломом, що ґрунтується саме на явищі пов'язаних повторних моделей: на прикладі даних про злочини у м. Ванкувер за період 2001–2012 рр. вони встановили існування високої ймовірності злочину нерухомості у найближчий період часу недалеко від місця попереднього злочину; для приватних осель імовірність учинення злочину в радіусі 850 м у найближчу добу після попередньої події становить 53 %, а на сьомий день після першого злочину ймовірність злочину збільшується до 24 % у тому ж радіусі; для комерційних об'єктів такий радіус зменшується до 500 м, ймовірність учинення ще одного злочину для періоду протягом першої доби після вчинення злочину становить 53 %, а для другої доби вона зменшується до 21 % [10, с. 126, 130];

- результати просторового моделювання ризиків (рельєф, зона покриття водоймами, щільність лікарень, пожежних підрозділів, транспортних пунктів /зупинок, метро/, шкіл, а також відстані до найбільших із цих об'єктів);

- соціодемографічні показники (середній дохід, вік населення та розмір домогосподарств, щільність населення, транспорту й забудови, орендна плата, відсоток орендованого та вільного житла);

- рівень захищеності, який визначається показниками наближеності та щільності поліцейських підрозділів;

- цільова доступність, яка визначається щільністю населення, транспорту і забудови;

- часові цикли (день тижня, день місяця, тиждень року, місяць року, поліцейська зміна);

- повторні часові події (спортивні події, свята тощо);

- погода (температура, опади тощо).

Указані відомості програма передає до навчальної системи штучного інтелекту, і на їх підставі прогнозується вчинення злочину із відображенням на мапі, яку розділено сіткою з осередками 500×500 футів (~152×152 м).

Важливо пам'ятати, що чим більше вхідних даних матиме аналітик, тим точніше він зможе спрогнозувати ту або іншу ситуацію. Наприклад, в одному з усталених правил у сфері прогнозування йдеться про те, що місячний прогноз стосовно злочинності спирається на відповідні відомості за останні три роки [11, с. 32].

Слід зауважити, що потенціал картографування у протидії злочинності наразі розкрито далеко не повністю. Розвиток програмних рішень постійно відкриває нові можливості у його застосуванні, зокрема в проактивних моделях стримування злочинності.

Висновки

Аналіз головних напрямків картографування злочинних проявів засвідчує високу ефективність цього інструменту. У Національній поліції вже напрацьовано низку алгоритмів ідентифікації правопорушників за вже вчиненими злочинами, що ґрунтується на інформації про місця вчинення злочину, помешкання раніше засуджених осіб та низку вимірюваних відстаней. Також апробовано процедури виявлення криміногенних осередків, правильно розстановки сил і засобів з урахуванням оперативної обстановки на конкретній місцевості. Що стосується попередження та прогнозування злочинів, то застосування картографії за цими напрямками в Україні поки що перебуває у зародковому стані. Покращити стан справ у

цьому разі могла б адаптація зарубіжних методик картографування злочинних проявів та впровадження спеціалізованого програмного забезпечення хоча б на рівні регіональних підрозділів.

Список бібліографічних посилань

1. Herchenrader T., Myhill-Jones S. GIS supporting intelligence-led policing. *Police Practice and Research*. 2014. Vol. 16, Iss. 2. Pp. 136–147. DOI: <https://doi.org/10.1080/15614263.2014.972622>.
2. Rezapour M., Yue E., Ksaibati Kh. Integrating GIS and statistical approaches to enhance allocation of highway patrol resources. *Police Science & Management*. 2020. Vol. 22. Iss. 1. Pp. 84–95. DOI: <https://doi.org/10.1177/1461355719888939>.
3. O'Sullivan D., Unwin D. J. *Geographic information analysis*. 2nd ed. Wiley, 2010. 405 p.
4. Харевич Д. Л. Негласное расследование в Германии : монография. Минск : Акад. МВД, 2010. 287 с.
5. Canter D., Youngs D. *Principles of Geographical Offender Profiling*. London : Routledge, 2017. 274 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315246086>.
6. Rich T., Shively M. A. *Methodology for Evaluating Geographic Profiling Software* // National Criminal Justice Reference Service : сайт. URL: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/208993.pdf> (дата звернення: 10.12.2020).
7. Bennell C., Taylor P. J., Snook B. Clinical versus Actuarial Geographic Profiling Strategies: A Review of the Research. *Police Practice and Research*. 2007. Vol. 8, Iss. 4. Pp. 335–345. DOI: <https://doi.org/10.1080/15614260701615037>.
8. The Philadelphia predictive policing experiment / J. H. Ratcliffe, R. B. Taylor, A. P. Askey et al. *Journal of Experimental Criminology*. 2020. No. 78 (2). Pp. 558–567. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11292-019-09400-2>.
9. Translating 'Near Repeat' Theory into a Geospatial Policing Strategy // National Police Foundation : сайт. URL: <https://www.policefoundation.org/projects/translating-near-repeat-theory-into-a-geospatial-policing-strategy/> (дата звернення: 10.12.2020).
10. Fitterer J., Nelson T. A., Nathoo F. Predictive crime mapping. *Police Practice and Research*. 2014. Vol. 16, Iss. 2. Pp. 121–135. DOI: <https://doi.org/10.1080/15614263.2014.972618>.
11. Gallagher K., Wartell J., Gwinn S., Jones G., Stewart G. *Exploring crime analysis: Readings on essential skills*. 3rd ed. Overland Park: KS, 2017. 395 p.

Надійшла до редколегії 14.12.2020

МАНЖАЙ А. В., ПОТИЛЬЧАК А. О. ОСОБЕННОСТИ КАРТОГРАФИРОВАНИЯ ПРЕСТУПНЫХ ПРОЯВЛЕНИЙ

Проведен анализ инструментов, организации и тактики проведения картографирования преступных проявлений. Определены главные цели, которые достигают с использованием картографирования (визуализация криминогенных участков, построение географических профилей преступников, прогнозирование преступлений). Очерчены теоретические основы для визуализации криминогенных участков и прогнозирования преступлений. Раскрыты особенности создания простых точечных карт, картографирования на основе ядерной оценки плотности с использованием пропорциональных символов. Проанализированы актуарные и экспертные стратегии, которые применяются для проведения картографирования с целью прогнозирования преступности. Изучен феномен связанных повторных моделей. Описаны отдельные программные решения для реализации задач картографирования преступных проявлений. Приведены примеры.

Ключевые слова: картографирование, преступление, прогнозирование, методики, противодействие преступности

MANZHAI O. V., POTYLCHAK A. O. CRIME MAPPING FEATURES

Tools, organization and tactics of crime mapping have been analyzed in this paper. The directions of the application of mapping for keeping public safety and order, in criminal intelligence process, etc. have been outlined. The domestic experience of mapping has been briefly analyzed. The main goals that are achieved with the use of mapping have been defined. Features of visualization of criminogenic cells have been revealed. Pin mapping features (when points which symbolize a certain event are placed on the map on the corresponding coordinates) have been outlined. Kernel density mapping has been described, which makes it much easier to detect criminogenic foci, as hot-spot maps clearly reflect the concentration of certain events in the region. A method of mapping using proportional symbol mapping has been revealed, when the increase in the size of the symbol denoting a point on the map is proportional to

the increase in the number of events or other parameters at these coordinates. The building of geographical profiles of criminals has been briefly described. The theoretical basis of mapping for the prediction of crimes has been outlined. Prediction strategies based on equations and machine calculations and actuarial strategies based on expertise and clinical strategy have been analyzed. Considerations have been given to the appropriateness of applying appropriate strategies in different countries. The phenomenon of near repeat patterns has been studied. Some software solutions for the implementation of the tasks of mapping criminal manifestations and the use of artificial intelligence systems for this purpose have been described. Examples have been provided. It has been noted that the use of cartography to prevent and predict crimes in Ukraine is in its infancy. The author has suggested some solutions that could improve the situation in the field of crime mapping in Ukraine.

Key words: *mapping, crimes, prediction, methods, crime prevention.*

ТЕТЯНА ПЕТРІВНА МАТЮШКОВА,

кандидат юридичних наук, доцент,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0001-7973-4581>,

e-mail: t.matiushkova@gmail.com

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА: КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ

Визначено такі криміналістичні аспекти забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, як техніко-криміналістичний, тактико-криміналістичний і методико-криміналістичний. Проаналізовано нормативні документи, наукову літературу та сучасний світовий і вітчизняний досвід забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства. Визначено складові елементи кожного з виділених криміналістичних аспектів забезпечення такої безпеки. Сформульовано напрямки подальших наукових досліджень з метою вдосконалення криміналістичної техніки, криміналістичної тактики та криміналістичної методики (або методики розслідування окремих видів злочинів).

Ключові слова: криміналістичні аспекти, забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, кримінальне судочинство, захист прав і свобод людини, заходи забезпечення безпеки.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочину та зловживання владою зобов'язує держави вживати заходів щодо забезпечення безпеки жертв, а також безпеки їхніх сімей і свідків з їх боку та їх захисту від залякування і помсти¹. Це є важливим компонентом системи протидії злочинності, що може обумовлювати готовність жертв і очевидців злочинів, а також осіб, причетних до їх вчинення, сприяти їх розслідуванню. Як доведено проведено Н. С. Карповим і О. І. Габро дослідження, майже кожна третя особа з тих, які брали участь у розслідуванні, зазнавала незаконного впливу з боку членів злочинних формувань з метою зміни показань, відмови від давання показань тощо [1, с. 256].

Аналіз наукової літератури свідчить про достатню увагу вчених до кримінальних, процесуальних та оперативно-розшукових аспектів проблеми забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства [2; 3; 4; 5] і необхідність більш ретельного дослідження його криміналістичних аспектів. Нечисленні праці відображають переважно проблеми анонімос-

ті допиту свідків [6], рекомендації з тактичних особливостей допиту та впізнання у режимі відеоконференції [7]. Зазначене обумовлює необхідність систематизації наявних здобутків з метою формування положень із криміналістичного забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та визначає доцільність подальших наукових досліджень з метою вдосконалення й доповнення цих положень і розвитку науки криміналістики.

Стан дослідження проблеми

Конвенція про захист прав та основоположних свобод гарантує право кожного на справедливий і публічний розгляд його справи, публічне проголошення судового рішення і водночас визначає можливості обмеження цього права, у тому числі тією мірою, яку визнано судом суворо необхідною, – коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя². Практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) також свідчить про можливість обмеження відкритості й публічності процесу для того, щоб, наприклад, забезпечити безпеку свідків чи нерозголошення відомостей про

¹ Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочину та зловживання владою : від 29.11.1985 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_114 (дата звернення: 29.11.2020).

² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від 04.11.1950 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 29.11.2020).

них або сприяти вільному обміну інформацією та думками під час здійснення судочинства (див. п. 37 рішення у справі «Б. і П. проти Сполученого Королівства»¹) за умов достатньої переконливості й повного пояснення відповідних міркувань безпеки (див. п. 65 рішення у справі «Шагін проти України» № 20437/05)². На нашу думку, важливого значення також набувають види заходів забезпечення безпеки та обумовлені ними види технічних засобів і методів, а також тактичні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій (далі – С(Р)Д) за участю осіб, стосовно яких забезпечуються заходи безпеки, та розслідування злочинів за участю таких осіб у цілому.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є систематизація та вдосконалення теоретичних положень криміналістичного забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, а завданням – визначення змісту й елементів криміналістичних аспектів досліджуваної діяльності.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що зараз в Україні відсутні комплексні дослідження криміналістичних аспектів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства.

Виклад основного матеріалу

У багатьох країнах завдання державного захисту осіб, які сприяють правосуддю, успішно здійснюють спеціальні державні органи, а в США державним захистом учасників кримінального провадження займається відомство, що не має функцій з розкриття та розслідування злочинів, – Служба федеральних маршалів (*United States Marshals Service*). Маршали США (*U.S. Marshals*) – це посадові особи федеральної системи юстиції, що підпорядковуються Генеральному прокуророві США (*U.S. Attorney General*) через Міністерство юстиції США (*U.S. Department of Justice*) та здійснюють свої функції в межах федерального судового

округу³. При цьому заходи із забезпечення безпеки мають безперервний характер – вони починаються з раннього виявлення уразливих або заляканих свідків, продовжуються супроводженням свідків поліцією і життям заходів щодо їх захисту під час давання показань у залі суду та завершуються вжиттям (у крайньому випадку) заходів щодо постійної зміни особистості та переїзду цих осіб [8, с. 14]. Огляд Рекомендацій Rec(2005)9 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють із правосуддям, свідчить, що хоча в Україні й запроваджено значну частину відповідних законодавчих і практичних заходів⁴, але водночас існують шляхи для вдосконалення механізму забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, з урахуванням європейських стандартів і найкращих практик зарубіжних країн [9].

За національним законодавством забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (тобто у виявленні, попередженні, припиненні, розкритті або розслідуванні кримінальних правопорушень, а також у судовому розгляді кримінальних проваджень), – це здійснення правоохоронними органами правових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, житла, здоров'я та майна цих осіб від протиправних посягань, з метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя. Здійснення заходів безпеки в Україні покладається за підслідністю на органи Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, органи внутрішніх справ, органи Національної поліції або Національне антикорупційне бюро України, у складі структур яких із цією метою створюються спеціальні підрозділи⁵.

³ Facts and Figures 2020 // U.S. Marshals Service : сайт. <https://www.usmarshals.gov/duties/factsheets/facts.pdf> (дата звернення: 29.11.2020).

⁴ Рекомендація Rec (2005) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють з правосуддям : від 20.04.2005 // Судова влада України : офіц. сайт. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2005_9_2005_04_20.pdf (дата звернення: 29.11.2020).

⁵ Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23.12.1993 № 3782-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12> (дата звернення: 29.11.2020).

¹ *B v The United Kingdom; P v The United Kingdom*: ECHR 24 Apr 2001 // SWARB.CO.UK : сайт. URL: <https://swarb.co.uk/b-v-the-united-kingdom-p-v-the-united-kingdom-echr-24-apr-2001-2/> (дата звернення: 29.11.2020).

² Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шагін проти України» (Заява № 20437/05) : від 10.12.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_612 (дата звернення: 29.11.2020).

Перелік осіб, стосовно яких можуть здійснюватися заходи забезпечення безпеки, визначено у ст. 2 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» (далі – Закон України). Зокрема, до них належать: особа, яка заявила до правоохоронного органу про злочин або в іншій формі брала участь чи сприяла у виявленні, попередженні, припиненні та розкритті злочинів; потерпілий, свідок, підозрюваний, обвинувачений, захисники і законні представники, персонал органу пробації, викривач, експерт, спеціаліст, перекладач, понятний, члени сімей та близькі родичі осіб, перелічених у пунктах «а»–«е» згаданої статті, якщо шляхом погроз або інших протиправних дій щодо них робляться спроби вплинути на учасників кримінального судочинства.

Рішення про застосування заходів безпеки можуть ухвалювати слідчий, прокурор або суд, у провадженні яких перебувають кримінальні провадження щодо кримінальних правопорушень, у розслідуванні чи судовому розгляді яких брали або беруть участь зазначені вище особи, а також орган (підрозділ), що здійснює оперативно-розшукову діяльність щодо осіб, які брали участь або сприяли виявленню, попередженню чи припиненню злочинів (ч. 2 ст. 3 Закону України), та слідчий суддя (п. 3 ч. 6 ст. 206 КПК України).

На думку М. В. Тимчаль, діяльність із забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, являє собою комплекс (або систему) необхідних заходів (правових, організаційних, технічних та інших), що забезпечуються уповноваженими законом органами за наявності загрози життю, здоров'ю, тілесній недоторканності, майну, честі та гідності осіб у зв'язку з їх участю у кримінальному процесі та з метою належного здійснення правосуддя (виявлення, запобігання, протидії, розкриття та розслідування злочинів, а також розгляду кримінальних проваджень) [2, с. 21]. Уважаємо, що вказані організаційні, технічні й інші заходи охоплюються криміналістичними положеннями забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства. Зокрема, у криміналістичному забезпеченні розслідування злочинів виділяють техніко-криміналістичне, тактико-криміналістичне та методико-криміналістичне забезпечення [10, с. 4]. На наш погляд, зазначені напрями можуть стати основою для формування меж криміналістичних аспектів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства.

Так, *техніко-криміналістичний* аспект забезпечення безпеки учасників кримінального

судочинства охоплюватиме розроблення та вдосконалення наукових засад і криміналістичних рекомендацій щодо використання спеціальних технічних засобів і методів здійснення досліджуваної діяльності. Серед відповідних засобів слід виділити різноманітну електронно-обчислювальну техніку (комп'ютери), відеокамери, охоронні системи, системи відеоспостереження, електронні браслети, спеціальні засоби індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку, технічні засоби захисту приміщень тощо. Серед методів використання зазначених та інших засобів перш за все слід відмітити кібернетичні засоби, засоби акустичного аналізу звукових слідів, психодіагностики, криміналістичної діагностики, криміналістичної ідентифікації, версирування, моделювання тощо.

Зміст *тактико-криміналістичного* забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства полягатиме у розробленні наукових засад і криміналістичних рекомендацій застосування організаційних заходів і тактичних засобів і методів (тактичних прийомів, тактичних комбінацій, тактичних операцій) підготовки, проведення та фіксації окремих слідчих (розшукових) дій за участю осіб, стосовно яких забезпечуються заходи безпеки. Зокрема, на етапі підготовки С(Р)Д за участю осіб, стосовно яких забезпечуються заходи безпеки, всі учасники мають бути попереджені та зобов'язані дотримуватись певних заходів безпеки – не повідомляти сторонніх про час та місце проведення С(Р)Д, завчасно відключити функцію геопросторового визначення місця перебування на своїх мобільних телефонах, транспортних засобах тощо. Такі підготовчі дії мають виконувати і самі слідчий та інші співробітники правоохоронних органів. Також необхідно розробити особливості тактики допиту та впізнання, під час проведення яких з метою унеможливлення ідентифікації голосу особи, щодо якої забезпечується безпека, використовуються технічні засоби для створення акустичних перешкод. До того ж у викривачів, очевидців злочинів, постраждалих від них та/або інших осіб, стосовно яких здійснюються заходи забезпечення безпеки, виникає особливий психологічний стан. Він може, серед іншого, обумовлюватися побоюваннями за життя і здоров'я (як власні, так і близьких) у зв'язку з погрозами або іншими протиправними діями щодо них з боку злочинців або через відчуття розпачу, спричинене зміною місця проживання, роботи й навчання та іншими факторами. Це обумовлює доцільність залучення психологів як до участі у проведенні окремих

С(Р)Д, що проводяться за участю осіб, безпека яких забезпечується, так і до роботи з ними в цілому протягом усього розслідування. У вітчизняній криміналістичній літературі методичні рекомендації з окреслених специфічних питань, притаманних досліджуваній діяльності, відсутні.

Методико-криміналістичне забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, на наш погляд, має охоплювати розроблення методичних рекомендацій з питань таких особливостей розслідування окремих видів злочинів, що обумовлюються забезпеченням безпеки осіб. Такі рекомендації відображатимуть особливості взаємодії правоохоронних органів під час забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, особливості використання спеціальних знань, особливості співпраці з національними державними установами і правоохоронними органами інших країн, типові ситуації, що можуть скластися під час розслідування злочинів у зв'язку з необхідністю забезпечення безпеки певної особи та під час забезпечення її безпеки на різних етапах розслідування, рекомендації щодо найбільш доцільних алгоритмів дій у таких ситуаціях з метою успішного розслідування злочинів певного виду тощо. При цьому зазначені криміналістичні рекомендації можуть стати структурним елементом методик розслідування окремих видів злочинів, наприклад корупційних, злочинів проти основ національної безпеки, проти правосуддя, злочинів, учинених злочинними організаціями, тощо. Загальний характер рекомендацій з організації розслідування вказаних злочинів, під час здійснення якого забезпечується безпека учасників кримінального судочинства, дозволяє визначити їх стратегічний характер. Урахування слідчими методичних рекомендацій з питань таких особливостей розслідування окремих видів злочинів, що обумовлюються забезпеченням безпеки учасників кримінального судочинства, сприятиме ефективній протидії сучасним злочинам.

Висновки

Резюмуючи вищевикладене, слід зауважити, що криміналістичними аспектами за-

безпечення безпеки учасників кримінального судочинства є техніко-криміналістичний, тактико-криміналістичний і методико-криміналістичний аспекти. Техніко-криміналістичний має охоплювати розроблення та вдосконалення наукових засад і криміналістичних рекомендацій щодо використання спеціальних технічних засобів і методів забезпечення безпеки осіб. Зміст тактико-криміналістичного забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства становитиме розроблення наукових засад і криміналістичних рекомендацій застосування організаційних заходів і тактичних засобів та методів (тактичних прийомів, тактичних комбінацій, тактичних операцій) під час підготовки, проведення і фіксації окремих слідчих (розшукових) дій за участю осіб, стосовно яких забезпечуються заходи безпеки. Методико-криміналістичне забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства має охоплювати розроблення методичних рекомендацій з питань таких особливостей розслідування окремих видів злочинів, що обумовлюються забезпеченням безпеки осіб, а саме особливостей взаємодії правоохоронних органів під час забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, особливостей використання спеціальних знань, особливостей співпраці з національними державними установами і правоохоронними органами інших країн, а також щодо типових ситуацій, що можуть скластися під час розслідування злочинів у зв'язку з необхідністю забезпечення безпеки певної особи та під час забезпечення її безпеки на різних етапах розслідування, рекомендації щодо найбільш доцільних алгоритмів дій у таких ситуаціях з метою успішного розслідування злочинів певного виду тощо.

Подальші наукові дослідження зазначених положень криміналістичного забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства сприятимуть розвитку науки криміналістики та вдосконаленню її окремих розділів (криміналістичної техніки, криміналістичної тактики та криміналістичної методики або методики розслідування окремих видів злочинів).

Список бібліографічних посилань

1. Карпов Н. С., Габро О. І. Державний захист та забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у судочинстві, за законодавством України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 17. С. 254–266.
2. Тимчаль М. В. Кримінально-правова охорона в Україні осіб, взятих під захист : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2019. 222 с.
3. Качмар Б. М. Механізм забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (кримінальний процесуальний аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 198 с.

4. Тарасенко Р. В. Безпека учасників кримінального судочинства: кримінальні, процесуальні та оперативно-розшукові основи : монографія. Одеса : Одеський держ. ун-т внутр. справ, 2015. 510 с.
5. Глобенко Г. І. Окремі аспекти інституту забезпечення безпеки учасників кримінального провадження. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дидоренка*. 2018. Т. 4, № 84. С. 63–70.
6. Матюшкова Т. П. Актуальные вопросы обеспечения анонимности при допросе // Современные тенденции развития юридической науки : материалы Междунар. науч.-теорет. конф. молодых ученых / под общ. ред. А. Дарменова ; Карагандинская акад. МВД Республики Казахстан имени Б. Бейсенова. Караганда, 2020. С. 132–134.
7. Методичні рекомендації щодо особливостей проведення допиту, впізнання в режимі відеоконференції під час досудового розслідування / О. О. Юхно, С. Є. Абламський, О. О. Бондаренко та ін. // Законодавче забезпечення правоохоронної діяльності : навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Сокурєнка. Харків : Стильна тип., 2017. С. 327–355.
8. Good practices for the protection of witnesses in criminal proceedings involving organized crime / United Nations Office on Drugs and Crime. Vienna-New York, 2008. 124 p.
9. Семків Т. Удосконалення забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 3. С. 119–128.
10. Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. 492 с.

Надійшла до редколегії 09.12.2020

МАТЮШКОВА Т. П. ОБЕСПЕЧЕНИЕ БЕЗОПАСНОСТИ УЧАСТНИКОВ УГОЛОВНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА: КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Определены такие криминалистические аспекты обеспечения безопасности участников уголовного судопроизводства, как технико-криминалистический, тактико-криминалистический и методико-криминалистический. Проанализированы нормативные акты, научная литература и современный мировой и отечественный опыт обеспечения безопасности участников уголовного судопроизводства. Определены составляющие элементы каждого из выделенных криминалистических аспектов обеспечения безопасности участников уголовного судопроизводства. Сформированы направления дальнейших научных исследований с целью усовершенствования криминалистической техники, криминалистической тактики и криминалистической методики (или методики расследования отдельных видов преступлений).

Ключевые слова: криминалистические аспекты, обеспечение безопасности участников уголовного судопроизводства.

MATIUSHKOVA T. P. ENSURING SECURITY FOR THE PARTICIPANTS OF CRIMINAL PROCEEDINGS: FORENSIC ASPECTS

One of the urgent tasks of criminalistics has been studied – the content and elements of forensic security of the participants of criminal proceedings have been determined. Traditionally, this activity is given considerable attention in the areas of criminal law, criminal procedure, as well as operative and search activities. The few works of criminalists mainly reflect the problems of anonymity of interrogating the witnesses, recommendations on tactical features of the interrogation and identification by the means of videoconference. Thus, there are currently no comprehensive studies of forensic aspects of ensuring security for the participants of criminal proceedings in Ukraine.

Systematization and improvement of theoretical provisions of forensic security of the participants of criminal proceedings, determining the content and elements of forensic aspects of the researched activity will facilitate both further development of forensic science and have a positive impact on investigative and judicial practice.

The author has defined such forensic aspects of ensuring the security for the participants of criminal proceedings as technical and forensic, tactical and forensic, methodological and forensic. Technical and forensic aspect should cover the development and improvement of scientific principles and forensic recommendations for the application of special technical means and methods of ensuring the security of persons. The content of tactical and forensic security of the participants of criminal proceedings will be the development of scientific principles and forensic recommendations for the application of organizational measures and tactical means and methods (tactics, tactical combinations, tactical operations) during the preparation, conduction and recording of certain investigative (search) actions with the participation of persons, in

respect of whom security measures are provided. Methodological and forensic security of the participants of criminal proceedings should include the development of methodical recommendations on such specific features of investigating certain types of crimes due to the security of individuals, in particular due to the interaction of law enforcement agencies in ensuring the security for the participants of criminal proceedings, the use of special knowledge, cooperation with national state institutions, law enforcement agencies of other countries, etc.

Key words: *forensic aspects, ensuring security for the participants of criminal proceedings.*

УДК 343.1(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.4.12>**АЛІНА ВАЛЕНТИНІВНА ПІДДУБНА,***кандидат юридичних наук,**Харківський національний університет внутрішніх справ;* <https://orcid.org/0000-0003-1244-2263>,*e-mail: a06052003@i.ua***ПРОБЛЕМНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ НА ПАСАЖИРСЬКОМУ АВТОТРАНСПОРТІ**

Досліджено стан діяльності органів досудового розслідування і дізнання підрозділів Національної поліції України та прокуратури з питань превентивної діяльності щодо встановлення причин та умов, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, зокрема порушень правил безпеки дорожнього руху й експлуатації на пасажирському автотранспорті, та необхідних заходів з їх усунення. Проаналізовано погляди вчених – представників різних наукових шкіл щодо досліджуваних питань і сформульовано наукову позицію автора. На підставі результатів дослідження запропоновано пропозиції і рекомендації з удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства.

Ключові слова: *слідчий, дізнавач, пасажирський автотранспорт, дорожньо-транспортна пригода, кримінальне правопорушення, кримінальне провадження, законодавство.*

*Оригінальна стаття***Постановка проблеми**

Актуальність теми дослідження обґрунтовується наявністю прогалин у законодавстві щодо реалізації повноважень слідчого, дізнавача і прокурора в превентивній діяльності органів досудового розслідування та підрозділів дізнання Національної поліції України з питань запобігання кримінальним правопорушенням, зокрема на пасажирському автотранспорті. Під час дослідження встановлено, що чинний Кримінальний процесуальний Кодекс України (далі – КПК України), на відміну від попереднього КПК України 1960 р., не містить положень про обов'язок виявляти й усувати причини та умови, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень. Водночас у відомчих нормативно-правових актах МВС України, Національної поліції України та інших правоохоронних органів закріплено положення щодо обов'язку слідчого, дізнавача і прокурора встановлювати причини та умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, та вживати заходів щодо їх усунення. Указане породило наукову дискусію з цих питань і вимагає наукового концептуального дослідження з метою вдосконалення теорії кримінального процесу, правозастосовної діяльності та положень чинного КПК України.

Стан дослідження проблеми

Теорія запобігання кримінальним правопорушенням розроблялась у дослідженнях

відомих вітчизняних учених-процесуалістів і кримінологів, зокрема Г. А. Аванесова, Ю. П. Аленіна, С. А. Альперта, С. О. Баранова, В. П. Бахіна, О. М. Бандурки, П. М. Білого, В. В. Голіни, В. Г. Гончаренка, Л. М. Давиденка, П. С. Дагеля, І. М. Даньшина, О. М. Джужи, А. І. Долгової, А. П. Закалюка, О. В. Капліної, А. Ф. Коні, О. М. Костенка, М. Й. Коржанського, Н. Ф. Кузнєцової, В. Г. Лихолоба, В. Т. Маляренка, В. А. Мисливого, В. В. Романюка, Л. Д. Удалової, С. С. Чернявського, М. Є. Шумили та ін. Проблеми превентивної діяльності слідчого, дізнавача і прокурора, зокрема щодо виявлення та усунення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, досліджували такі науковці, як О. В. Баганець, С. О. Баранов, Ю. М. Грошевий, В. С. Зеленецький, А. О. Ляш, М. М. Михеєнко, Л. В. Омельчук, О. Є. Омельченко, І. В. Павленко, В. О. Попелюшко, О. В. Сіренко, М. М. Сербін, С. М. Стахівський та ін. Разом із тим зміни у кримінальному процесуальному й іншому законодавстві, наявність таких положень у відомчих нормативно-правових актах і розбіжність між ними зумовлюють доцільність подальшого наукового дослідження проблем запобігання кримінальним правопорушенням у кримінальному провадженні. Дисертаційні дослідження з порушених у статті питань після 2012 р. не проводились, докторські та кандидатські дисертації не захищались.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є встановлення співвідношення кримінального процесуального законодавства і відомчих нормативно-правових актів під час розгляду проблемних питань виконання слідчим органів досудового розслідування підрозділів Національної поліції України обов'язку, передбаченого Наказом МВС України «Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України» від 6 липня 2017 р. № 570 та органами дізнання підрозділів Національної поліції України відповідно до Наказу МВС України «Про затвердження Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України» від 20 травня 2020 р. № 405 стосовно здійснення превентивної роботи слідчим, дізнавачем і прокурором з питань виявлення й усунення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень. Основними завданнями дослідження є подальший розвиток теоретичних питань кримінального процесу та напрацювання пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства з досліджуваного напрямку.

Наукова новизна дослідження

Наукове дослідження має такі елементи новизни:

- уперше обґрунтовано доцільність і своєчасність закріплення в чинному КПК України положення щодо обов'язку слідчого, дізнавача і прокурора виявляти та вживати заходів з усунення причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, зокрема на пасажирському автотранспорті;
- запропоновано вдосконалення процесуального механізму превентивної діяльності слідчого, дізнавача і прокурора у кримінальному провадженні з дослідженого напрямку.

Виклад основного матеріалу

Зараз в Україні відбуваються зміни, що призводять до перетворень у державно-політичній, соціально-економічній та правовій сферах. Розбудова держави в складних трансформаційних умовах підвищує роль науки у розробленні теоретичних і прикладних питань запобігання кримінальним правопорушенням слідчим, дізнавачем і прокурором, зокрема за результатами розслідування кримінальних проваджень щодо порушення правил безпеки дорожнього руху і його експлуатації на автомобільному транспорті, які набули глобальних масштабів і мають значний резонанс у суспільстві. Актуальність ука-

заного підтверджується інформацією Патрульної поліції України про те, що за 10 місяців 2019 р. в Україні відбулося близько 130 тисяч дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП), що порівняно з показниками 2018 р. за цей самий період більше на 6,1 %, при цьому кількість потерпілих, відповідно, збільшилась на 5,6 %, а загиблих – на 2,5 % [1]. Крім цього, за 10 місяців 2020 р. відбувся приріст кількості ДТП у державі на 4,5 % зі збільшенням кількості постраждалих на 2,8 %, і загиблих, відповідно, на 4,3 %¹.

Останніми роками значно виріс попит населення і підприємств та організацій різних форм власності на послуги перевезення пасажирським автотранспортом. Так, статистичні дані за галузями автомобільного транспорту станом на 1 січня 2020 р., надані Міністерством інфраструктури України, вказують, що кількість пасажирського автотранспорту, закріпленого за ліцензіатами як засіб провадження господарської діяльності, налічує близько 55 тисяч одиниць². Разом із цим у середньому щорічно в Україні фіксується більш ніж 6 тисяч ДТП за участю автобусів та мікроавтобусів [2], тобто кожен дев'ятий такий вид транспортного засобу, що здійснює пасажирські перевезення, був учасником ДТП. У зв'язку з цим розпочалися важливі структурні зміни й активізувався процес удосконалення організаційно-правових механізмів, що регулюють транспортну діяльність і безпеку на ньому. Зараз у системі забезпечення безпеки дорожнього руху та його експлуатації існує ціла низка проблемних питань соціально-економічного, адміністративно-правового та кримінально-правового характеру, що потребують удосконалення, і саме це необхідно враховувати слідчому, дізнавачеві і прокуророві під час проведення превентивної діяльності.

Одним з важливих завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК України) є швидке, повне і неупереджене досудове розслідування, зокрема і розслідування ДТП, тому виявлення причин та умов учинення цих діянь на пасажирському автотранспорті та вжиття відповідних

¹ Статистика ДТП в Україні за період з 01.01.2020 по 31.10.2020 // Патрульна поліція : офіц. сайт. URL: <http://patrol.police.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/09.2020.xlsx> (дата звернення: 05.12.2020).

² Статистичні дані по галузі автомобільного транспорту // Міністерство інфраструктури України : офіц. сайт. URL: <https://mtu.gov.ua/content/statistichni-dani-po-galuzi-avtomobilnogo-transportu.html> (дата звернення: 05.12.2020).

заходів щодо їх усунення є одним із важливих чинників запобігання порушенням безпеки руху на пасажирському автотранспорті, що вчені прирівнюють до загальної безпеки в державі. Водночас порушення правил безпеки дорожнього руху та експлуатації на пасажирському автотранспорті є багатофакторним явищем, а детермінація необережних порушень є досить специфічною, що полягає у поєднанні під час вчинення таких правопорушень особистих і ситуаційних факторів, при чому останнє в цілому відіграє більш важливу роль, ніж у генезі умисних правопорушень. Порушення правил безпеки дорожнього руху та експлуатації на пасажирському автотранспорті як структурний елемент правопорушень є результатом не однієї причини, а складного багаторівневого комплексу факторів, жоден з яких сам по собі не може бути причиною кримінального порушення правил дорожнього руху та експлуатації на пасажирському автотранспорті [3, с. 285–292].

Усебічне, швидке, повне і неупереджене дослідження обставин кримінального правопорушення, виявлення причин та умов, що сприяли його вчиненню, і вжиття через відповідних керівників певних заходів, від яких залежить їх усунення, тобто профілактична діяльність, повинні бути одним із пріоритетних завдань органів досудового розслідування, дізнання і прокуратури. Досудове розслідування – це діяльність компетентних правоохоронних органів, що полягає у збиранні, дослідженні, перевірці, оцінюванні та використанні доказів, зокрема з метою попередження, запобігання та розкриття злочинів, установлення об'єктивної істини та забезпечення правильного застосування закону, що закінчується винесенням правозастосовного акта за її наслідками¹.

Обов'язок здійснення слідчим і дізнавачем превентивної роботи з метою виявлення та усунення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, передбачено наказами МВС України «Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України» від 6 липня 2017 р. № 570² та «Про

затвердження Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України» від 20 травня 2020 р. № 405³. Так, до завдань органів досудового розслідування відповідно до Положення про слідчі підрозділи Національної поліції України віднесено: 1) захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень; 2) охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження; 3) забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності слідчих органів Національної поліції; 4) забезпечення відшкодування фізичним і юридичним особам шкоди, заподіяної кримінальними правопорушеннями; 5) виявлення причин і умов, що сприяють учиненню кримінальних правопорушень, і вжиття через відповідні органи заходів щодо їх усунення.

У свою чергу, згідно з Положенням про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України на підрозділи дізнання покладено такі завдання: захист особи, суспільства та держави від кримінальних проступків; охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження; забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінальних проступків, віднесених до підслідності органів Національної поліції України; забезпечення відшкодування фізичним і юридичним особам шкоди, заподіяної кримінальними проступками; виявлення причин і умов, що сприяють учиненню кримінальних проступків, і вжиття заходів щодо їх усунення.

На відміну від організації роботи, процесуальна діяльність органів досудового розслідування регулюється кримінальним процесуальним законодавством України, однак КПК України, яким повинні керуватися слідчі та дізнавачі під час проведення досудового розслідування, не містить положень про їх обов'язок встановлювати причини й умови, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень. Законодавець також не покладає цей обов'язок на детективів Національного бюро та прокурорів під час розслідування інших кримінальних правопорушень, на що звертає

¹ Досудове розслідування // Вікіпедія : віл. енцикл. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Досудове_розслідування (дата звернення: 05.12.2020).

² Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : Наказ МВС України від 06.07.2017 № 570 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17> (дата звернення: 05.12.2020).

³ Про затвердження Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України : Наказ МВС України від 20.05.2020 № 405 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-20> (дата звернення: 05.12.2020).

увагу низка науковців. У КПК України 1960 р. була ст. 23 «Виявлення причин і умов, які сприяли вчиненню злочину», однак у 2012 р. її було виключено. Усе це є серйозною прогалиною, що негативно позначається на загальних завданнях протидії кримінальним правопорушенням, тому причини й умови, що сприяють вчиненню делікту, є обставинами об'єктивної дійсності та особливостями осіб обвинувачених і потерпілих, що зумовили правопорушення та створили можливість їх вчинення.

На зазначену прогалину звертає увагу багато науковців, зокрема В. Юрчишин, який зазначає, що це суттєвий недолік, який необхідно терміново усунути, бо спеціально-кримінологічне запобігання кримінальним правопорушенням є обов'язковим атрибутом кримінального процесу. Крім того, на нашу думку, слушною є пропозиція низки науковців щодо доповнення ст. 91 КПК України положенням, яке б указувало на обов'язковість у процесі виявлення, фіксації, збирання та оцінювання доказів у кримінальному провадженні встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, тому без дослідження вказаних обставин у конкретному кримінальному провадженні розслідування не буде швидким, повним і неупередженим, а невжиття заходів щодо їх усунення може бути в перспективі використано правопорушниками для вчинення інших неправомірних дій. Вважаємо доцільним підтримати думку В. М. Юрчишина, що доповнення цієї статті «сприятиме подальшій активізації профілактичної діяльності слідчого та прокурора й одночасно зміцненню законності та правопорядку в державі» [4, с. 222], але до вказаного пропонуємо додати ще й згадку про дізнавача як нового учасника кримінального провадження, передбаченого з 1 липня 2020 р.

Беручи участь у дискусії з порушених питань, Т. Є. Дунаєва з метою вдосконалення профілактичної діяльності пропонує такий доцільний, на нашу думку, і технічно можливий елемент превенції, як розроблення і впровадження з подальшим удосконаленням системи обліку виявлених і зібраних відомостей про причини й умови, що сприяли вчиненню правопорушень, у єдиній базі з розподілом за сферами прояву та регіонами, а також за особами, щодо яких є оперативні дані про здійснення ними кримінальних правопорушень [5, с. 41–44]. Створення запропонованої бази надасть можливість, зокрема під час розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації на пасажирському автот-

ранспорті, здійснювати моніторинг водіїв-порушників, їх особистих і психологічних якостей, вивчення стану дотримання відповідних вимог законодавства конкретними автоперевізниками тощо.

Крім цього, у чинному КПК України відсутнє положення щодо внесення органом досудового розслідування, дізнавачем і прокурором подання про усунення причин та умов, які сприяли вчиненню правопорушень, що, на нашу думку, є суттєвою прогалиною, яка негативно впливає на цю важливу форму запобігання кримінальним правопорушенням. В юридичній літературі відмічається, що це не забезпечує реалізацію загальних і конкретних завдань профілактики злочинів у суспільстві [6, с. 254], із чим ми погоджуємося. Указане спонукає підтримати думку вчених-кримінологів та представників інших галузей права щодо необхідності ухвалення Закону України «Про профілактику злочинності».

Законодавчо закріплене (ч. 2 ст. 93 КПК України) положення, що уповноважує сторону обвинувачення витребувати й отримувати від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речі, документи й відомості з метою збирання доказів у кримінальному провадженні, теоретично надає можливість слідчому органу досудового розслідування, дізнавачеві та прокуророві, отримавши відповідь на запит, виявити й усунути причини та умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення. Однак найпоширенішою реакцією керівників відповідних державних органів, громадських організацій, установ і підприємств незалежно від форм власності або посадових осіб на такий запит є відсутність реагування щодо надання документів з тих чи інших підстав або ігнорування повідомлення про вжиті попереджувальні заходи.

Звісно, у разі неотримання відповіді на запит слідчий, дізнавач або прокурор можуть застосувати інший передбачений законом спосіб отримання необхідної інформації – звернення до слідчого судді із клопотанням про дозвіл на тимчасовий доступ до речей та документів тощо. Але, крім того, положенням ст. 93 КПК України не встановлено порядку реалізації таких повноважень стороною обвинувачення. Зокрема, в ній не зазначено, що такі повноваження реалізуються шляхом надсилання слідчим, дізнавачем і прокурором лише відповідної власної вимоги. Навіть більш того, відповідно до приписів КПК України збирання доказів може відбуватися або в

порядку здійснення слідчих (розшукових) дій, або в порядку реалізації заходів забезпечення кримінального провадження.

На думку С. М. Смокова та А. А. Десятника, доцільно доповнити КПК України нормою, відповідно до якої сторона обвинувачення, що встановила наявність причин та умов учинення кримінального правопорушення, має право надіслати відповідному органу, громадській організації чи службовій особі подання щодо усунення цих обставин. При цьому внесення подання повинно бути правом, а не обов'язком сторони обвинувачення. Водночас необхідно закріпити обов'язок сторони обвинувачення встановлювати вказані обставини для активізації профілактичної діяльності [7], що ми підтримуємо, але вважаємо, що і в цьому разі слід додати до переліку цих суб'єктів превенції у досудовому розслідуванні ще й дізнавачів.

Погоджуючись із думкою А. В. Форостяного стосовно доцільності доповнення КПК України положенням щодо внесення органом досудового розслідування, дізнавачем і прокурором подання про усунення причин та умов, що сприяли вчиненню правопорушень [8], ми вважаємо доцільним також розглянути порядок реалізації вказаного положення у разі його законодавчого закріплення. Тобто слідчий, дізнавач і прокурор, установивши під час досудового розслідування причини й умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, мають надіслати керівникові відповідного державного органу, громадської організації, установи чи підприємства незалежно від форм власності або посадовій особі подання про вжиття заходів для усунення цих причин та умов; а згодом не пізніше чітко встановленого строку (місячний термін) виконавець або відповідальна особа має вжити за поданням необхідних заходів і письмово проінформувати про результати проведеної роботи відповідних слідчого, дізнавача чи прокурора. У разі залишення подання без розгляду особа, яка його надіслала, зобов'язана вжити заходів, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення.

Діяльність слідчого, дізнавача і прокурора щодо запобігання, зокрема, порушенням правил безпеки дорожнього руху та експлуатації на пасажирському автотранспорті повинна охоплювати широкий комплекс процесуальних, непроцесуальних та організаційних дій. Під умовами, що сприяли вчиненню зазначеного делікту, розуміються обставини, які полегшили підозрюваному чи обвинуваченому вчинення правопорушення та досягнення

злочинного результату. Так, стосовно пасажирського автотранспорту як транспортного засобу підлягають з'ясуванню: дотримання стандартів під час виготовлення, умов і технології експлуатації відповідно до технічної документації, результати ремонту, фактичне зношення агрегатів і систем, експлуатаційна надійність, аналіз стану та дослідження зруйнованих частин, вузлів та агрегатів і вплив несприятливих факторів на експлуатацію автобуса чи мікроавтобуса; також слід дослідити маршрут транспорту на відповідність його паспорту маршруту, встановити динаміку розвитку аварійної обстановки, оцінити метеорологічні умови тощо.

Причини й умови, що сприяють вчиненню порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації на пасажирському автотранспорті, – це обставини об'єктивної дійсності й особливості особи обвинуваченого та потерпілого, які зумовили, детермінували кримінальне правопорушення та зробили можливим його вчинення. Зокрема, виявлені у процесі проведення комплексу необхідних слідчих дій індивідуальні риси особи-водія пасажирського автотранспорту, що характеризують певний тип антисуспільної установки та дозволяють ужити конкретних і найдієвіших та ефективних заходів для виправлення порушника, мають бути відображені у запропонованому поданні слідчого, дізнавача або прокурора.

Слідчі органів досудового розслідування, дізнавачі та прокурори як суб'єкти запобігання порушенням правил безпеки дорожнього руху та експлуатації на пасажирському автотранспорті в межах кримінального провадження з метою виявлення причин та умов вчинення цих діянь мають забезпечити перевірку таких фактів: виконання ліцензійних вимог пасажирських перевезень, дотримання порядку допуску автоперевізників до цієї сфери, задовільність технічного стану автотранспорту, наявність і порядок медичного контролю водіїв і забезпечення професійної підготовки водіїв автобусів/мікроавтобусів. Крім зазначеного, для всебічного та повного дослідження обставин ДТП слідчі, дізнавачі та прокурори мають здійснювати аналіз аварійності пасажирського автотранспорту, забезпечення безпеки організації руху цього автотранспорту, використання технічних засобів та автоматизованих систем управління дорожнім рухом і контролю швидкісних режимів, системи діагностики станів водіїв, пов'язаних зі сп'янінням, хворобою, втомою тощо; здійснення перевезень з контролем GPS, реєстрації режимів праці/відпочинку водіїв тощо.

Окрім недоліків закріплення законодавцем обов'язку здійснення слідчим і дізнавачем превентивної роботи з метою виявлення і усунення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, практичні працівники мають хибну думку про те, що превентивна робота – це щось формальне, а сама участь у ній є малоефективною. На нашу думку, у багатьох випадках простежується незнання закономірностей впливу тих чи інших причин та умов, що призвели до ДТП, і невміння організувати роботу щодо їх виявлення та усунення. Тому підрозділам органів Національної поліції слід концептуально оновити свою політику у сфері запобігання кримінальним правопорушенням правил безпеки дорожнього руху та експлуатації на пасажирському автотранспорті.

Висновки

Діяльність органів досудового розслідування, дізнання і прокурора як суб'єктів запобігання, зокрема правопорушенням правил безпеки дорожнього руху та експлуатації на пасажирському автотранспорті, повинна реалізовуватись як комплекс заходів на різних рівнях та у різних формах, а саме:

1) законодавче закріплення обов'язків слідчого, дізнавача і прокурора з питань вияв-

лення і усунення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, а також положення щодо внесення органом досудового розслідування, дізнання і прокурором подання про усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів, щодо доказування у кримінальному провадженні причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, оскільки дослідження обставин кримінального провадження не є всебічним і повним, якщо не виявлено причини та умови вчинення порушення, а невжиття заходів щодо їх усунення може бути використано для вчинення інших кримінальних правопорушень;

2) активізація роботи слідчих, дізнавачів і прокурорів щодо недопущення порушень і мінімізації факторів, що негативно впливають на криміногенну ситуацію, серед іншого у сфері пасажирських перевезень, як забезпечення загальнонаціональної профілактичної програми, зокрема з питань безпеки на пасажирському автотранспорті в Україні, що є одним із найактуальніших завдань, виконання яких досягається за умови здійснення єдиної державної політики у цій сфері.

Втім, відповіді порушені питання не є остаточною, ці проблеми потребують окремого дослідження або наукового вивчення.

Список бібліографічних посилань

1. Последнее путешествие автобусом и проезд на красный свет: громкие ДТП-2019 // ТСН : сайт. 31.12.2019. URL: <https://tsn.ua/ru/ukrayina/poslednee-puteshestvie-avtobusom-i-proezd-na-krasnyy-svet-gromkie-dtp-2019-1466463.html> (дата звернення: 05.12.2020).
2. Мамаева М. За год в Украине произошло более 6 тысяч ДТП с участием автобусов и маршруток // UNN : сайт. 19.01.2019. URL: <https://www.unn.com.ua/ru/news/1774569-za-rik-v-ukrayini-vidbulos-ponad-6-tisyach-dtp-za-uchasti-avtobusiv-i-marshrutok> (дата звернення: 05.12.2020).
3. Піддубна А. В. Детермінанти вчинення злочинних порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації пасажирського автотранспорту. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 1 (52). С. 285–292.
4. Юрчишин В. М. Місце і роль прокурора у досудовому розслідуванні та їх відображення в теорії, законодавстві і практиці. Чернівці : Родовід, 2013. 308 с.
5. Дунаєва Т. Є. Впровадження профілактичної діяльності під час досудового розслідування злочинів в Україні // Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення: матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 жовт. 2019 р.) / Служба безпека України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2019. С. 41–44.
6. Баранов С. О. Окремі проблеми профілактики злочинності у сучасних умовах розвитку транспорту України // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річчю з дня народження професора М. В. Салтєвського (м. Одеса, 2 листоп. 2012 р.) / МВС України, Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2012. С. 251–255.
7. Смоков С. М., Десятник А. А. Окремі питання запровадження профілактичної діяльності під час досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 111–118.
8. Форостяний А. В. Профілактична діяльність детективів Національного антикорупційного бюро України. *Юридична наука*. 2015. № 10. С. 193–199.

Надійшла до редколегії 08.12.2020

ПОДДУБНАЯ А. В. ПРОБЛЕМНЫЕ ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ НА ПАССАЖИРСКОМ АВТОТРАНСПОРТЕ

Исследованы вопросы состояния деятельности органов досудебного расследования и дознания подразделений Национальной полиции Украины и органов прокуратуры относительно превентивной деятельности в части установления причин и условий, которые способствовали совершению уголовных правонарушений, в частности нарушений правил безопасности дорожного движения и эксплуатации на пассажирском автотранспорте, и необходимых мероприятий по их устранению. Осуществлен анализ точек зрения представителей различных научных школ по данным вопросам и сформулирована научная позиция автора по этому поводу. На основании изложенного и результатов исследования даны предложения и рекомендации относительно усовершенствования действующего уголовного процессуального законодательства.

Ключевые слова: *следователь, дознаватель, пассажирский автотранспорт, дорожно-транспортное происшествие, уголовное правонарушение, уголовное производство, законодательство.*

PIDDYBNA A. V. PROBLEMATIC PROCEDURAL ISSUES OF PREVENTING CRIMINAL OFFENSES ON ROAD PASSENGER TRANSPORT

The author has studied the state of activity of pre-trial investigation and inquiry agencies of the National Police of Ukraine and the Prosecutor's Office on preventive activities in regard to establishing the causes and conditions that contributed to the commission of criminal offenses, including violations of traffic safety rules and operation of road passenger transport and necessary measures to eliminate them. The author has accomplished a comparative analysis of the current criminal procedural legislation and the provisions of the previous Criminal and Procedural Code of Ukraine of 1960 and the departmental regulatory base on the researched issue. The views of scholars and representatives of various scientific schools on the researched issues have been analyzed. As a result the author has formulated own scientific position on this matter. The author has studied the procedural mechanism of the algorithm of an investigator, interrogator and prosecutor's actions on establishing the causes and conditions that contributed to the commission of a criminal offense and taking the necessary measures. Suggestions and recommendations for their legislative improvement have been provided, in particular, establishing the responsibilities of an investigator, interrogator and prosecutor in relation to preventive activities at the stage of pre-trial investigation. It has been offered to consider the submission as a form of eliminating the factors that contributed to the commission of criminal offenses.

Based on the analysis of law enforcement activities of investigative units, inquiry agencies and prosecutor's offices, as well as existing theoretical and doctrinal provisions of criminal procedure, the author has suggested propositions and recommendations for improving the theoretical part of criminal procedure, current criminal procedural legislation of Ukraine and interdepartmental and departmental regulatory acts.

Key words: *an investigator, an interrogator, road passenger transport, traffic accident, a criminal offense, criminal proceedings, legislation.*

УДК 343.13(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.4.13>

АННА ВАСИЛІВНА РОСЬ,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-7021-3672>,
e-mail: annros888@gmail.com;

РАЇСА МИХАЙЛІВНА БАЛАЦ,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0003-2145-9593>,
e-mail: balac.raisa2016@gmail.com

ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ЯК ОДНЕ ІЗ ЗАВДАНЬ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Розглянуто актуальну проблему запобігання кримінальним правопорушенням як завдання кримінального судочинства. Акцентовано увагу на запобіганні злочинам як найбільш соціально небезпечним діянням. Вивчено історичний розвиток запобігання злочинам на різних етапах розвитку суспільства. Проаналізовано нормативно-правові акти України, в яких закріплено завдання щодо запобігання кримінальним правопорушенням у кримінальному провадженні. Визначено окремі терміни, зокрема «запобігання», «попередження», «профілактика» і «припинення кримінальних правопорушень», та їх співвідношення між собою. Сформульовано поняття «запобігання кримінальним правопорушенням під час досудового розслідування».

Ключові слова: запобігання кримінальним правопорушенням, запобіжна діяльність органів досудового розслідування, попередження злочинності, профілактика злочинності, протидія злочинності, досудове розслідування.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

У процесі вивчення наукових досліджень встановлено, що сучасний стан злочинності в Україні й ті негативні тенденції, що склались в процесі її розвитку в сучасних умовах, зокрема зростання кількості кримінальних правопорушень проти особи, права власності та громадського порядку, зумовлюють необхідність наукових і практичних пошуків протидії зазначеним суспільно небезпечним явищам, у тому числі щодо форм, методів і засобів запобігання вчиненню всіх видів кримінальних правопорушень. Слід зазначити, що в умовах проведення сучасної правової реформи в Україні, а також суттєвого підвищення рівня злочинності останніми роками питання щодо покращення ефективності запобіжної діяльності суб'єктів протидії злочинності вивчено недостатньо. Актуальність теми дослідження обґрунтовується і наявністю прогалин у національному кримінальному процесуальному законодавстві, що регулюють питання реалізації запобіжної діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України під час проведення розслідування в кримінальному провадженні.

Стан дослідження проблеми

Значний внесок у дослідження вказаної проблеми зробили такі вчені, як Г. А. Аванесов, М. М. Бабаєв, О. М. Бандурка, В. В. Голіна, А. Е. Жалинський, А. П. Закалюк, В. К. Звирбуль, В. М. Кудрявцев, О. М. Литвинов, А. Ф. Лопушанський, І. Б. Медицький, Г. М. Міньковський, А. Б. Сахаров, М. І. Хавронюк, А. С. Шляпочников, В. М. Юрчишин, О. О. Юхно та ін. Однак після ухвалення чинного КПК України у 2012 р. дослідженню проблем запобігання вчиненню кримінальних правопорушень не приділялось належної уваги. Водночас аналіз та характеристика запобіжної діяльності органів досудового розслідування сьогодні має велике як теоретичне, так і прикладне значення.

Мета і завдання дослідження

Ураховуючи викладене, метою статті обрано дослідження питання запобіжної діяльності слідчого (дізнавача) під час досудового розслідування кримінального провадження. Завданнями дослідження є вивчення сутності та змісту проблемних питань, пов'язаних із виконанням органами досудового розслідування Національної поліції України обов'язку,

передбаченого Законом України «Про Національну поліцію України», щодо здійснення превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню правопорушень, а також виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, і можливості вживати в межах своєї компетенції заходів для їх усунення.

Наукова новизна дослідження

У статті сформульовано теоретичний висновок, узагальнення та пропозиції щодо покращення ефективності запобіжної діяльності органів досудового розслідування, зокрема запропоновано визначення поняття «запобігання кримінальним правопорушенням під час досудового розслідування», встановлено співвідношення низки термінів, таких як «протидія злочинності», «попередження злочинності», «профілактика злочинності», «запобігання злочинності» та «припинення кримінально-протиправної діяльності».

Виклад основного матеріалу

Ще на ранніх етапах існування суспільства стало зрозумілим, що стримувати злочинність тільки за допомогою покарання неможливо, й виникло розуміння, що раціональніше запобігти злочину, щоб не довелось карати за його вчинення. Так, наприклад, давньогрецький філософ Платон уважав, що у суспільстві повинно діяти ідеальне законодавство, яке мусять відвертати людей від злочинів. Інший видатний філософ Аристотель стверджував, що суспільство необхідно влаштувати таким чином, щоб воно боролось із негативними звичками та традиціями, які суперечать розумові. Ш. Монтеск'є у відомому трактаті «Про дух законів» обґрунтував положення про розподіл влади у суспільстві, де панує право, та сформулював вимогу, що «гарний законодавець піклується не стільки про покарання за злочин, скільки про запобігання йому» [1, с. 103]. Про те, що краще попереджати злочини, ніж карати за їх вчинення, зазначали також засновник теорії кримінального права Ч. Беккарія [2, с. 393] та багато інших видатних учених.

В українській та російській державах XVIII–XIX століть ідеї про переваги профілактики злочинів перед покаранням за їх вчинення і про те, що головне у протидії злочинності – не покарання, а запобігання їй, яке має ґрунтуватися на прогресивних перетвореннях у суспільстві, а також ідеї загальної превенції розвивали Л. С. Белогриць-Котляревський, Л. Є. Владимиров, О. І. Герцен, С. Ю. Десниць-

кий, О. Ф. Кістяківський, П. І. Пестель, О. М. Радищев, М. Г. Чернишевський та ін. О. М. Радищев, наприклад, указував, що серед засобів верховної влади, якими вона підтримує діяння громадян у межах закону, слід виділити ті, що забороняють, ті, що заохочують, і ті, що запобігають [3, с. 322]. На жаль, за слушним зауваженням сучасних науковців, ідеї загальносоціального запобігання злочинності та кримінологічної профілактики злочинів, починаючи з Жовтневого перевороту 1917 р., не отримали подальшого логічного розвитку, оскільки в тогочасній кримінальній політиці радянської держави утвердилась думка про те, що саме невідворотність покарання є головним чинником у боротьбі зі злочинністю. І лише починаючи з 60-х рр. минулого століття профілактика злочинності знову почала розглядатися як основний напрямок політики держави у сфері протидії злочинності [4, с. 6].

На цьому етапі розвитку нашої держави, безпосередньо пов'язаному із процесами певних змін у всіх сферах соціальної життєдіяльності, як зазначають О. М. Бандурка і О. М. Литвинов, головним напрямком діяльності держави в галузі охорони прав, свобод та інтересів громадян стало запобігання злочинам та іншим правопорушенням. Імовірно, саме запобігання злочинам є пріоритетним: злочини є найбільш соціально небезпечними діяннями; вони завдають шкоди життєво важливим соціальним благам, заважають становленню та розвитку суспільних відносин. Проблема запобігання злочинам будь-якого характеру або спрямування пов'язується з певними соціальними групами, індивідами та життєвими ситуаціями, до яких вони потрапляють. Запобігання у цьому сенсі є цільовим актом, зорієнтованим на ті чи інші категорії людей. Водночас запобігання злочинам є специфічною соціальною системою [5, с. 6–7].

З моменту набрання чинності КПК України 2012 р. однією з актуальних, але мало досліджених проблем досудового розслідування є запобігання вчиненню кримінальних правопорушень, зокрема злочинів. Так, ч. 1 ст. 1 Закону України про кримінальну відповідальність ставить своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля і конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням. Із змісту цієї норми випливає, що двома основними завданнями КК України є: 1) правове забезпечення охорони певних

суспільних відносин та соціальних благ; 2) запобігання кримінальним правопорушенням.

Розглянемо більш детально таке завдання КК України, як запобігання кримінальним правопорушенням, яке покладається, серед іншого, на органи Національної поліції України, зокрема на органи досудового розслідування під час здійснення розслідування кримінального провадження. Так, відповідно до положень ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» одним з основних повноважень поліції є завдання здійснювати превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень, а також виявляти причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, і вживати в межах своєї компетенції заходів для їх усунення¹. Також у Положенні про слідчі підрозділи Національної поліції України, затвердженому Наказом МВС України «Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України» від 6 липня 2017 р. № 570, закріплено, що одним із завдань слідчих підрозділів є виявлення причин і умов, які сприяють учиненню кримінальних правопорушень, і вжиття через відповідні органи заходів щодо їх усунення².

Ураховуючи нещодавні зміни, що відбулися в національному кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві у зв'язку набранням чинності 1 липня 2020 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень»³ та виокремленням кримінальних проступків, аналогічне до вищезазначеного завдання щодо виявлення причин та умов, які сприяють учиненню

кримінальних проступків, і вжиття заходів щодо їх усунення покладається також на підрозділи дізнання. Це завдання підрозділів дізнання визначається в Положенні про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України, затвердженому Наказом МВС України від 20 травня 2020 р. № 405⁴.

Отже, саме на слідчого та дізнавача в межах їх компетенції під час досудового розслідування кримінального провадження покладається зазначений обов'язок з виявлення причин та умов, які сприяють учиненню кримінальних правопорушень. Проте цей обов'язок покладається на слідчого та дізнавача підзаконними нормативно-правовими актами – наказами МВС України. Разом із тим у чинному КПК України 2012 р., на відміну від попереднього КПК України 1960 р., відсутня норма щодо запобігання кримінальним правопорушенням, зокрема про виявлення органом досудового розслідування або прокурором причин та умов, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, та внесення у відповідний державний орган, громадську організацію або посадовій особі подання про вжиття заходів для усунення зазначених причин та умов. Тож, КПК України 2012 р. не покладає, зокрема на слідчого та дізнавача, обов'язок здійснювати запобіжну діяльність у зазначеному аспекті.

У зв'язку із зазначеним вважаємо за доцільне вдосконалити функції слідчого і дізнавача щодо запобіжної діяльності та додати до чинного КПК України відповідне положення щодо запровадження такого процесуального засобу впливу, як внесення у відповідний державний орган, громадську організацію або посадовій особі подання про вжиття необхідних заходів для усунення виявлених причин та умов, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень.

На необхідності внесення зазначених змін до чинного КПК України та повернення до наявної за часів дії КПК України 1960 р. практики внесення відповідного подання про вжиття заходів щодо усунення причин та умов, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, наполягають також інші дослідники зазначеного питання [6, с. 86; 7, с. 45–46], адже надсилання на адресу керівників підприємств

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 02.12.2020).

² Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : Наказ МВС України від 06.07.2017 № 570 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17> (дата звернення: 02.12.2020).

³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19> (дата звернення: 02.12.2020).

⁴ Про затвердження Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України : Наказ МВС України від 20.05.2020 № 405 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-20> (дата звернення: 02.12.2020).

і структур усіх форм власності, установ та організацій *листа*, в якому наведено перелік причин та умов, а також перелік питань і дій, від виконання яких залежить їх усунення, що є сьогодні основною формою реагування слідчого (дознавача) на виявлені причини та передумови вчинення кримінального правопорушення [8, с. 87], не є дієвим засобом запобіжної діяльності [9, с. 281–282].

Не можна оминати увагою і використання в юридичній літературі чималої кількості понять, які характеризують діяльність правоохоронних органів, у тому числі органів досудового розслідування: «протидія злочинності», або ж «протидія кримінальним правопорушенням» (ураховуючи запровадження такого терміну спочатку в КПК України 2012 р., а згодом і в КК України у зв'язку з набранням чинності 1 липня 2020 р. згаданого вище Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень»), «попередження злочинності (кримінальних правопорушень)», «профілактика злочинності (кримінальних правопорушень)», «запобігання злочинності (кримінальним правопорушенням)», «припинення злочинної (кримінально-протиправної) діяльності». У зв'язку з цим цілковито поділяємо ту думку, що в науковому обігу повинні використовуватися лише ті терміни, які мають конкретне смислове навантаження, не суперечать один одному і тлумачаться однозначно [10, с. 178].

Слід зазначити, що серед кримінологів немає єдиної думки щодо терміна «запобігання злочинності». У теорії та практиці протидії злочинності, яка є найбільш загальним поняттям з указаних термінів і характеризує діяльність не лише правоохоронних органів, а всіх державних і недержавних структур суспільства та здійснюється, серед іншого, шляхом цілеспрямованого усунення з життя суспільства криміногенних факторів, запобігаючи кримінальним правопорушенням, що готуються, і припиняючи вже розпочаті кримінально-протиправні посягання, використовуються терміни «профілактика злочинності», «попередження злочинності», «запобігання злочинності» та інші. При цьому в одних випадках вони застосовуються як рівнозначні, а в інших – як відмінні за змістом. Так, на думку Г. Н. Аванесова, поняття «запобігання злочинності» є ширшим, ніж поняття «профілактика», і співвідношення цих понять можна уявити як взаємозв'язок частини і цілого, загального і спеціального [11, с. 407]. Натомість В. Н. Куд-

рявцев, Г. М. Мінковський та А. Б. Сахаров уважають, що спроби визначити один з наявних рівнів і типів заходів як запобігання, другий – як профілактику, третій – як попередження суперечить смислово значенню вказаних термінів, які є взаємозамінними [12, с. 17; 13, с. 101].

Можна погодитися з авторами підручника з кримінології в тому, що аналіз термінологічного визначення понять «профілактика», «припинення», «попередження», «запобігання» тощо дає підстави дійти висновку, що всі зазначені терміни об'єднує спільна риса, яка полягає у здійсненні дій, що перешкоджають вчиненню кримінальних правопорушень [13, с. 102]. У зв'язку з цим заслуговує також на підтримку думка професора А. Ф. Зелінського, який вважає, що профілактика не має на увазі конкретне кримінальне правопорушення, а забезпечується шляхом попередження криміногенних ситуацій, їх усунення, ослаблення дії криміногенних факторів, захисту об'єктів від посягань тощо. Поряд із тим запобігання кримінальним правопорушенням спрямовано на перешкодження здійсненню кримінально-протиправного наміру конкретної особи до початку посягання на стадіях виявлення наміру або готування до кримінального правопорушення, а припинення, спрямоване на кримінально-протиправну діяльність, що вже розпочалася, має на меті забезпечити ненастання її шкідливих наслідків [14, с. 141–142]. Терміни «попередження» та «запобігання» за своєю сутністю фактично є синонімами, але в українській мові кожному з них надається певна смислова відмінність. У Конституції України (ч. 3 ст. 34) та у законах, ухвалених останніми роками Верховною Радою України, діяльність щодо недопущення кримінальних правопорушень іменується «запобіганням», але деякі автори вживають в україномовних виданнях слово «попередження» як узагальнюючий термін [3, с. 320].

Саме запобігання злочинності як різновид соціально-профілактичної діяльності виступає основним видом протидії злочинності, що здійснюється уповноваженими на це суб'єктами і головною метою якого є безпосередньо зниження рівня злочинності [15, с. 192].

Отже, на підставі аналізу вищезазначених термінів можна сформулювати поняття «запобігання кримінальним правопорушенням під час досудового розслідування» як одне із завдань кримінального судочинства.

Запобігання кримінальним правопорушенням під час досудового розслідування – це діяльність слідчого, дознавача та прокурора, спрямована на застосування певних процесуальних

заходів, передбачених КПК України, з метою запобігти, перешкодити особі, що підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, в подальшому вчиняти кримінально-протиправні або інші дії, які можуть зашкодити розслідуванню кримінального провадження.

Висновки

Резюмуючи викладене, доцільно у подальшому вдосконалити функції слідчого (дізнавача) з питання запобіжної діяльності під

час досудового розслідування кримінального провадження, зокрема щодо усунення виявлених причин та умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, як одного із завдань кримінального судочинства, зокрема шляхом внесення відповідних змін до КПК України. Темою подальших досліджень може бути також запобіжна діяльність прокурора під час досудового розслідування кримінального провадження.

Список бібліографічних посилань

1. Криминология / под ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. М. : Юрист, 1995. 512 с.
2. О преступлениях и наказаниях: биографический очерк и перевод книги Беккариа «О преступлениях и наказаниях» / под ред. М. М. Исаева. М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1939. 464 с.
3. Закалюк А. П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української криминологічної науки. 424 с.
4. Медицький І. Б. Запобігання злочинності : навч. посіб. Івано-Франківськ, 2008. 232 с.
5. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Структура процесу запобіжної діяльності. *Вісник криминологічної асоціації України*. 2014. № 6. С. 6–14.
6. Баганець О. Доказування причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення. *Юридична Україна*. 2013. № 8. С. 83–87.
7. Омельчук Л. В. Следственная профилактика преступлений, связанных с ненадлежащим исполнением профессиональных обязанностей медицинскими работниками по Уголовному кодексу Украины. *Экономика и право Казахстана*. 2012. № 23. С. 42–47.
8. Закон України «Про Національну поліцію» : наук.-практ. комент. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; за заг. ред. В. В. Сокуренька ; О. І. Безпалова, К. Ю. Мельник, О. О. Юхно та ін. ; передм. В. В. Сокуренька. Харків, 2016. 408 с.
9. Юхно О. О. Актуальні проблеми запобігання кримінальним правопорушенням при запровадженні та вдосконаленні чинного Кримінального процесуального кодексу України. *Вісник криминологічної асоціації України*. 2015. № 2. С. 275–286.
10. Бурбело Б. А. Поняття профілактичної діяльності слідчого та її значення. *Право і Безпека*. 2010. № 3. С. 178–182.
11. Аванесов Г. А. Криминология и социальная профилактика. М. : Изд-во Акад. МВД СССР, 1980. 526 с.
12. Теоретические основы предупреждения преступности / отв. ред. В. К. Звирбуль и др. М. : Юрид. лит., 1977. 256 с.
13. Криминологія : підручник / за заг. ред. Л. С. Сміяна, Ю. В. Нікітіна. Київ : Нац. акад. управління, 2010. 496 с.
14. Зелинский А. Ф. Криминология (курс лекций). Харьков : Прапор, 1996. 260 с.
15. Корягіна А. Запобігання злочинності як різновид соціально-профілактичної діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 191–196.

Надійшла до редколегії 12.12.2020

РОСЬ А. В., БАЛАЦ Р. М. ПРЕДОТВРАЩЕНИЕ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ КАК ОДНА ИЗ ЗАДАЧ УГОЛОВНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА

Рассмотрена актуальная проблема предотвращения уголовных правонарушений как задача уголовного судопроизводства. Акцентируется внимание на предотвращении преступлений как наиболее социально опасных деяний. Изучено историческое развитие предупреждения преступлений на разных этапах развития общества. Проанализированы нормативно-правовые акты Украины, в которых закреплена задача по предотвращению уголовных правонарушений в уголовном производстве. Определены отдельные термины, в частности «предотвращение», «предупреждение», «профилактика» и «пресечение уголовных правонарушений», и их соотношение между собой. Сформулировано понятие «предотвращение уголовных правонарушений во время досудебного расследования».

Ключевые слова: предотвращение уголовных правонарушений, предупредительная деятельность органов досудебного расследования, предупреждение преступности, профилактика преступности, противодействие преступности, досудебное расследование.

ROS A. V., BALATS R. M. PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES AS ONE OF THE TASKS OF CRIMINAL PROCEEDINGS

The topical problem of preventing criminal offenses as a task of criminal proceedings has been studied. It has been established that the current state of crime in Ukraine and the negative tendencies that have occurred in the process of its development in modern conditions, in particular the growing number of criminal offenses, necessitates scientific and practical research to combat these socially dangerous phenomena, including in regard to the forms, methods and means of their prevention. The emphasis has been placed on crime prevention as the most socially dangerous acts. The historical development of crime prevention at different stages of society development has been studied. The author has analyzed regulatory acts of Ukraine, which contain the tasks on preventing criminal offenses within criminal proceedings. Certain terms have been defined, in particular: "prevention", "preventive activities", "cessation of criminal offenses and their relationship". The author of the article hold the view that all the specified terms have a common feature, which is to carry out actions that prevent the commission of criminal offenses. The concept of "prevention of criminal offenses during the pre-trial investigation" has been formulated, which should be understood as the activities of investigators, interrogators, prosecutors aimed at applying certain procedural measures provided by the Criminal Procedural Code of Ukraine in order to prevent a person suspected of committing a criminal offense to commit criminally illegal or other actions that could destabilize the investigation of criminal proceedings. It has been concluded that it is necessary to further improve the functions of investigators (interrogators) on preventive activities during the pre-trial investigation of criminal proceedings to eliminate the identified causes and conditions that contributed to the commission of a criminal offense as one of the tasks of criminal proceedings.

Key words: prevention of criminal offenses, preventive activities of pre-trial investigation agencies, crime prevention, counteraction to crime, pre-trial investigation.

ІРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА СТОРОЖЕНКО,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0003-2747-5455>,

e-mail: storozhenko@meta.ua

**СИСТЕМА ОРГАНІВ ТА УСТАНОВ ІЗ ПОПЕРЕДЖЕННЯ І ПРОТИДІЇ
ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ (НА МАТЕРІАЛАХ УКРАЇНСЬКИХ
ГУБЕРНІЙ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ)**

Досліджено функціональні особливості та правовий статус системи органів та установ із попередження і протидії злочинності неповнолітніх осіб на матеріалах українських губерній у складі Російської імперії. Проаналізовано та виокремлено особливості завдань і компетенції окремих органів та установ, діяльність яких була так чи інакше пов'язана із протидією злочинності неповнолітніх. Особливу увагу в зазначеному контексті приділено Міністерству внутрішніх справ, а також функціонуванню благодійних установ та організацій.

Ключові слова: *неповнолітні, неповнолітні злочинці, кримінальна відповідальність, злочинність, протидія злочинності, суб'єкт злочину, попередження злочинів.*

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Особливої значущості в контексті становлення демократичної і правової держави набуває проблема попередження та боротьби зі злочинністю неповнолітніх осіб, яка досить гостро постає в аспекті наближення вітчизняного законодавства до стандартів Європейського Союзу. Злочинні прояви серед неповнолітніх осіб є, мабуть, одними з найбільш домінуючих проявів криміногенної активності. У зв'язку із цим одним із пріоритетних завдань кримінальної політики у сфері попередження і протидії злочинності стає визначення сутності цього явища, аналіз причин та умов, які йому сприяють, а також інших концептуальних характеристик. Саме в контексті активної боротьби із суспільно небезпечними протиправними проявами й елементами, які суперечать моральним засадам суспільства, що прямо та опосередковано виникають унаслідок злочинної діяльності неповнолітніх, особливо цінним є аналогічний досвід, накопичений в інших хронологічних межах становлення українського державотворення. Аналіз основних напрямків діяльності окремих органів та установ з метою підтримання законності та правопорядку дозволяє не лише вивчити й узагальнити накопичений досвід, але й виробити практичні рекомендації, що стосуються перспектив і дієвих векторів протидії злочинності.

Вивчення історико-правових аспектів боротьби з кримінальними правопорушеннями, що вчиняються неповнолітніми, має важливе значення для визначення загальних законо-

мірностей розвитку цього явища, а також для покращення та оптимізації організаційно-правових засад діяльності органів, діяльність яких пов'язана з попередженням і припиненням правопорушень з боку неповнолітніх осіб.

Стан дослідження проблеми

Питання, пов'язані з вивченням на науковому рівні проблем становлення і розвитку системи органів та установ із попередження та протидії злочинності неповнолітніх осіб, привертала увагу багатьох учених, серед яких О. М. Бандурка, Ю. В. Баулін, В. М. Бородін, В. М. Бурдін, В. О. Глушков, Н. Ф. Кузнецова, В. О. Навроцький, В. В. Сташис та ін. Визначальні фундаментальні аспекти в контексті кримінальної відповідальності неповнолітніх осіб були закладені такими відомими вченими-правниками, як О. М. Богдановський, Л. М. Василевський, О. Ф. Кистяковський і М. С. Таганцев. Водночас, попри сталу цікавість науковців до вказаної проблематики, опрацювання та виокремлення особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх осіб і попередження злочинності в їх історико-правовому осяганні, особливо на матеріалах українських губерній у складі Російської імперії, належить до малодосліджених тем.

Мета і завдання дослідження

Метою статі є комплексне та доктринальне дослідження функціональних особливостей і правового статусу системи органів та установ із попередження і протидії злочинності

неповнолітніх осіб на матеріалах українських губерній у складі Російської імперії.

Зважаючи на сформульовану мету, *завданнями* статті є аналіз і виокремлення системи органів та установ, діяльність яких була спрямована на попередження і протидію злочинності неповнолітніх осіб.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що ця стаття є першою науковою працею, в якій проаналізовано правовий статус системи органів та установ із попередження і протидії злочинності неповнолітніх осіб на матеріалах українських губерній у складі Російської імперії.

Виклад основного матеріалу

Початок реалізації заходів у сфері піклування про бідних, а разом із тим і надання допомоги та підтримки соціально знедоленим дітям і підліткам припадає на кінець XVII ст., коли влада усвідомила необхідність свого втручання у справи бідних, однак державний вплив мав епізодичний характер. Законодавчо лише у XVIII ст. було ухвалено наказ про створення спеціалізованих органів – приказів громадського піклування, діяльність яких була спрямована на організацію та надання соціальної допомоги нужденним дітям і підліткам, піклування про неповнолітніх сиріт тощо.

Маніфестом імператора Олександра I «Про заснування міністерств» від 8 вересня 1802 р. було створено Міністерство, що мало вісім відділень, а особи, які їх очолювали, вважалися міністрами. У контексті нашого дослідження особливої уваги заслуговує відділення внутрішніх справ, до складу якого належали експедиції, діяльність яких мала бути спрямована на виконання статутних завдань. Особливий інтерес становить діяльність Четвертої експедиції, що пов'язано перш за все з переходом в її підпорядкування повноважень з вирішення всіх питань піклування про бідних, серед іншого – малолітніх і неповнолітніх правопорушників, а також інших дітей та підлітків, які потребували допомоги [1, с. 13–15].

Усвідомлення необхідності збільшення державної присутності у сфері піклування про бідних, особливо про дітей і підлітків, з метою посилення, перш за все профілактичного впливу на них і недопущення збільшення кількості правопорушників-дітей як найбільш криміногенної частини суспільства сприяло активізації діяльності відомства в цьому напрямку. Усі структурні підрозділи, які прямо чи опосередковано займалися благодійною діяльністю, можна поділити на такі групи, як

навчально-виховні, лікувальні, богадільні, робітні та виправні. Першочергово державні кошти спрямовувалися на утримання навчально-виховних будинків, але відсутність належного санітарно-гігієнічного утримання цих установ призводила до високої смертності осіб, які в них перебували. Ситуацію погіршували часті випадки шахрайства з боку селян, які під виглядом незаконнонароджених приносили своїх дітей, а потім брали їх на утримання з одночасним одержанням грошових коштів на їх виховання. У зв'язку з цим проведена у 1828 р. перевірка діяльності таких закладів засвідчила очевидну неефективність відкриття нових виховних будинків, а в наявні установи було ухвалено рішення приймати тільки дітей, підібраних поліцією, і тих, які не мають батьків. У богадільні громадського піклування, як правило, поміщали неповнолітніх, які не досягли 17-річного віку і через каліцтва або з інших причин за станом здоров'я не могли бути придатними до селянських або інших робіт [2, с. 16].

В юридичній літературі існувала думка про те, що поліцейська діяльність держави має своїм завданням, з одного боку, попередження дій, що порушують громадський порядок, а з іншого – сприяння подальшому розвитку народного добробуту [3, с. 84]. Із цього погляду істотною була та обставина, що саме на органи поліції покладалися завдання з морально-психологічного виховання неповнолітніх осіб. Необхідно зауважити, що діяльність поліції в зазначений період була досить всеохопною і різноманітною. Особлива увага з боку поліцейських органів приділялася таким проблемам, як жебрацтво, бродяжництво і проституція, особливо якщо ці правопорушення і злочини вчинялися неповнолітніми особами [4, с. 230].

Бродяжництво та жебракування як соціально-економічні явища, особливо серед неповнолітніх, завжди становили проблему для держави, будучи латентними, прихованими факторами злочинності й негативно позначаючись на формуванні особистості неповнолітніх. У 1838 р. спеціальним наказом було встановлено класифікацію жебраків із поділом їх на три категорії. До першої були віднесені всі ті, хто набув такого статусу через нещасні обставини (сирітство, стан здоров'я тощо), до другої – особи, які стали жебраками через лінощі або іншу особисту звичку до праці чи ремесла, внаслідок чого підлягали виселенню до Сибіру чи на казенні фабрики; до третьої – особи, які набули такого статусу тимчасово за певних обставин [5, с. 12–14].

Соціальний напрямок діяльності перш за все був пов'язаний із виправленням

неповнолітніх правопорушників і просто нещасних дітей, які опинилися в скрутному становищі через певні життєві обставини, а також безхатченків, яким загрожувала небезпека стати злочинцями. За допомогою різних благодійних закладів, зокрема утримання в них неповнолітніх, діяльність правоохоронних осіб у цій сфері була спрямована на забезпечення виховання і навчання, щоби підлітки змогли стати корисними суспільству громадянами.

Отже, можна зробити висновок, що діяльність Міністерства була пов'язана насамперед із розробленням та ухваленням різних нормативно-правових актів (інструкцій, циркулярів, постанов, наказів), спрямованих на протидію та запобігання правопорушенням, які вчиняються неповнолітніми, а також у сфері піклування щодо дітей і підлітків, у тому числі у сфері боротьби з жебрацтвом, бродяжництвом і проституцією неповнолітніх як із найбільш поширеними соціально небезпечними явищами. Формально-правовий характер цієї діяльності був пов'язаний із затвердженням та погодженням статутів, положень благодійних установ і товариств із метою недопущення суперечності їх діяльності чинному законодавству, а також основних концепцій державної політики в зазначеній сфері. Крім того, кримінально-адміністративний вектор діяльності правоохоронних органів був спрямований на реалізацію комплексу заходів із боротьби з правопорушеннями неповнолітніх, у тому числі супутніми їм явищами кримінального характеру. Водночас заходи з упорядкування структури та функціональних обов'язків окремих службових і посадових осіб приказів громадського піклування з метою оптимізації їх роботи можна вважати організаційно-штатним напрямком у діяльності Міністерства внутрішніх справ.

Дитяча злочинність є пов'язаною з усіма сторонами суспільного та державного життя, з одними – прямо, з іншими – опосередковано, однак незалежно від їх ролі на всезагальному рівні мають бути створені такі умови та відносини, які зможуть суттєво вплинути на зниження рівня дитячої злочинності. Саме з цією метою наприкінці XVIII ст. виникла ідея створення особливих закладів, діяльність яких мала спрямовуватися на утримання малолітніх злочинців. У Російській імперії перші заклади для малолітніх злочинців виникли у XIX ст., причому спочатку на території прибалтійських губерній, де був найбільшою мірою вираженим вплив Німеччини. За великим переконанням уряд сподівався, що саме в такий спосіб на території всієї імперії, як і в європей-

ських державах, буде створена величезна система виправних притулків, які ліквідують дитячу злочинність узагалі [6, с. 39–40].

Першим спеціальним місцем виправлення малолітніх злочинців стало Санкт-Петербурзьке товариство землеробських колоній і ремісничих притулків, статут якого був затверджений 15 січня 1870 р. Згодом за його зразком було утворено Харківське товариство виправних притулків (1871 р.), Київське товариство землеробських колоній та виправних притулків (1874 р.) тощо [7, с. 11].

Усі колонії і притулки були засновані завдяки приватній ініціативі, оскільки урядових закладів не існувало. Виникали вони там, де були ініціатори, які цікавились долею і перевихованням неповнолітніх, або там, де склалися досить працездатне суспільство, тому такі заклади створювалися повільно і не завжди успішно. Діючі виправно-виховні заклади для неповнолітніх у більшості випадків утримувалися на кошти благодійних товариств приватного характеру. Щоб заохотити створення таких установ, уряд надавав такі пільги, як звільнення від будь-яких зборів і податків на майно, яке належало притулкам чи придбавалось ними, надання в разі необхідності земельних ділянок для користування, можливість проведення лотерей серед населення, в окремих випадках щомісячне надання плати на їжу й одяг на кожного неповнолітнього із сум, які виділялись на утримання арештантів, тощо. Водночас, попри те, що система таких гарантій і пільг була досить значною, їх розміру було все ж недостатньо для належного функціонування таких установ [8, с. 109].

Основними засобами виховання у виправних закладах для неповнолітніх правопорушників були релігійно-моральне виховання, праця, професійне навчання, елементарна освіта й система нагород і покарань. У цих закладах значна увага приділялась також естетичному і фізичному вихованню, а в багатьох – і військовим заняттям. Засоби морального виправлення спочатку визначалися статутами, але в подальшому були закріплені на загальнодержавному рівні відповідно до окремого положення, ухваленого в 1909 р. [9, с. 112–113].

Досвід роботи з виправлення і перевиховання неповнолітніх правопорушників підштовхнув фахівців до висновку, що правильно влаштована система виправлення неповнолітніх без організованого патронату є недопустимою, при цьому під патронатом розумілася сукупність спеціальних заходів піклування над особами цієї категорії з метою відриву їх від злочинного середовища і ресоціалізації.

Він мав такі особливості: патронат над неповнолітніми, які звільнилися з місць позбавлення волі, був для них обов'язковим, тоді як головною умовою здійснення патронату для дорослих було каяття в раніше скоєних злочинах (тобто враховувалася добровільність ухвалення рішення); патронат над неповнолітніми здійснювався протягом певного проміжку часу та як тимчасовий засіб.

У зв'язку з відсутністю необхідної і достатньої законодавчої бази, а також досвіду в діяльності та здійсненні патронату над неповнолітніми існували й різні погляди на його організацію, зокрема пропонувалися дві моделі його функціонування: перша – патронат повинен мати загальний характер, тобто поширюватися не лише на осіб, які звільняються з місць позбавлення волі та виховних закладів, а й на безпритульних, жебраків та інші категорії неповнолітніх; друга – патронат повинен бути спеціальним, тобто орієнтованим лише на неповнолітніх, які залишили виховні заклади [10, с. 28].

Необхідно зауважити, що організація патронату мала благодійницький характер і здійснювалася на громадських засадах, хоча цілі, поставлені перед ним, мали кримінально-політичне значення, оскільки передбачали боротьбу зі злочинністю. Патронат практично здійснювався трьома різновидами організацій: спеціальними товариствами патронату над неповнолітніми, самими виправно-виховними закладами для неповнолітніх або товариствами, які їх заснували, і товариствами тюремного патронату, які поширювали свою діяльність, серед іншого, і на неповнолітніх (наприклад, Київське). У розглядуваний період на всій території Російської імперії існувало 13 спеціальних товариств, створених для надання допомоги неповнолітнім, які звільня-

ються з місць позбавлення волі, зокрема на українських територіях – у Києві, Харкові та Одесі. Головною метою товариств, що реалізували зазначені функції, було сприяння неповнолітнім, які вийшли з виховних закладів і місць ув'язнення, в облаштуванні побуту і повернення їх до чесного і нормального життя.

Висновки

Можна зробити висновок, що діяльність Міністерства внутрішніх справ була пов'язана із розробленням та ухваленням різних нормативно-правових актів (інструкцій, циркулярів, постанов, наказів), спрямованих на протидію та запобігання правопорушенням, які вчиняються неповнолітніми, а також у сфері піклування про дітей і підлітків, зокрема у сфері боротьби з жебрацтвом, бродяжництвом і проституцією неповнолітніх як найбільш поширеними соціально небезпечними явищами, й у ній можна було виділити формально-правовий, кримінально-адміністративний та організаційно-штатний напрямки.

Підбиваючи підсумок дослідженню участі й ролі благодійних установ та організацій у період Російської імперії у сфері протидії та попередження злочинності неповнолітніх, слід зазначити, що приватна благодійність недержавних (неофіційних) громадських організацій і приватних осіб на межі XIX–XX ст. була досить поширеною, а їх діяльність охоплювала майже всі напрямки надання соціальної допомоги нужденним дітям і підліткам, причому допомога і підтримка надавалися досить широкому колу осіб переважно з метою створення умов, які мали не допускати подальшого розвитку і поширення правопорушень, що вчиняються неповнолітніми, та їх подальшої криміналізації.

Список бібліографічних посилань

1. Познышев С. В. Детская преступность и меры борьбы с нею. М., 1911. 69 с.
2. Беляева Л. И. Становление отечественной школы предупреждения преступлений несовершеннолетних. *Вопросы ювенальной юстиции*. 2007. № 3. С. 11–17.
3. Александровский Ю. В. Положение о воспитательно-исправительных заведениях для несовершеннолетних. СПб., 1909. 112 с.
4. Богдановский А. М. Молодые преступники – вопрос уголовного права и уголовной политики. СПб. : Тип. Моригеровского, 1871. 300 с.
5. Золотарев А. А. Личная и общественная борьба с развратом. М., 1897. 33 с.
6. Есипов В. В. Преступность и меры воздействия. Варшава : Тип. Варшавского учеб. округа, 1900. 280 с.
7. Кистяковский А. Ф. Молодые преступники и учреждения для их исправления, с обозрением русских учреждений. Киев : Унив. тип., 1878. 232 с.
8. Коротнев А. Д. Малолетние и несовершеннолетние преступники. СПб. : Труд, 1903. 115 с.
9. Духовской М. В. Распределение исправительных заведений по территории России. *Журнал Министерства юстиции*. 1900. № 7. С. 111–129.

10. Тимофеев А. Попечительство над преступной и бесприютной молодежью. *Тюремный вестник*. 1894. № 9. С. 26–31.

Надійшла до редколегії 07.12.2020

**СТОРОЖЕНКО И. А. СИСТЕМА ОРГАНОВ И УЧРЕЖДЕНИЙ
ПО ПРЕДУПРЕЖДЕНИЮ И ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ ПРЕСТУПНОСТИ
НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ЛИЦ (НА МАТЕРИАЛАХ УКРАИНСКИХ ГУБЕРНИЙ
В СОСТАВЕ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ)**

Исследованы функциональные особенности и правовой статус системы органов и учреждений по предупреждению и противодействию преступности несовершеннолетних лиц на материалах украинских губерний в составе Российской империи. Проведен анализ и выделены особенности задач и компетенции отдельных органов и учреждений, деятельность которых была так или иначе связана с противодействием преступности несовершеннолетних. Особое внимание в выбранном контексте уделено Министерству внутренних дел, а также функционированию благотворительных учреждений и организаций.

Ключевые слова: несовершеннолетние, несовершеннолетние преступники, уголовная ответственность, преступность, противодействие преступности, субъект преступления, предупреждение преступлений.

**STOROZHENKO I. O. SYSTEM OF AGENCIES AND INSTITUTIONS
FOR PREVENTING AND COUNTERACTING JUVENILE DELINQUENCY
(BASED ON THE MATERIALS OF THE UKRAINIAN PROVINCES AS PART
OF THE RUSSIAN EMPIRE)**

The author has studied the functional features and the legal status of the system of agencies and institutions for the prevention and counteraction to juvenile delinquency based on the materials of the Ukrainian provinces as part of the Russian Empire.

The author has carried out analysis and has singled out specific features of the tasks and competences of certain agencies and institutions, which activity was in one way or another related to the counteraction to juvenile delinquency. Special attention in the chosen context has been paid to the Ministry of Internal Affairs, as well as to the functioning of charitable institutions and organizations.

The emphasis has been placed on the fact that the activities of the Ministry of Internal Affairs were related to the development and adoption of various regulatory acts (instructions, circulars, decrees, orders) aimed at counteracting and preventing offenses committed by juveniles, as well as in the field of custody of children and adolescents, including in the field of combating begging, vagrancy and prostitution of minors as the most common socially dangerous phenomena.

The participation and role of charitable institutions and organizations in the period of the Russian Empire in counteracting and preventing juvenile delinquency have been studied. It has been proved that private charity of non-governmental (informal) public organizations and individuals was very common on the cusp of the XIX and the XX centuries, and their activities covered almost all areas of social assistance to children and adolescents in need. Assistance and support was provided to a rather wide range of persons, mainly to create conditions that prevent the commission of juvenile delinquency and their further criminalization.

Key words: minors, juvenile offenders, criminal liability, crime, combating crime, subject of a crime, crime prevention.

СЕРГІЙ КУЗЬМИЧ ШАБЕЛЬНИКОВ,*Харківський національний університет внутрішніх справ*

ВЛАСТИВОСТІ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Статтю присвячено виявленню, науковому опису та поясненню властивостей кримінологічного законодавства України. Установлено та надано характеристику таким із них, як конструктивістська природа, об'єктивна здатність до обструкції криміногенних факторів, функціональна динамічність, міжгалузевий, надсистемний (метасистемний) характер, мережева організація, функціональна інтегрованість у механізм протидії злочинності, конвенційність, стійкість, підвищена потенційна симулятивність та криміногенність.

Ключові слова: протидія злочинності, кримінологічне законодавство, властивість, конструкт, метасистема, мережа, конвенційність, криміногенність.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Утверджені у ліберально-гуманістичному руслі конституційні пріоритети в розбудові української державності вимагають від держави розвитку дієвих механізмів усебічного захисту людини, її життя і здоров'я, гарантування найвищих стандартів безпеки, в тому числі і зокрема кримінологічної. Параметри ж останньої традиційно для нашої країни є одними з найбільш гостро позначених, такими, що не дозволяють повною мірою реалізувати закладені у політико-правовій площині декларації європоцентристського цивілізаційного поступу. Існує нагальна потреба у зміцненні кримінологічної безпеки та системному зниженні рівня і характеру криміногенних загроз. Зважаючи на ці виклики, актуальною видається проблема науково обґрунтованого конструювання кримінологічного законодавства як метасистемного правового феномена, інструмента підвищення ефективності кримінологічної політики, фактора консолідації і концентрації кримінально-превентивних практик, форми інтелектуальної та політичної реакції на інтенсивне відтворення чинників злочинної обструкції розвитку українського суспільства і держави. Одним з етапів виконання цього завдання має стати з'ясування властивостей кримінологічного законодавства, ефекти яких можуть і повинні прогнозуватися як у правотворчості, так і в правозастосуванні у сфері протидії злочинності.

Стан дослідження проблеми

Законодавство у сфері протидії злочинності неодноразово потрапляло у фокус наукової уваги таких відомих дослідників, як О. М. Бандурка, М. О. Барановський, В. С. Батиргареєва, Я. І. Гі-

лінський, В. В. Голіна, Д. Ю. Гончаров, А. Г. Горшенков, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, В. О. Зікеєв, А. В. Калініна, О. М. Костенко, О. М. Литвинов, І. І. Митрофанов, Ю. В. Орлов, В. М. Попович, О. О. Титаренко, Д. А. Шестаков та інші. Однак так і залишаються нез'ясованими соціально-правові властивості кримінологічного законодавства, від яких залежить адекватність наукового апарату, призначеного для роботи з цим правовим феноменом.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є виявлення, опис та пояснення властивостей кримінологічного законодавства. Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання: 1) визначити поняття кримінологічного законодавства; 2) з'ясувати його соціально-правову природу; 3) визначити й охарактеризувати властивості, притаманні феномену кримінологічного законодавства.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що вперше у вітчизняній кримінологічній науці дано науковий опис і пояснення таким властивостям кримінологічного законодавства, як його конструктивістська природа, об'єктивна здатність до обструкції криміногенних факторів, функціональна динамічність, міжгалузевий і надсистемний (метасистемний) характер, мережева організація, функціональна інтегрованість у механізм протидії злочинності, конвенційність, стійкість, підвищена потенційна симулятивність і криміногенність.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані для подальшого розроблення наукових положень про метасистему кримінологічного законодавства, концептуальні

засади його розвитку, забезпечення ефективності й розвитку окремої теорії кримінології правотворчості.

Виклад основного матеріалу **Матеріали та методи дослідження**

Дослідження ґрунтувалося на системно-правовому аналізі різногалузевого законодавства, що має ознаки кримінологічного, а також правозастосовної практики шляхом: а) застосування методів контент-аналізу нормативно-правових актів у сфері протидії злочинності, а також герменевтичного методу під час тлумачення норм права; б) опитування 120 слідчих Національної поліції, 80 дільничних офіцерів поліції, експертних оцінок 40 працівників прокуратури, 30 суддів, 15 працівників Служби безпеки України у Дніпропетровській, Закарпатській, Київській, Луганській, Миколаївській, Харківській і Херсонській областях, а також експертних оцінок 38 кримінологів – докторів юридичних наук – щодо оцінювання таких властивостей кримінологічного законодавства, як симулятивність, криміногенність, конвенційність тощо.

Результати дослідження

Кримінологічне законодавство – міжгалузева мережа нормативно-правових актів і їх положень, що регулюють суспільні відносини у сфері протидії злочинності шляхом визначення стратегії, окремих напрямів, рівнів, шляхів, способів і засобів, а також суб'єктів спеціально-кримінологічного впливу на детермінаційний комплекс злочинності та фонових для неї явищ. Це законодавство має вельми складну інституціоналізовану соціально-правову природу [1, с. 58, 62], в якій відображаються багатовимірні аксіологічно-онтологічні засади, виведені в конструктивістський спосіб, спираючись на доктрину як на джерело й форму правового мислення. Її міждисциплінарний аналіз виявляє низку властивостей кримінологічного законодавства.

1. *Конструктивістська природа*, що визначається науково обґрунтованим спеціально-кримінологічним осмисленням нормативно-правового матеріалу (зокрема, з урахуванням засадничих положень концепції правової детермінації злочинності та соціально-правового механізму протидії її відтворенню), цілепокладанням під час тлумачення норм права і їх проєктів, правотворчості й правозастосування. Розгортання відповідного цілепокладання як виходить зі спеціально-наукових кримінологічних засновків, так і підпорядковується ліберально-гуманістичній домінанті публічного управління та антропологічності права.

Правові цілі й цінності розглядаються у нерозривному зв'язку, що є функціонально-ідеологічним запобіжником від впровадження антигуманних (політично дискримінаційних, еґенічних тощо) кримінально-превентивних практик.

2. *Кримінологічне законодавство має природно-правове смислове осердя* і, таким чином, виконує (має виконувати) роль антропологічного стабілізатора системи законодавства в цілому, забезпечуючи систему бар'єрів (зокрема, через правовий інститут кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проєктів, моніторингу ефективності законодавства у сфері протидії злочинності) потрапляння до нього елементів неправового характеру.

3. *Об'єктивна здатність до обструкції криміногенних факторів* через механізм правового регулювання, що репрезентує його антикримінальну іманентність.

4. *Функціональна динамічність* у тому розумінні, що положення нормативно-правових актів, які можуть мати антикриміногенний потенціал, набувають (і втрачають) останній не лише імпліцитно, як юридичну силу, задану від початку набуття чинності нормативно-правовим актом і до його скасування, а й *контекстуально*, тобто залежно від конкретних соціальних умов правового регулювання.

Наприклад, із початком агресії РФ проти України у 2014 р. втратили своє запобіжне значення положення Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Російською Федерацією від 31 травня 1997 р.¹ (дію цього Договору припинено на підставі Закону України від 6 грудня 2018 р. № 2643-VIII²), ратифікованого Законом України від 14 січня 1998 р. № 1398-вр³. Серед іншого цей Договір

¹ Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Російською Федерацією : від 31.05.1997 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_006 (дата звернення: 07.12.2020). Втратив чинність.

² Про припинення дії Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією : Закон України від 06.12.2018 № 2643-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2643-19> (дата звернення: 07.12.2020).

³ Про ратифікацію Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Російською Федерацією : Закон України від 14.01.1998 № 1398-вр // БД «Законодавство України» / ВР України. URL:

містив цілком кримінологічно значущі положення, які сприяли справі запобіганню злочинам агресії проти України. До таких положень належало твердження преамбули про те, що цей Договір як акт зміцнення дружніх відносин між Україною та РФ служить справі миру і міжнародної безпеки. У ст. 2 наголошувалося, що договірні сторони поважають територіальну цілісність одна одної, підтверджують непорушність існуючих між ними кордонів¹. Стаття 3 проголошувала, що договірні сторони будують відносини одна з одною на основі принципів взаємної поваги до суверенної рівності, територіальної цілісності, непорушності кордонів, мирного врегулювання спорів, незастосування сили або погрози силою, включно з економічними та іншими способами тиску, права народів вільно розпоряджатися своєю долею, невтручання у внутрішні справи². «Кожна з Високих Договірних Сторін утримується від участі або підтримання яких би то не було дій, спрямованих проти іншої Високої Договірної Сторони» (ст. 6)³. Договірні сторони зобов'язувались вжити на своїй території необхідних заходів, включно з ухваленням відповідних законодавчих актів, для відвернення і припинення будь-яких дій, що являють собою підбурювання до насильства або насильства проти окремих осіб чи груп громадян, яке ґрунтується на національній, расовій, етнічній або релігійній нетерпимості (ст. 11)⁴, тощо.

Кримінально-превентивна спрямованість цих положень є очевидною, як з очевидним і те, що навряд чи варто в цій роботі звертатися до даних офіційної державної статистичної звітності про рівень зареєстрованих злочинів терористичної спрямованості, злочинів проти миру, безпеки людства, міжнародного правопорядку, а також судової статистики про кількість притягнутих за їх вчинення осіб, афілійованих з РФ. Так само не варто, гадаємо, перелічувати й аналізувати низку парламентських документів, що стали політико-правовою реакцією на анексію Росією АРК, на її аг-

ресію щодо України, яка триває в Донецькій та Луганській областях тощо. Ці документи й обставини відомі широкому загалові, й ми їх згадали тут тільки для того, щоб підкреслити те, яким чином соціальний контекст може впливати на зміну запобіжного значення тих чи інших нормативно-правових актів і, отже, можливості віднесення їх до кримінологічних.

Однак існує і зворотна закономірність, коли некримінологічне нормативно-правове положення під впливом змін соціального контексту й умов правового регулювання набуває запобіжного значення та поповнює обсяг кримінологічного законодавства. Наприклад, ч. 4 ст. 1, ч. 3 ст. 26 Закону України «Про статус народного депутата України»⁵, що встановлюють державні гарантії непорушності повноважень народного депутата України, створення необхідних умов для їх виконання, в ситуації незаконного ув'язнення громадянки України Н. В. Савченко (в подальшому такої, яка набула статусу народного депутата України, перебуваючи в ув'язненні) органами влади РФ сприяли припиненню щодо неї злочину у вигляді незаконного позбавлення волі, в тому числі й завдяки механізму наділення її міжнародним імунітетом Парламентської Асамблеї Ради Європи, до складу якої було делеговано вказаного депутата.

5. *Міжгалузевий, надсистемний (метасистемний) характер, мережева організація.* Кримінологічному законодавству не властива ієрархічність; воно не має суцільності в регулюванні суспільних відносин ані за галузевим критерієм, ані в межах дії окремого нормативно-правового акта. Констатуємо епістемологічний парадокс: існування кримінологічних норм законодавства не кореспондує існуванню відповідних, себто кримінологічних, норм права. Не можна погодитись із запропонованим В. Н. Орловим визначенням кримінологічної норми як моделі належної поведінки суб'єкта кримінологічних правовідносин, а також із тим, що, на думку вченого, в кримінологічних нормах установлюються приписи, відповідно до яких регулюються суспільні відносини, що стосуються причин, умов злочинів і злочинності, осіб, які вчинили злочини, і їх жертв, запобігання злочинам і злочинності, застосування інших заходів боротьби зі злочинністю [2, с. 57–62]. Це не варто робити

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/13/98-вр>
(дата звернення: 07.12.2020).

¹ Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Російською Федерацією : від 31.05.1997 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_006 (дата звернення: 07.12.2020). Втрапив чинність.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Про статус народного депутата України : Закон України від 17.11.1992 № 2790-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12> (дата звернення: 07.12.2020).

хоча б із тієї причини, що кримінологічність норми закону – науковий конструкт, що не має онтологічно-правового відповідника у сенсі деякого умовного кримінологічного права. Кримінологічні суспільні відносини – це симулякр, символічні контури якого, оформлені засобами кримінологічного дискурсу, відсилають до норм наявних галузей права: кримінального, адміністративного, цивільного, господарського, трудового тощо. Плутанина між знаком і денотатом, коли знак набуває свого самостійного, відірваного від денотату звучання та існування, – позивний нашого часу, прикмета постмодернових суспільств. Однак збереження науковості й філософської тверезості в межах кримінологічного мислення висуває вимогу подолати негативні постмодерні ефекти, утримати мислення, утримати зв'язок між знаково-символічним простором та онтологічним, праксисом, називаючи знак знаком і розуміючи його відсильний, символічний характер, несамотійний, зі смислової точки зору.

Не існує кримінологічних суспільних відносин та відповідних кримінологічних норм права, кримінологічного права взагалі (відносини у сфері протидії злочинності – адміністративно-правові, кримінально-правові, кримінально-виконавчі, кримінальні процесуальні, цивільно-правові тощо)¹. Водночас є кримінологічні норми закону і кримінологічне зако-

нодавство як знаково-символічна система, оформлена у галузевій правовій онтології, засобами якої досягаються кримінологічні цілі. Приписування останніх норм законодавства – результат кримінологічного-доктринального конструювання.

6. *Функціональна інтегрованість у механізм протидії злочинності*. Кримінологічне законодавство – не лише метасистема, ризоматична структура, «пророшена» із законодавства як такого. Воно є інструментальною метасистемою в системі протидії злочинності; є, з одного боку, проєкцією останньої, а з іншого – її інноваційним чинником. Саме така функціональна інтегрованість забезпечує цілісність феномена кримінологічного законодавства і як мисленнєвого конструкту, і як специфічної правової матерії, дискурсивно визначеної, юридично оформленої та вмонтованої у правову свідомість, культуру та практику.

Похідними від описаної функціональної інтегрованості кримінологічного законодавства є ще три його соціально значущі властивості. По-перше, це *конвенційність* протидії злочинності як імпліцитна властивість сфери забезпечення національної безпеки у зв'язці з ліберально-гуманістичною світоглядною домінантою суспільного договору, втіленого в Конституції України. Окрім конституційно-правової зумовленості, конвенційність також має означати й наукову обґрунтованість, слідування кримінологічної законотворчості та іншої правотворчості рекомендаціям кримінологічної та суміжної з нею наук (передусім кримінального, кримінального процесуального, кримінально-виконавчого, адміністративного права, криміналістики, теорії управління тощо). Лише в разі належного наукового забезпечення кримінологічне (як і будь-яке інше) законодавство може претендувати на таку ознаку, як конвенційність, адже наявний законодавчо закріплений механізм правотворчої діяльності передбачає таке забезпечення саме як елемент державного та суспільного устрою, тобто як один з елементів проєкції суспільного договору в частині представницької демократії. Нормативно-правова визначеність і наукова обґрунтованість антикримінальних практик, їх юридична обмеженість є, таким чином, гарантією проти сваволі силового блоку держави, запобіжником від узурпації влади під приводом боротьби зі злочинністю, а також умовою забезпечення ефективності кримінально-превентивної діяльності. Отож, конвенційність означає ще й *формативність*, тобто властивість визначати межі, задавати формат протидії злочинності.

¹ Тут не зайвим буде звернути увагу на ту обставину, що предмет правового регулювання і предмет суспільних відносин, яким є відповідне благо (в нашому випадку – суспільна та особиста безпека в частині кримінологічної безпеки) – не одне й те саме. Абсолютно не заперечуючи й навіть цілком визнаючи наявність особливого такого суспільного й особистого блага, яким є безпека (сутнісно інструментального блага), не можна водночас його ототожнювати із підставою виділення окремого предмета правового регулювання та у зв'язку з цим – відповідної галузі права. Крім того, що для цього немає достатніх наукових підстав, у цьому немає й будь-якої доцільності. Прагнення ж виділити окрему галузь кримінологічного законодавства – суть симулятивного *спрошення* уявлення про кримінологічне законодавство, спроба його осмислення відомими, узвичаєними дискурсивними засобами (галузі законодавства відповідає галузь права), які в цьому випадку виявляються неналежними, неадекватними. Далеко не будь-яке благо є сенсоутворюючим елементом суспільних відносин галузево правотворюючого характеру, інакше ми б мали виділити право життя і здоров'я, право особистості свободи, право волі тощо. Безпека (в т.ч. й кримінологічна) – в цьому ж ряді.

По-друге, крім конвенційності та пов'язаної з нею формативності, як і будь-яке інше законодавство, кримінологічне характеризується *стійкістю*. З одного боку, стійкість забезпечує спадковість системи протидії злочинності. З іншого ж – часові межі стійкості кримінологічного законодавства постійно скорочуються. Так, це до певної міри продиктовано вимогами соціального часу, що постійно пришвидшується, динамізмом соціальних перетворень. Водночас наочно засвідчує брак наукового забезпечення та орієнтування в разі його змін на отримання політичних чи економічних дивідендів. Це, у свою чергу, є наслідком політизованості правоохоронних і судових органів, істотної залежності діяльності парламенту в деяких питаннях від волі зарубіжних політичних та економічних акторів. Для прикладу – неприкритий тиск МВФ на депутатський корпус щодо необхідності повторної криміналізації незаконного збагачення, запровадження інституту цивільної конфіскації тощо). І подібних до цього прикладів багато: від ліквідації кримінально-процесуального інституту дізнання у 2012 р. до його повернення у 2020 р.; від ліквідації підрозділів поліції спочатку по боротьбі з організованою, пізніше – з економічною злочинністю, до повернення до них же, щоправда, у прихованій, мутованій формі, у вигляді створення Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції тощо. Так чи інакше, але змушені визнати цю обставину: стійкість кримінологічного законодавства є тією його властивістю, що більше тяжіє до належного, аніж до дійсного, маніфестує гостру кризу стратегічного мислення й управління протидією злочинності, що на ньому ґрунтується, як на рівні окремих відомств і центральних органів виконавчої влади, так і на рівні профільних парламентських комітетів, офісу Президента й Ради національної безпеки і оборони України.

По-третє, не можна також не відмітити і такої властивості значної частини сучасного кримінологічного законодавства України, як його *симулятивність*, а надто того його сегмента, що складає названий нами стратегічний вузол. Симулятивність кримінологічного законодавства виявляється виключно під час його аналізу в контексті цілісного механізму правового регулювання, головним чином у зв'язку з правозастосовною практикою. Певна річ, з огляду на наявний масив кримінологічних нормативно-правових актів цей висновок варто сприймати як узагальнений. Він не має абсолютизуватися, зводиться до тотальної

властивості всього кримінологічного законодавства; з нього є й абсолютний виняток. Із неоднаковою мірою, однак, симулятивність властива переважній більшості механізмів реалізації, застосування кримінологічних нормативно-правових актів: від імітації виконання численних заходів, спрямованих на реалізацію Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015¹, і до виконання нормативних вимог (зокрема передбачених Наказом Міністерства юстиції України «Про організацію соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими» від 4 листопада 2013 р. № 2300/5²) щодо складання та реалізації індивідуальних програм роботи (ресоціалізації) із засудженими у виправних колоніях. Тож, імітаційність значного сегмента практики протидії злочинності визначає таку властивість кримінологічного законодавства, як симулятивність.

7. Підвищена потенційна криміногенність як здатність набувати властивості криміногенного фактора, тобто такої властивості норм права, коли вони обумовлюють вчинення злочинів. Криміногенність не є виключною властивістю тільки кримінологічного законодавства, але й останнє не є винятком серед інших сегментів позитивного права у сенсі його здатності детермінувати злочинність. Однак порівняно з іншим, некримінологічним, законодавством законодавство у сфері протидії злочинності характеризується значно вищим криміногенним потенціалом своїх недосконалостей. Окрім загальних ознак корупціогенності та криміногенності, останні виявляються у тому, що: а) додатково закладаються чинники дисфункції системи протидії злочинності; б) у низці випадків легалізується державне насильство, що має своїм наслідком знедержавлення легітимності (у термінології Р. Дарендорфа, Ю. В. Орлова [3, с. 223]), поширення кримінальності широкого спектру проявів.

¹ Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини : Указ Президента України від 25.08.2015 № 501/2015 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015> (дата звернення: 07.12.2020).

² Про організацію соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими : Наказ М-ва юстиції України від 04.11.2013 № 2300/5 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1863-13> (дата звернення: 07.12.2020).

Висновки

Отже, як можна бачити, кримінологічне законодавство характеризується такими властивостями, як конструктивістська природа, об'єктивна здатність до обструкції криміногенних факторів, функціональна динамічність, міжгалузевий, надсистемний (метасистемний) характер, мережева організація, функціональна інтегрованість у механізм протидії злочинності, конвенційність, стійкість, підвищена потенційна симулятивність і підвищена криміногенність. Усі ці властивості не є специфічними, однак по-особливому виявляються щодо кримінологічного законодавства. Природа ж останнього визначається передусім науковим та практико-орієнтованим баченням, визначенням можливостей використати те чи інше нормативно-правове положення чи акт у цілому, адаптувати його під запити спеціально-кримінологічного запобігання злочинам і протидії злочинності. Отже, і формування, вбудовування мережі, метасистеми криміноло-

гічного законодавства відбувається не за галузевим, а за аутогенетичним принципом і вирізняється нормативно не суцільним, а вибірково-характером. Однак це жодною мірою не означає незв'язності кримінологічного законодавства. Несуцільний, мережевий підхід, що застосовується в науці для опису кримінологічного законодавства й пояснення його природи, завдає додаткового клопоту організації та управлінню правотворчістю у сфері протидії злочинності. Однак цей же підхід у разі його розумного, осмисленого застосування здатен на декілька порядків підняти ефективність такої правотворчості, виявити внутрішньо-, зовнішньо-, міжсистемні зв'язки в законодавстві у сфері протидії злочинності, пов'язати єдиними мережевими вузлами з виходом на комплексне стратегування положення різносферичних нормативно-правових актів і спрямувати їх регулюючий потенціал під антикримінальні цілі.

Список бібліографічних посилань

1. Калініна А. В. Кримінологічне законодавство у пострадянських державах. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2018. Вип. 35. С. 55–67.
2. Орлов В. Н. Основы криминологического права : учебник. М. : Криминолог. б-ка ; Ставрополь : Аргус, 2016. 668 с.
3. Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія. Харків : Діа Плюс, 2016. 656 с.

Надійшла до редколегії 10.12.2020

ШАБЕЛЬНИКОВ С. К. СВОЙСТВА КРИМИНОЛОГИЧЕСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ

Статья посвящена выявлению, научному описанию и объяснению свойств криминологического законодательства Украины. Установлены и охарактеризованы такие из них, как конструктивистская природа, объективная способность к обструкции криминогенных факторов, функциональная динамичность, межотраслевой, сверхсистемный (метасистемный) характер, сетевая организация, функциональная интегрированность в механизм противодействия преступности, конвенциональность, устойчивость, повышенная потенциальная симулятивность и криминогенность.

Ключевые слова: *противодействие преступности, криминологическое законодательство, свойство, конструкт, метасистема, сеть, конвенциональность, криминогенность.*

SHABELNIKOV S. K. PROPERTIES OF CRIMINOLOGICAL LEGISLATION OF UKRAINE

The author has provided characteristics of such basic properties of criminological legislation as its constructivist nature, natural and legal semantic core, objective ability to obstruction of criminogenic factors, functional dynamics, intersectoral, supersystem (metasystemic) character, network organization, functional integration into the mechanism of combating crime, conventionality, stability, partial simulativeness, potential criminogenic situation. Additional features of this legislation are: a) conventionality in combating crime as an implicit property of national security sector in connection with the liberal and humanistic worldview dominant of the social contract embodied in the Constitution of Ukraine; b) formativeness, i.e. the ability to define boundaries, to set the format of combating crime; c) stability, which ensures the heredity of the anti-crime system. The time limits of the stability of criminological legislation are constantly decreasing.

It has been argued that the content and effectiveness of criminological legislation is determined by the presence of those entities in the state that are capable of conceptualization, basic meaning

in criminological categories with subsequent extrapolation, detailing of relevant concepts and categories on legal matter, legal field and law enforcement. Thus, the nature of criminological legislation is primarily determined by scientific and practice-oriented vision, identifying opportunities to use any legal regulation or an act in general, to adapt it to the demands of special criminological crime prevention and crime combating.

The practical significance of the obtained results lies in the possibility of their use for the development of the concept for developing criminological legislation, scientific provision of criminological examination of regulatory acts and their drafts.

Key words: *crime combating, criminological legislation, alliance, construct, metasystem, network, conventionality, criminal situation.*

РЕФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

УДК [347.993.076:347.77/.78](477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.4.16>**СЕРГІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ ВОЛОВИК,**

Сумський державний університет;

 <https://orcid.org/0000-0003-3481-2966>,e-mail: volovik.sv@ukr.net**ЮРИСДИКЦІЯ ІР-СУДУ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ**

Досліджено сучасний стан визначення юрисдикції ІР-суду в Україні. Наголошено на актуальності цієї наукової статті, що обумовлено сучасним станом формування ІР-суду та його складу. Визначено принципи судоустрою України, якими є принципи територіальності, спеціалізації та інстанційності. Указано особливості кожного із принципів судоустрою України. Запропоновано авторське бачення категорії «юрисдикція ІР-суду». Установлено повноваження ІР-суду, які запропоновано визначити у титульному законі про вищий суд з питань інтелектуальної власності. Визначено перспективні напрями подальших наукових досліджень.

Ключові слова: суд, ІР-суд, юрисдикція, повноваження, компетенція, принцип, територіальність, спеціалізація, інстанційність.

*Оригінальна стаття***Постановка проблеми**

Конституція України проголосила, що правосуддя в Україні здійснюють виключно суди (ст. 124)¹. У свою чергу, Закон України «Про судоустрій і статут суддів» від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII закріпив, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами та відповідно до визначених законом процедур судочинства. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається. Особи, які привласнили функції суду, несуть відповідальність, установлену законом. Народ бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних (ст. 5)². Таким чином, суди в Україні, складаючи систему судоустрою, здійснюють правосуддя та судову владу у відповідності до їх компетенції, що підтверджується положеннями ч. 1 ст. 17 вище згаданого Закону України «Про судоустрій і статут суд-

дів»³. Водночас для розгляду окремих категорій справ можуть утворюватися вищі спеціалізовані суди, одним із яких сьогодні є Вищий суд з питань інтелектуальної власності, або ІР-суд, адміністративно-правовий статус якого наразі на законодавчому рівні не врегульовано, а з приводу визначення його юрисдикції точиться низка дискусій серед учених і практиків.

Ураховуючи викладене, наразі актуалізуються питання дослідження сутності та особливостей юрисдикції ІР-суду в Україні, що вимагає аналізу норм чинного законодавства України. Оскільки, як слушно вказує в цьому контексті О. В. Баулін, ефективність судової діяльності значною мірою залежить від правильного й однакового розуміння та вживання юридичної термінології, яку використано для формулювання нових процесуальних норм та інститутів [1, с. 9].

Таким чином, необхідність удосконалення адміністративно-правового забезпечення діяльності ІР-суду в Україні, наявність законодавчих проблем, пов'язаних із визначенням його юрисдикції, і недостатність теоретичного підґрунтя із зазначеної проблематики зумовлюють актуальність комплексного дослідження та визначення юрисдикції ІР-суду в Україні.

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 17.11.2020).

² Про судоустрій і статут суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 17.11.2020).

³ Там само.

Стан дослідження проблеми

Зазначимо, що загальні питання визначення судової юрисдикції висвітлено у працях таких учених, як В. Б. Авер'янов, В. В. Аргунов, О. В. Баулін, В. А. Бігун, С. В. Бобровник, В. Ф. Бойко, А. Л. Борко, В. І. Борденюк, В. Д. Бринцев, О. В. Буряк, О. І. Буратевич, О. В. Величковський, П. В. Вовк, Ю. Є. Вовк, О. О. Гаркуша, В. К. Гіжевський, В. В. Городовенко, Л. Є. Горьовий, В. С. Єгорова, О. Г. Жуковський, С. С. Каринський, О. Р. Кібенко, М. І. Корнієнко, В. М. Коротун, Р. О. Куйбіда, Д. Д. Луспеник, Т. В. Маляренко, С. М. Март'янова, Л. М. Москвич, О. О. Негода, В. А. Овчаренко, В. Ф. Опришко, О. С. Піголкін, Д. М. Притика, О. М. Резнік, В. В. Сердюк, М. І. Смокович, В. Е. Теліпко, В. М. Тернавська, Ю. О. Тихомиров, В. В. Уркевич, І. Б. Факас, К. В. Шаповал, В. І. Шишкін, В. В. Чумак, І. В. Юревич, А. І. Яковлів та інші. Указані вчені внесли значний внесок у розвиток науки адміністративного права, проте й досі залишається мало дослідженою проблематика визначення юрисдикції ІР-суду в Україні, що є наразі актуальним і своєчасним.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї наукової статті є визначення теоретичних і практичних питань сутності юрисдикції ІР-суду в Україні. Відповідно до окресленої мети виконано такі *завдання*: дослідити сутність категорії «юрисдикція ІР-суду», визначити принципи, на яких ґрунтується система судоустрою України; дати характеристику принципам системи судоустрою і встановити юрисдикцію ІР-суду в Україні.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що на підставі наукових напрацювань та чинного законодавства України встановлено сутність юрисдикції ІР-суду в Україні й визначено пріоритетні напрямки вдосконалення чинного законодавства, що регламентує діяльність ІР-суду.

Виклад основного матеріалу

Реалізація права на судовий захист своїх прав та законних інтересів, передбаченого Конституцією України, є пов'язаною з належним визначенням підсудності судів, де судовий захист здійснюється у відповідній формі судочинства, а тому визначення сутності такої категорії, як «юрисдикція», є обов'язковим для встановлення особливостей функціонування ІР-суду в Україні.

Поняття «юрисдикція» (з лат. *jurisdictio*, від *jus /juris/* – право + *dico* – проголошую) розглядається у таких значеннях:

1) компетенція судових органів із розгляду цивільних, кримінальних та інших справ; коло справ, які певний суд має право розглядати й вирішувати;

2) коло питань, що належать до відання установи або держави;

3) середовище застосування можливостей суб'єктом компетенції.

У свою чергу, у міжнародному праві «юрисдикція» означає повноваження держави давати правову оцінку фактам і вирішувати ті чи інші правові питання¹.

У міжнародному праві концепція юрисдикції застосовується у двох різних контекстах: 1) у значенні національної юрисдикції в міжнародному праві як повноваження держави, що походять від її суверенітету в міжнародному праві; 2) у значенні повноважень міжнародних судових органів виносити рішення з обов'язковою силою для сторін справи [2, с. 33–34; 3, с. 321; 4, с. 927].

У науці адміністративного права під юрисдикцією розуміють, з одного боку, коло повноважень особи або органу з правової оцінки конкретних фактів, у тому числі з вирішення спорів та застосування санкцій відповідно до закону. З іншого боку, юрисдикція – це встановлена законом (або іншим нормативним актом) сукупність повноважень відповідних органів та посадових осіб щодо вирішення правових спорів, вирішення справ про правопорушення, оцінювання дій особи чи іншого суб'єкта з точки зору їх відповідності закону, застосування юридичних санкцій до правопорушників (за винятком звернення до суду) [5, с. 8].

У науковій літературі юрисдикцію розглядають як судочинство, підсудність, підвідомчість справ суду [6, с. 827], як сукупність повноважень відповідних державних органів вирішувати правові спори і справи про правопорушення та застосовувати юридичні санкції [7, с. 526], як компетенцію судових органів щодо розгляду цивільних, кримінальних та інших справ і коло питань, що належать до ведення держави або державної установи [8, с. 425].

У правознавстві юрисдикцію розуміють у широкому і вузькому значеннях; розрізняють предметну, персональну, територіальну, часову, повну та обмежену, обов'язкову, основну і факультативну, конституційну, кримінальну, адміністративну, цивільну юрисдикцію тощо [1, с. 10].

¹ Юрисдикція // Вікіпедія : віл. енцикл. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Юрисдикція> (дата звернення: 17.11.2020).

Ураховуючи викладене та аналізуючи положення чинного Закону України «Про судоустрій і статус суддів», можна констатувати, що в Україні юрисдикція судів передбачає принципи, за якими будується їх діяльність, такі як територіальності, спеціалізації та інстанційності. Відповідно, кожен із указаних принципів передбачає низку положень та особливостей.

Принцип територіальності в цьому контексті передбачає поширення рішень судів загальної юрисдикції на всю територію держави. Дослідник і практик В. В. Сердюк із цього приводу наголошує, що принцип територіальності можна розглядати як розгалуженість нижчих ланок судів загальної юрисдикції (місцевих та апеляційних), реалізація якого на нормативному рівні забезпечує територіальне розмежування юрисдикції однорідних судів та виокремлює судові округи. Тобто кожен місцевий (апеляційний) суд має свою територіальну юрисдикцію. Загалом у літературі дослідники констатують будову системи судів загальної юрисдикції за принципом територіальності, виходячи з потреби її організації на підставі адміністративно-територіального поділу, встановленого статтею 133 Конституції України [9, с. 162; 10, с. 122]. Тобто принцип територіальності передбачає розбудову судоустрою України в контексті поширення юрисдикції судів на всю територію держави. Зокрема, В. В. Чумак у цьому контексті зауважує, що система судоустрою України – це сукупність усіх ієрархічно побудованих, структурних елементів системи (судів), наділених виключною компетенцією на здійснення правосуддя, побудованих за принципами територіальності і спеціалізації, що визначаються законом, та об'єднаних спільними засадами їх організації та діяльності [11, с. 253].

Дослідник І. В. Назаров, наголошуючи на важливості визначення принципу територіальності у діяльності вищих спеціалізованих судів в Україні, зазначає, що принцип територіальності встановлює правила формування судових територій (районів, округів, дільниць), тобто певного територіального простору, на який поширюється юрисдикція конкретного суду. Цей принцип повинен забезпечити здійснення судової влади на всій території країни. Ще одне його завдання – обмежити можливість органів влади й органів місцевого самоврядування впливати на суд і суддів під час винесення ними рішень. Для досягнення зазначеного завдання бажано, щоб межі судових територій не збігалися з межами адміністративно-територіальних утворень держави. Як

виняток можна розглядати тільки діяльність вищого (верховного) суду країни, юрисдикція якого поширюється на всю територію держави, тобто збігається із загальнонаціональними кордонами, або якщо йдеться про федеративну державу, де судовий округ вищого суду суб'єкта федерації може збігатися з кордонами того чи іншого суб'єкта федерації [12, с. 225]. Своєю чергою, дослідник І. Є. Марочкін переконує, що значення принципу територіальності полягає в такому: у відсутності територій, на які не поширювалася б юрисдикція суду, в територіально зручному розміщенні судів, в існуванні достатньої чисельності судів і суддів на території держави [13, с. 45].

Також окремо слід наголосити на позиції Конституційного Суду України, викладеній у рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 54 народних депутатів України та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Кримінального процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України (щодо принципу інстанційності в системі судів загальної юрисдикції). Відповідно до зазначеного рішення принцип територіальності забезпечує територіальне розмежування компетенції судів загальної юрисдикції і зумовлюється необхідністю доступності правосуддя на всій території України¹.

Ураховуючи викладене, зазначимо, що принцип територіальності IP-суду в Україні передбачає поширення його юрисдикції на всю територію держави, що встановлено Основним Законом і титульним законом про судоустрій і статус суддів. Відповідно, принцип територіальності повинен бути узгодженим

¹ Рішення Конституційного суду України у справі за конституційними поданнями 54 народних депутатів України та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Кримінально-процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України (щодо принципу інстанційності в системі судів загальної юрисдикції) : від 12.07.2011 № 9-рп/2011 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-11> (дата звернення: 17.11.2020).

та органічно поєднуватися із принципом спеціалізації.

Що стосується визначення безпосередньо принципу спеціалізації судів, зазначимо, що відповідно до окресленого вище рішення Конституційного Суду України цей принцип полягає у створенні відповідних спеціалізованих судів для здійснення цивільного, кримінального, адміністративного та господарського судочинства¹. Відповідно, визначення саме цього принципу є ключовим для встановлення в подальшому юрисдикції ІР-суду.

Зокрема, Н. В. Охотницька погоджується з тим, що спеціалізація судової діяльності є багатоаспектним принципом. Його позитивний потенціал може і повинен реалізовуватися поряд та у тісній взаємодії з іншими прогресивними принципами організації судової системи держави й судочинства під час вирішення комплексу питань, які стосуються судоустрою, судочинства, організації діяльності суддів у державі тощо [14, с. 78]. Також І. М. Обрізко зауважує, що спеціалізація судової влади є таким принципом її будови, організаційно-правовою формою реалізації якої виступає створення, з одного боку, спеціалізованих судів, а з іншого, – спеціалізованих колегій (палат тощо) всередині самих судів. У такому контексті спеціалізація судів (судової системи) не обов'язково повинна передбачати утворення саме спеціалізованого суду [15, с. 54]. Відповідно, досліджуваний принцип є одним із факторів забезпечення розгляду справи компетентним судом, який уповноважений здійснювати правосуддя не лише в Україні, але й в інших країнах світу. Так, поряд із судами загальної юрисдикції у багатьох країнах у межах єдиної судової системи діє також мережа спеціалізованих судів, до яких належать адміністративні, трудові, сімейні, ювенальні (у справах неповнолітніх), податкові, фінансові, екологічні й деякі інші суди [16, с. 234].

У контексті дослідження принципу спеціалізації ІР-суду зазначимо, що передусім ідеться про категорії справ, які буде уповноважений здійснювати зазначений спеціалізований суд. Зокрема, з приводу визначення спеціалізації суду та суддів наразі точаться активні дискусії серед практиків і науковців, що потребує свого законодавчого врегулювання, серед іншого на рівні відповідного Закону України «Про Вищий суд з питань інтелектуальної власності». Прикладом може слугувати положення Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» від 7 червня

2018 р. № 2447-VIII, де у ст. 4 встановлено, що Вищий антикорупційний суд:

– здійснює правосуддя як суд першої та апеляційної інстанцій у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, віднесених до його юрисдикції (підсудності) процесуальним законом, а також шляхом здійснення у випадках та порядку, визначених процесуальним законом, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у таких кримінальних провадженнях, здійснює правосуддя як суд першої та апеляційної інстанцій у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави в порядку цивільного судочинства;

– аналізує судову статистику, вивчає й узагальнює судову практику у кримінальних та інших провадженнях, віднесених до його підсудності, інформує про результати узагальнення судової практики Верховний Суд та надає йому пропозиції до висновків щодо проєктів законодавчих актів, які стосуються організації та діяльності Вищого антикорупційного суду, спеціальних вимог до суддів цього суду та гарантій їх діяльності, а також оприлюднює їх на своєму офіційному веб-сайті².

При цьому слід указати, що зазначені положення щодо спеціалізації Вищого антикорупційного суду містять норму про його інстанції, оскільки визначають його юрисдикцію як типову для суду першої та апеляційної інстанцій. Так, під принципом інстанційності слід розуміти таку організацію судової системи, яка забезпечує право на перегляд рішення суду нижчої інстанції судом вищої³. Професор І. Є. Марочкін зазначає, що інстанційність – це організація судів відповідно до необхідності

² Про Вищий антикорупційний суд : Закон України від 07.06.2018 № 2447-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19> (дата звернення: 17.11.2020).

³ Рішення Конституційного суду України у справі за конституційними поданнями 54 народних депутатів України та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Кримінально-процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України (щодо принципу інстанційності в системі судів загальної юрисдикції) : від 12.07.2011 № 9-рп/2011 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-11> (дата звернення: 17.11.2020).

¹ Там само.

забезпечити право на перегляд судового рішення судом вищого рівня. Інстанційна система є гарантією високої якості судочинства і забезпечує конституційне право на перегляд судового рішення [13, с. 101].

Отже, варто констатувати, що від визначення всіх указаних складових юрисдикції залежить ступінь ефективності функціонування IP-суду в Україні, що наразі є ключовим на початковому етапі формування його нормативно-правової бази. Визначення кожного принципу створює умови для дії іншого принципу, що унеможливорює їх самостійне функціонування. Проте кожен із принципів судової системи відіграє самостійну роль в її будові, а всі разом вони сприяють ефективній організації і правовому функціонуванню судової системи загалом і діяльності IP-суду зокрема.

Висновки

Отже, юрисдикцію IP-суду можна визначити як сукупність повноважень IP-суду вирішувати окремі категорії правових спорів і справ у сфері інтелектуальної власності.

Визначено, що основу юрисдикції IP-суду в Україні становлять принципи територіальності, спеціалізації та інстанційності, що є ключовим для успішного старту його функціонування.

На підставі викладеного пропонуємо на законодавчому рівні визначити такі повноваження (юрисдикцію) IP-суду:

– здійснювати правосуддя як суд першої та апеляційної інстанцій у справах щодо правопорушень у сфері інтелектуальної власності, віднесених до його юрисдикції (підсудності) процесуальним законом, а також шляхом здійснення у випадках та порядку, визначених процесуальним законом, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у таких провадженнях, здійснювати правосуддя як суд першої та апеляційної інстанцій у справах про визнання необґрунтованими активів і їх стягнення в дохід держави в порядку цивільного та господарського судочинства;

– аналізувати судову статистику, вивчати й узагальнювати судову практику у провадженнях щодо сфери інтелектуальної власності, віднесених до його підсудності, інформувати про результати узагальнення судової практики Верховний Суд та надавати йому пропозиції до висновків щодо проектів законодавчих актів, які стосуються організації та діяльності Вищого суду з питань інтелектуальної власності, спеціальних вимог до суддів цього суду та гарантій їх діяльності, а також оприлюднювати їх на своєму офіційному веб-сайті.

Перспективними напрямками подальших наукових досліджень слід визначити правові засади діяльності IP-суду в Україні та місце серед них норм адміністративного законодавства.

Список бібліографічних посилань

1. Баулін О. В. Поняття юрисдикції і новий Кримінальний процесуальний кодекс України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 9–13.
2. Hanqin X. Jurisdiction of the International Court of Justice. Leiden : Brill Nijhoff, 2017. 156 p.
3. Encyclopaedic Dictionary of International Law / ed. by J. P. Grant, J. C. Barker. 3rd ed. New York : Oxford University Press, 2009. 842 p.
4. Black'S Law Dictionary / edited by B. A. Garner. 9th ed. St. Paul : West Group, 2009. 1738 p.
5. Адміністративно-юрисдикційна діяльність поліції : навч. посіб. / С. Г. Братель, С. Ф. Константинов, І. В. Шруб та ін. Київ : Центр учб. літ., 2016. 336 с.
6. Каринский С. С. Юрисдикция // Словарь иностранных слов / под ред. И. В. Лехина, Ф. Н. Петрова. 4-е изд., перераб. и доп. М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1954. С. 827.
7. Пиголкин А. С. Юрисдикция // Юридический энциклопедический словарь / редкол.: М. М. Богуславский и др. ; глав. ред. А. Я. Сухарев. 2-е изд., доп. М. : Сов. энцикл., 1987. С. 526.
8. Популярна юридична енциклопедія / кол. авт.: В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський (керівник) та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 528 с.
9. Сердюк В. В. Територіальність як принцип побудови системи судів загальної юрисдикції: нові підходи до реалізації. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. Т. 12, ч. 2 (33). С. 161–169.
10. Улютіна О. А. Тенденції реформування системи судоустрою України з часів незалежності і до сьогодення. *Право. Людина. Довкілля*. 2019. № 4. С. 121–129.
11. Чумак В. В. Роль і місце вищих спеціалізованих судів у системі судоустрою України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2020. № 2 (89). С. 250–257.
12. Назаров І. В. Принцип територіальності побудови судової системи в законодавстві України та європейських держав. *Проблеми законності*. 2009. № 104. С. 223–231.
13. Організація судової влади в Україні : навч. посіб. / за ред. І. Є. Марочкина, Н. В. Сібільової. Харків : Одиссей, 2007. 328 с.

14. Охотницька Н. В. Становлення судової системи України (1991–2012 рр.): історико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2015. 212 с.
15. Обрізко І. М. Поняття та зміст спеціалізації судів як принципу організації судової влади. *Соціологія права*. 2011. № 2. С. 48–54.
16. Кириченко В. М. Порівняльне конституційне право: модульний курс : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2012. 256 с.

Надійшла до редколегії 20.11.2020

ВОЛОВЫК С. В. ЮРИСДИКЦИЯ IP-СУДА: ВОПРОСЫ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ

Исследовано современное состояние определения юрисдикции IP-суда в Украине. Отмечено актуальность данной научной статьи, которая обусловлена современным состоянием формирования IP-суда и его состава. Определены принципы судостроительства Украины, каковыми являются принципы территориальности, специализации и инстанционности. Указано особенности каждого из принципов судостроительства Украины. Предложено авторское виденье категории «юрисдикция IP-суда». Установлено полномочия IP-суда, которые предложено определить в титульном законе о высшем суде по интеллектуальной собственности. Определены перспективные направления дальнейших научных исследований.

Ключевые слова: суд, IP-суд, юрисдикция, полномочия, компетенция, принцип, территориальность, специализация, инстанционность.

VOLOVYK S. V. JURISDICTION OF IP-COURT: ISSUES OF THEORY AND PRACTICE

The author of the article studies the current state of determining the jurisdiction of the IP-court in Ukraine. The emphasis is placed on the relevance of this scientific article due to the current state of the formation of the IP-court and its composition.

The principles of the judicial system of Ukraine, which are territoriality, specialization and instance, are determined. Specific features of each of the principles of the judicial system of Ukraine are indicated.

The author's vision of the category of "jurisdiction of the IP-court" is suggested. That category is a set of powers of the IP-court to resolve certain categories of legal disputes and cases in the field of intellectual property.

It is emphasized that the principle of territoriality of the IP-court in Ukraine extends its jurisdiction to the entire territory of the state, which is established by the Basic Law and the title law on the judiciary and the status of judges. Accordingly, the principle of territoriality must be consistent and organically combined with the principle of specialization.

The powers of the IP-court have been established. They have been offered to be defined in the title law on the Supreme Court on intellectual property issues. Perspective directions of further scientific research are defined, namely: legal bases of activity of the IP-court in Ukraine and a place of the norms of administrative legislation among them.

It is concluded that the degree of efficiency of the IP-court in Ukraine depends on the definition of all these components of jurisdiction, which is currently the key one at the initial stage of the formation of its legal base. The definition of each principle creates the conditions for the operation of the second principle, which makes it impossible for them to function independently. However, each of the principles of the judicial system plays an independent role in its construction and they all together contribute to the effective organization and legal functioning of the judicial system in general, and the activities of the IP-court in particular.

Key words: court, IP-court, jurisdiction, powers, competence, principle, territoriality, specialization, instance.

ЛЕСЯ ЛЕОНІДІВНА ГОНЧАРЕНКО,

кандидат історичних наук, доцент,

Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-0750-7344>,

e-mail: goncharenkospu@gmail.com;

КАТЕРИНА ВАСИЛІВНА БАЛАН,

Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА СКЛАДОВА УКРАЇНСЬКО-ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СПІВПРАЦІ В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ

Досліджено нормативно-правову складову українсько-європейської співпраці в галузі охорони та збереження історико-культурної спадщини України. Проаналізовано загальноєвропейську нормативно-правову базу основ співпраці, визначену міжнародно-правовими документами, ратифікованими Україною. Розглянуто основні договори між Україною та окремими європейськими країнами в галузі охорони та збереження історико-культурної спадщини України.

Ключові слова: історико-культурна спадщина, конвенція, договір, угода, українсько-європейське співробітництво.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Ставлення до пам'яток історії і культури є показником рівня розвитку держави та духовної зрілості її громадян. Цілеспрямована діяльність державних органів з охорони пам'яток для передання культурних цінностей майбутнім поколінням та їх ефективного використання в суспільному житті сприяє самоідентифікації нації, уособлює її самобутність і має соціально значущу функцію підтримки стабільності та сталого суспільного розвитку. Успіх процесу інтеграції України до європейського співтовариства залежить від багатьох чинників, серед яких одним із найважливіших є гармонізація національних норм права з європейськими нормами та міжнародними вимогами, серед іншого й у галузі охорони культурного надбання.

Стан дослідження проблеми

Дослідження актів міжнародного права, зокрема європейських культурних конвенцій і їх впливу в разі ратифікації, двосторонніх українсько-європейських договорів та особливостей державної політики у сфері охорони пам'яток культури розпочалося на початку 2000-х років.

Правову та юридичну основу культурної спадщини в міжнародному праві проаналізувала О. Мельничук. Зокрема, вона акцентувала увагу на становленні міжнародно-правових

відносин держав – учасниць Конвенції ЮНЕСКО «Про охорону Всесвітньої культурної та природної спадщини» 1972 р. та міжнародних органів, створених згідно із цією Конвенцією щодо охорони, вивчення та популяризації об'єктів Всесвітньої спадщини і міжнародно-правових відносин, що виникають у зв'язку з ухваленням Конвенції ЮНЕСКО «Про охорону нематеріальної культурної спадщини» у 2003 р. [1].

Адміністративну відповідальність за порушення законодавства про культурну спадщину ґрунтовно проаналізував С. Пивовар. Він запропонував низку науково обґрунтованих висновків, пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення національного законодавства стосовно адміністративної відповідальності за порушення законодавства про культурну спадщину України, а також практику його застосування на основі комплексного системного дослідження з теоретичних позицій [2].

Значну увагу недолікам української системи захисту культурної спадщини приділяли Ю. Баланюк [3], Т. Курило [4] та Ю. Опалько [5].

Мета і завдання дослідження

В Україні немає єдиного закону, який би охоплював усі аспекти охорони культурної спадщини, але є ціла низка законодавчих та інших нормативно-правових актів, які стосуються управління різними видами об'єктів і мають окреме законодавче закріплення. Тому

метою дослідження є розгляд, аналіз і дослідження нормативно-правової складової українсько-європейської співпраці в галузі охорони та збереження історико-культурної спадщини України. Для досягнення вказаної мети були виконані такі завдання: проаналізовано сучасний стан нормативно-правової основи українсько-європейського співробітництва в питаннях охорони історико-культурної спадщини та її збереження, обґрунтовано важливість застосування міжнародного досвіду в охороні культурної спадщини України.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що сьогодні в Україні ґрунтовні дослідження нормативно-правової складової українсько-європейської співпраці в галузі охорони та збереження історико-культурної спадщини є малочисельними, тому ця тема потребує подальшого розроблення.

Виклад основного матеріалу

Процес установаження культурного співробітництва між незалежною Україною та країнами Європи фактично розпочався у 1992 р., коли більшість держав, які входили до Європейського Співробітництва, встановили з нею дипломатичні відносини. Відтоді почалося українсько-європейське співробітництво у сфері охорони культурної спадщини.

Основною причиною, що сприяла співпраці України з європейськими державами у сфері охорони культурної спадщини, була недосконалість українського законодавства. Правопорушення, пов'язані із законодавством з питань охорони та використання об'єктів матеріальної культурної спадщини під час відведення земельних ділянок під забудову та реалізації комерційних проєктів, набули системності в усіх регіонах нашої держави. Інтеграційні прагнення України до ЄС, її вступ до Ради Європи та необхідність зберегти національну самобутність українського народу сприяли перемовинам України з її європейськими партнерами щодо охорони об'єктів матеріальної культурної спадщини.

Усі європейські конвенції в галузі охорони матеріальної культурної спадщини ґрунтуються на Європейській культурній конвенції 1954 р., ратифікованою Україною 24 лютого 1994 р. Договірні Сторони зобов'язувалися розглядати предмети, що становлять культурну цінність для Європи, як складову частину загальної культурної спадщини Європи (ст. 5 Конвенції)¹.

¹ Європейська культурна конвенція 1954 року // База даних (БД) «Законодавство України» /

Часто успішність державної політики у сфері охорони культурних надбань залежить від рівня її участі в різноманітних міжнародних програмах та організаціях з охорони культурної спадщини. Конвенція була покликана встановити діалектичний зв'язок між європейськими державами [6, с. 362].

Крім того, невід'ємним є право національних меншин на збереження своєї самобутньої культури. Ратифікація Україною Рамкової конвенції про захист національних меншин 9 грудня 1997 р. свідчила про прагнення підтримати культурне різноманіття в державі². Зокрема, ст. 5 Конвенції сприяє створенню необхідних умов для розвитку культури національних меншин, особливо це стосується питань збереження елементів самобутності, таких як культурна спадщина. Отже, Конвенція обґрунтувала обов'язки договірних сторін щодо ставлення до культурних пам'яток, створених національними меншинами, що проживають на території держави. Для України ця ратифікація стала надзвичайно важливою, адже за даними Комітету з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин, в Україні проживає близько 22 % етнічних меншин, що свідчить про важливість забезпечення їх прав у питаннях культурного розвитку.

Україна ратифікувала низку міжнародних конвенцій ООН. Зокрема, це Конвенція про охорону підводної культурної спадщини³ 2001 р. та Конвенція про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження⁴ 2005 р. Суттєвим аспектом є те, що наша держава долучилася до конвенцій Ради Європи, що важливо для координації системи заходів щодо охорони культурних пам'яток, а також поступового підведення українських стандартів під загальноєвропейські.

Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_213 (дата звернення: 13.12.2020).

² Рамкова конвенція про захист національних меншин : від 01.02.1995 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055 (дата звернення: 13.12.2020).

³ Конвенція про охорону підводної культурної спадщини : від 02.11.2001 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c52 (дата звернення: 13.12.2020).

⁴ Конвенція про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження : від 20.10.2005 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952_008 (дата звернення: 13.12.2020).

Одним із найважливіших документів Ради Європи стала Конвенція про охорону археологічної спадщини¹, підписана у м. Валлетта в 1992 р., яка була ратифікована Україною 10 грудня 2003 р. Цей крок свідчить про те, що в Україні вперше чітко було класифіковано об'єкти, які входять до поняття «археологічна спадщина». Крім того, договірні сторони зобов'язувалися обмінюватися інформацією щодо виконання ними політики охорони визначених об'єктів, поширювати відомості про археологічну діяльність як про внесок у загальноєвропейську спадщину та створити Комітет експертів, який має контролювати виконання цієї Конвенції. Таким чином, ратифікація Україною цього документа сприяла контролю за охороною архітектурних пам'яток не лише на національному, а й на загальноєвропейському рівнях і вжиттю заходів, необхідних для запобігання спотворенню, руйнуванню або знищенню визначних місць.

Оскільки архітектурна спадщина найякравніше віддзеркалює культурне розмаїття європейської історичної спадщини, Україна зробила крок до співпраці з ЄС і в цій сфері. 20 вересня 2006 р. Верховна Рада України ратифікувала Конвенцію про охорону архітектурної спадщини Європи, підписану в м. Гранада ще в 1985 р.² Договірні сторони зобов'язалися розглядати охорону архітектурної спадщини як головне завдання під час планування розвитку міст і поселень та заохочувати збереження пам'яток економічними і фінансовими важелями, оскільки сторони визнавали, що архітектурна спадщина допомагає ідентифікувати національну культуру народу [7, с. 12].

Важливим кроком стала ратифікація Рамкової конвенції Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства³, підписана 27 жовтня 2005 р., яка набула чинності в Україні у 2014 р. Подальша імплементація цієї

конвенції мала засвідчити готовність держави до захисту матеріальної культурної спадщини на європейському рівні. Сторони зобов'язувалися розвивати через Раду Європи функції моніторингу та співробітництва для того, щоб не допустити недбалого ставлення або знищення предметів історико-культурної спадщини. Ратифікація цієї конвенції є надзвичайно важливою, адже вона визначила не лише основні засади охорони пам'яток, що були одним з головних показників культурного розвитку, а й підкреслювала значущість самого процесу захисту пам'яток. У Конвенції зазначалося, що охорона культурних пам'яток є основою сталого економічного розвитку [3, с. 98].

Іншим важливим кроком на шляху до контролю за правопорушеннями, вчиненими у сфері охорони матеріальної культурної спадщини, має стати ратифікація Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов'язані із культурними цінностями. Її було підписано Міністром юстиції України 11 вересня 2017 р. Подальша ратифікація цієї конвенції закладе підвалини боротьби з порушеннями закону у сфері охорони матеріальної культурної спадщини України в загальноєвропейському контексті.

Отже, ратифікація Україною європейських конвенцій, тобто затвердження міжнародних стандартів, пов'язаних з культурою, була першим кроком до розвитку співробітництва з державами – членами Європейського Союзу у сфері охорони матеріальної культурної спадщини.

Поряд із загальноєвропейською нормативно-правовою базою існує низка договорів між Україною та окремими країнами – членами Європейського Союзу. Підписання угод між ними стало можливим завдяки ухваленню 14 лютого 1992 р. Закону України «Про культуру» та затвердженню Верховною Радою України Основних напрямів зовнішньої політики України 2 липня 1993 р.

Найбільшою мірою співпраця у сфері охорони матеріальної культурної спадщини прослідковується з країнами Центральної Європи, особливо з Польщею, Чехією та Словаччиною. Це зумовлено їх розташуванням близько до України і спільністю історичної спадщини, тому ці країни безпосередньо зацікавлені у збереженні культурної спадщини на українській території. Так, найбільшу увагу уряду Польщі привертають архітектурні об'єкти на Західній Україні, в таких містах, як Жовква, Львів, Стрий, Луцьк тощо. Задля збереження пам'яток на території України уряд Польщі пішов на укладення відповідних угод. У 1997 р.

¹ Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (переглянута) (ETS N 143) : від 16.01.1992 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_150 (дата звернення: 13.12.2020).

² Конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи : від 03.10.1985 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_226 (дата звернення: 13.12.2020).

³ Рамкова конвенція Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства : від 27.10.2005 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_719 (дата звернення: 13.12.2020).

було підписано Договір між Урядом України і Урядом Республіки Польща про співробітництво в галузі культури, науки і освіти. Він зобов'язував договірні сторони гарантувати збереження культурної спадщини, співпрацювати у сферах реставрації, інвентаризації та збереження, а також підтримувати повернення нелегально вивезених культурних цінностей¹. Слід зазначити, що договори нашої держави з Республікою Польща мають загальний характер, вони не визначають співпрацю щодо конкретних видів матеріальної культурної спадщини.

Іншою країною, з якою Україна підтримує зв'язки щодо охорони матеріальної культурної спадщини, є Чехія. 24 квітня 1995 р. було укладено Договір про дружні відносини і співробітництво між Україною та Чеською республікою, ст. 15 якого передбачала забезпечення договірними сторонами сприяння збереженню матеріальних пам'яток культури та дослідження й вивчення архівних матеріалів, пов'язаних з історією як України, так і Чехії².

Словацька Республіка теж є однією з європейських держав, що охоче співпрацює з Україною у сфері охорони матеріальної культурної спадщини. 23 січня 1996 р. було укладено Договір між Міністерством культури і мистецтв України та Міністерством культури Словацької Республіки про співробітництво в галузі культури. Договірні сторони зобов'язувалися підтримувати пряму співпрацю між національними закладами з охорони та реставрації пам'яток культури і мистецтва на основі окремих договорів між партнерами, запобігати незаконному вивезенню культурних цінностей, взаємно інформувати одна одну й обмінюватися досвідом із цих питань³.

¹ Договір між Урядом України і Урядом Республіки Польща про співробітництво в галузі культури, науки і освіти : від 20.05.1997 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_058 (дата звернення: 13.12.2020).

² Договір про дружні відносини і співробітництво між Україною та Чеською Республікою : від 26.04.1995 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/203_101 (дата звернення: 13.12.2020).

³ Договір між Міністерством культури і мистецтв України та Міністерством культури Словацької Республіки про співробітництво в галузі культури : від 23.01.1996 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703_028 (дата звернення: 13.12.2020).

Крім того, Україна активно співпрацює в зазначеному напрямку і з країнами Західної Європи. У цілому після проголошення незалежності України гостро постало питання про повернення культурних цінностей, незаконно вивезених з її території, тому було підписано низку міжнародних договорів, які регулювали це питання. Наша держава розгорнула широку дипломатичну роботу для укладення договорів з їх повернення. Особливо це стосується відносин з Німеччиною. 15 лютого 1993 р. під час переговорів було укладено Угоду між Урядом України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина про культурне співробітництво, де зазначалося: «Договірні сторони погоджуються, що втрачені або незаконно вивезені культурні цінності, що знаходяться на їх територіях, будуть повернуті власнику або його правонаступнику»⁴. Проте не було зафіксовано реституційного обов'язку Німеччини повернути цінності, що за міжнародним правом не мають терміну давності, і це є недоліком роботи української дипломатії. Однак все ж таки це була чи не єдина угода України у сфері культури, коли пункти про охорону культурної спадщини були дійсно виконані, а не мали лише декларативний характер. До того ж за умовами угоди сторони повинні були не лише дбати про реституцію, а й заохочувати реставрацію та охорону матеріальної культурної спадщини й організувати співпрацю між культурними організаціями обох держав.

Україна підписала також низку двосторонніх угод, які стосуються культурної співпраці, з такими державами, як Італія, Швеція, Австрія, Бельгія, проте вони були реалізовані лише у сфері науки, освіти й обміну інформацією щодо культурного розвитку та захисту національних меншин і не дали поштовху до співпраці у сфері охорони матеріальної культурної спадщини, оскільки історичне минуле цих держав мало пов'язане з минулим України. Ці країни є менш зацікавленими у збереженні української матеріальної культурної спадщини.

2000 р. став переломним моментом у розвитку системи охорони матеріальної культурної спадщини в Україні. 8 червня 2000 р. Верховна Рада ухвалила Закон України «Про

⁴ Угода між Урядом України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина про культурне співробітництво : від 15.02.1993 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276_056 (дата звернення: 13.12.2020).

охорону культурної спадщини»¹, а 18 березня 2004 р. – Закон України «Про охорону археологічної спадщини»². Це свідчить про поступове запровадження в державі європейських стандартів і формування власного законодавства у сфері збереження історико-культурної спадщини. У 2002 р. було засновано Державну службу охорони культурної спадщини, у 2005 р. її перейменували в Державну службу з питань національної культурної спадщини. Ці кроки сприяли формуванню позитивного іміджу України як демократичної держави, яка піклується про збереження своєї самобутньої культури, тому у 2000-х роках країни – члени Європейського Союзу почали охочіше співпрацювати з нею.

Чи не найважливішим досягненням періоду співпраці України з ЄС є ратифікація 16 вересня 2014 р. Угоди про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським

Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони³. Відповідно до її ст. 439 сторони повинні тісно співпрацювати в межах організацій ЮНЕСКО та Ради Європи з метою оцінювання та збереження матеріальної культурної спадщини.

Висновки

Підбиваючи підсумок, варто наголосити, що нормативно-правова складова українсько-європейської співпраці в галузі охорони та збереження історико-культурної спадщини на сьогодні перебуває в активній фазі свого творення. Наразі доцільно вдосконалювати чинне законодавство України у сфері охорони об'єктів культурної спадщини в напрямку посилення їх захисту та збереження, спираючись на міжнародні норми і приклади співпраці між європейськими країнами й Україною.

Список бібліографічних посилань

1. Мельничук О. І. Статус Всесвітньої природної та культурної спадщини людства в міжнародному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 07.00.11. Київ, 2006. 19 с.
2. Пивовар С. В. Адміністративна відповідальність про порушення законодавства про культурну спадщину України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2010. 24 с.
3. Баланюк Ю. С. Правове забезпечення діяльності Ради Європи у сфері збереження культурної спадщини. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова*. 2013. Вип. 11. С. 95–98.
4. Курило Т. В. Правова охорона культурної спадщини України : монографія. Львів : Львів. юрид. ін-т МВС України, 2006. 151 с.
5. Опалько Ю. В. Збереження культурної спадщини в сучасній Україні: проблеми та перспективи. *Стратегічні пріоритети*. 2007. № 1 (2). С. 83–88.
6. Литовченко В. В. Збереження і охорона культурної спадщини в сучасній Україні: внутрішні і зовнішні аспекти. *Міжнародний науковий вісник*. 2014. Вип. 8 (27). С. 361–367.
7. Священко З. В., Скрипник О. М. Участь України у міжнародних договорах Ради Європи з питань охорони архітектурної та культурної спадщини. *Архітектурна та культурна спадщина історичних міст країн Центрально-Східної Європи*. 2016. Вип. 3. С. 9–15.
8. Прибега Л. Національна нормативно-правова та міжнародна охорона культурної спадщини // Пам'яткознавство: правова охорона культурних надбань : зб. док. / редкол.: Ю. П. Богущкий та ін. Київ : Ін-т культурології Акад. мистецтв України, 2009. С. 7–24.
9. Юринєць Ю. С. Міжнародно-правова охорона культурної спадщини в контексті міжнародних зобов'язань України: правозастосування та судова практика. *Вісник господарського судочинства*. 2011. № 4. С. 92–102.

Надійшла до редколегії 16.12.2020

¹ Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000 № 1805-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14> (дата звернення: 13.12.2020).

² Про охорону археологічної спадщини : Закон України від 18.03.2004 № 1626-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15> (дата звернення: 13.12.2020).

³ Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : від 27.06.2014 // LIGA 360 : сайт. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/mu14097z?an=2> (дата звернення: 13.12.2020).

**ГОНЧАРЕНКО Л. Л., БАЛАН Е. В. НОРМАТИВНО-ПРАВОВАЯ
СОСТАВЛЯЮЩАЯ УКРАИНСКО-ЕВРОПЕЙСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА
В ОБЛАСТИ ОХРАНЫ И СОХРАНЕНИЯ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО
НАСЛЕДИЯ УКРАИНЫ**

Исследована нормативно-правовая составляющая украинско-европейского сотрудничества в области охраны и сохранения историко-культурного наследия Украины. Проанализирована общеевропейская нормативно-правовая база основ сотрудничества, определенная международно-правовыми документами, ратифицированными Украиной. Рассмотрены основные договоры между Украиной и отдельными европейскими странами в области охраны и сохранения историко-культурного наследия Украины.

Ключевые слова: историко-культурное наследие, конвенция, договор, соглашение, украинско-европейское сотрудничество.

**HONCHARENKO L. L., BALAN K. V. REGULATORY AND LEGAL COMPONENT
OF UKRAINIAN AND EUROPEAN COOPERATION IN THE FIELD OF PROTECTING
AND PRESERVING HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE OF UKRAINE**

The regulatory and legal component of Ukrainian and European cooperation in the field of protecting and preserving historical and cultural heritage of Ukraine is studied. The EU-wide regulatory and legal base of cooperation framework is analyzed, which is determined by the international legal documents ratified by Ukraine. In particular, such documents include: European Cultural Convention, Framework Convention for the Protection of National Minorities, Convention for the Protection of Underwater Cultural Heritage, Convention for the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Self-expression, Convention for the Protection of the Archaeological Heritage, Convention for the Protection of Architectural Heritage, Convention on the Protection of the Architectural Heritage of Europe, Council of Europe Framework Convention on the Importance of Cultural Heritage for Society, Council of Europe Convention on Offenses Relating to Cultural Property. Ukraine's ratification of these European Conventions was the first step towards the development of cooperation with the Member States of the European Union in the field of protecting tangible cultural heritage.

The main treaties between Ukraine and some European countries in the field of protection and preservation of historical and cultural heritage of Ukraine are considered. This group of researched documents includes agreements with Poland, the Czech Republic and Slovakia, France, Germany, Italy, Sweden, Austria, Belgium, etc.

As a result of the research, it was concluded that the normative and legal component of Ukrainian-European cooperation in the field of protection and preservation of historical and cultural heritage is undergoing an active phase of its creation. It is currently expedient to improve the current legislation of Ukraine in the field of protection of cultural heritage facilities in the direction of strengthening their protection and preservation based on international norms and examples of cooperation between European countries and Ukraine. It will improve and intensify Ukrainian-European cooperation on the research topic and bring Ukrainian law into compliance with the norms of international law.

Key words: historical and cultural heritage, convention, treaty, agreement, Ukrainian and European cooperation.

ВІКТОР ВІКТОРОВИЧ ЛАЗАРЄВ,*кандидат юридичних наук, доцент,**Харківський національний університет внутрішніх справ;* <https://orcid.org/0000-0001-9468-0497>,*e-mail: judge2101@gmail.com***ТЛУМАЧЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ КОНСТИТУЦІЙНИМ СУДОМ УКРАЇНИ**

Визначено основні засади діяльності Конституційного Суду України. Наголошено на основних проблемах відсутності єдиного підходу до тлумачення юридичного терміна. Зазначено шляхи подолання помилок і непорозумінь, пов'язаних з неоднозначним підходом до розуміння юридичної термінології. Визначено сутність офіційного тлумачення, яке застосовується Конституційним Судом України. Запропоновано видову класифікацію офіційного тлумачення. Наголошено на тому, що офіційне тлумачення не змінює зміст терміна, а, навпаки, шляхом тлумачення з'ясовується його дійсний зміст.

Ключові слова: Конституційний Суд України, тлумачення, офіційне тлумачення, термін, термінологія, юридична термінологія, поняття, правові поняття, нормативна термінологія.

*Оглядова стаття***Постановка проблеми**

Терміноположення визначають зміст і напрямки правового розвитку, впливають на формування галузей та інститутів і зміст багатьох принципів і норм права. За цих обставин дослідження джерел походження правничої термінології є актуальним науковим завданням, адже в межах національної правової системи України джерела правничої термінології є різноманітними, вони не є уніфікованими, а практика розвитку правничої термінології є нелінійною. На підтвердження цього маємо зазначити, що досить часто один термін у різних галузях права має неоднаковий юридичний зміст. За цих обставин дослідження проблеми генези правничої термінології є актуальним питанням сучасного державотворення.

В умовах національної правової системи України вагома роль у формуванні й визначенні сутності правничої термінології належить Конституційному Суду України, що обумовлено його особливим правовим статусом, оскільки в межах своєї компетенції він вирішує питання про право. У цьому контексті відповідна діяльність згаданого суду впливає на досконалість застосування і єдині підходи до розуміння сутності нормативно-правових актів державними й недержавними органами, що загалом об'єктивно сприяє запобіганню виникненню численних помилок у процесі реалізації права.

Вирішення питання про право обумовлює як активну правотлумачну діяльність, так і

формування дефінітивної основи багатьох юридичних казусів, що стають еталоном для нормотворця як під час розвитку законодавства, так і під час забезпечення прав і свобод людини. За цих обставин дослідження визначення сутності правничої термінології Конституційним Судом України є актуальним науковим завданням, спрямованим на формування єдиної сталої термінологічної системи в Україні, уніфікації підходів до формування юридичної термінології, зрозумілості її змісту, доступності адресатам і необхідності її врахування як у правотворчості, так і у правозастосуванні.

Стан дослідження проблеми

Питання тлумачення норм права не залишається поза увагою дослідників. Так, М. Молибога розглядав сутнісні характеристики тлумачення норм права, зокрема визначення його поняття та властивостей [1, с. 46]. В. Горбатюк як дослідник також не залишився осторонь цієї проблематики і провів дослідження стосовно визначення і характеристики тлумачення норм права. У процесі аналізу він приділяв увагу способам тлумачення норм права, а також визначив головну мету тлумачення [2, с. 79].

М. Котенко проаналізував стан наукової розробки поняття та ознак способів тлумачення правових норм, виокремив наукові підходи до розуміння способів тлумачення правових норм, установив їх недоліки і переваги, запропонував та обґрунтував авторське розуміння

поняття «способи тлумачення правових норм» і виокремив та охарактеризував його ознаки [3, с. 62]. С. Палешник у своїх дослідженнях також приділяє значну увагу питанням тлумачення норм права. Зокрема, у статті «Судове тлумачення норм права» він робить спробу з'ясувати сутність судового тлумачення. Також указаний автор не оминає увагою підходи до розуміння самого терміна «тлумачення» і дає власне визначення категорії «судове тлумачення норм права». Продовжуючи дослідження зазначеної проблематики, він робить спробу видового розподілу вказаної категорії. Насамкінець дослідник проводить порівняльно-правовий аналіз таких видів тлумачення, як казуальне і судове тлумачення [4, с. 73].

Н. Лепіш у своїх наукових доробках, присвячених тлумаченню норм права, у першу чергу, здійснює загальну характеристику цього явища. У подальшому він проводить комплексний аналіз вітчизняних і закордонних досліджень, присвячених зазначеному питанню. На підставі комплексних досліджень цей автор аналізує тлумачення норм права з погляду його складових: з'ясування та роз'яснення норми права. Також дослідник не оминув увагою і питання стосовно функцій тлумачення норм права [5, с. 12].

Діяльність Конституційного Суду України з тлумачення норм права також не залишилася поза увагою дослідників. Так, В. Топчій провів комплексний аналіз підходів стосовно юридичної природи офіційного тлумачення нормативно-правових актів. Дослідник визначив повноваження Конституційного Суду України у сфері тлумачення нормативно-правових актів. Також він не залишив осторонь питання виконання Конституційним Судом України правозахисної функції. Наостанок науковець приділив увагу напрямкам удосконалення діяльності Конституційного Суду України з метою покращення і вдосконалення роботи вітчизняного органу конституційної юстиції [6, с. 282].

Т. Хмарук дослідив сутність і значення актів конституційної юстиції як окремої категорії конституційно-правової науки, здійснив аналіз наявних видів актів Конституційного Суду України та їх призначення, розкрив правову природу рішень Конституційного Суду України за результатами тлумачення Конституції України, визначив сутність і спосіб практичного застосування висновків Конституційного Суду України, порушив питання щодо прецедентного характеру його рішень і спробував вирішити проблему практичного застосування окремих видів і форм актів конституційної юстиції [7, с. 12].

І. Шевчук дослідив повноваження Конституційного Суду України у сфері тлумачення Конституції і законів України, проаналізував поняття, види, суб'єкти і об'єкти тлумачення та визначив правову природу актів Конституційного Суду України, які торкаються питань інтерпретаційної діяльності [8, с. 227].

Водночас слід зазначити, що вказані дослідники по-різному ставилися до тлумачення юридичної термінології Конституційним Судом України. Це свідчить про незавершеність наукового пошуку в зазначеному напрямку, а також про важливість формування універсальних підходів до розуміння цієї категорії.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – провести комплексний аналіз ролі Конституційного Суду України під час здійснення тлумачення юридичної термінології.

Мета конкретизується в таких завданнях:

- визначити сутність такої діяльності Конституційного Суду України, як тлумачення юридичної термінології;

- установити видове розмаїття тлумачення, яке застосовується Конституційним Судом України під час здійснення своєї діяльності, зокрема під час тлумачення юридичної термінології.

Наукова новизна дослідження

Комплексно досліджено підходи до офіційного тлумачення термінології. Визначено той його тип, що використовується Конституційним Судом України для тлумачення юридичної термінології.

Виклад основного матеріалу

Конституційний Суд України є органом конституційної юрисдикції, який забезпечує верховенство Конституції України, вирішує питання про відповідність їй законів України та інших актів у передбачених Конституцією випадках, здійснює офіційне тлумачення, а також інші повноваження відповідно до Конституції України¹.

¹ Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 № 2136-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19> (дата звернення: 06.12.2020); Заява НААУ щодо рішення КСУ про неконституційність окремих положень антикорупційного законодавства // Національна асоціація адвокатів України : сайт. URL: [https://unba.org.ua/news/print/5985-zayava-naau-shodo-rishennya-](https://unba.org.ua/news/print/5985-zayava-naau-shodo-rishennya)

Конституційний Суд України здійснює свою діяльність на засадах верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, відкритості, повноти і всебічності розгляду справ, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків¹. Отже, ми можемо стверджувати, що до повноважень Конституційного Суду України віднесено таке важливе завдання, як тлумачення норм права.

Слід зазначити, що з точки зору дотримання прав і свобод людини і громадянина дуже важливою є процедура правильного застосування законів України всіма суб'єктами конституційно-правових відносин. Конституційному Суду України – єдиному судовому органу конституційного контролю в Україні – надано можливість за допомогою офіційного тлумачення здійснювати контроль за відповідністю Конституції України законів та інших правових актів [9; 10, с. 360]. Саме тому право давати офіційне і загальнообов'язкове тлумачення для всіх органів державної влади підтверджує велику значущість Конституційного Суду України у здійсненні ним своєї діяльності. Наділення цим повноваженням Конституційного Суду України підтверджує його виняткову прерогативу в цій сфері, і жоден інший орган державної влади не має права брати на себе цю функцію [9; 11, с. 138–139].

Із цього приводу варто зауважити, що серед низки питань теорії і практики тлумачення значення термінів у законодавчих та інших нормативно-правових актах чи не найактуальнішим є питання про визначення змісту основних понять, якими оперують юридична наука і законодавча практика, і значень термінів, що їх позначають, бо, як справедливо зауважує А. Венгеро [12], визначення юридичних «понять – це не якась казуїстика чи схоластика, а, навпаки, надзвичайно важлива наукова і практична справа, якщо згадати, що за всім цим стоять живі люди, їх діяльність, благополуччя, а іноді й життя» [13, с. 22; 14].

Досліджуючи науковий доробок, ми цілком закономірно можемо зазначити, що кожне поняття, як стверджують учені, має зміст та обсяг. Сукупність істотних ознак предмета або явища, які відтворюють його особливості, а

ksu-pro-nekonstitucijnist-okremih-polozhen-antikorupcijnogo-zakonodavstva.html (дата звернення: 06.12.2020); Інформаційна довідка про Конституційний Суд України // Конституційний Суд України : офіц. сайт. URL: <http://scu.gov.ua/povyna/konstytucijnyy-sud-ukrayiny-2> (дата звернення: 06.12.2020).

¹ Там само.

водночас і відрізняють від інших схожих предметів і явищ, фахівці називають змістом поняття, а під його обсягом розуміють сукупність предметів або явищ, що мисляться в ньому [12]. Загалом аналіз свідчить, що найчастіше предметом офіційного судового тлумачення є слова, введені в текст нормативно-правового акта, що належать до загальноповітної лексики. За підрахунками П. Рабіновича, вони становлять 92 %, тоді як юридичні терміни – лише 8 % [12].

Значення юридичних термінів важко переоцінити. Перш ніж виконувати той чи інший правовий припис, суб'єкт правових відносин повинен знати, чого від нього вимагають, тобто що має на увазі законодавець під конкретними поняттями, інакше залишиться незрозумілим, що саме й чому це від нього вимагають. Якщо, скажімо, держава карає за хуліганство, то вона зобов'язана законодавчо визначити, що розуміється під хуліганством з правової точки зору, інакше будь-які санкції втрачають зміст. Аналогічна ситуація виникає і тоді, коли держава надає суб'єкту правовідносин певні права².

На практиці ж закони часто регулюють суспільні відносини, не даючи визначення базовим поняттям. Це, у свою чергу, призводить до вільного тлумачення терміна виконавчими та іншими правозастосовчими органами й виникнення спорів³.

Саме чіткість правових понять, однозначність їх змісту стають необхідною передумовою однозначності та справедливості нормативно-правових рішень. Тому під час викладення нормативно-правових приписів законотворець повинен особливу увагу приділяти термінології законодавчого акта, забезпечити чітке розуміння термінології, що застосовується, не лише на етапі написання проекту закону, а й на всіх подальших етапах його застосування [14, с. 58].

² Термінологія закону та нормативні дефініції // Учні матеріали для студентів і школярів України : сайт. URL: <http://um.co.ua/12/12-1/12-104415.html> (дата звернення: 06.12.2020); Значення термінології закону в регулюванні суспільних відносин // Інститут громадянського суспільства : сайт. 09.03.2011. URL: <https://www.csi.org.ua/activity/terminologiya-1/> (дата звернення: 06.12.2020).

³ Значення термінології закону в регулюванні суспільних відносин // Інститут громадянського суспільства : сайт. 09.03.2011. URL: <https://www.csi.org.ua/activity/terminologiya-1/> (дата звернення: 06.12.2020).

На жаль, на практиці проблемі нормативної термінології в українському законодавстві не приділяється належної уваги. Хоча й існують певні застереження щодо точності застосування термінології, відповідності юридичного терміна його змісту та єдності термінології, проте вони не вирішують і частки питань, пов'язаних з її використанням. Як наслідок, під час складання закону законотворець більше зосереджується на регулюванні суспільних відносин і логічному викладенні правових норм, використовуючи при цьому юридичні терміни у власному розумінні [15, с. 8], та (і це головне) не застосовує критичний підхід до використання термінів, тобто не запитує себе, чи зрозуміло буде органу влади або громадянам, який саме зміст стоїть за терміном, що використовується в конкретному законі, й наскільки він відповідає обсягу та змісту термінів, уже встановлених у законодавстві¹.

Саме із цього приводу варто погодитися з Т. Богданевич, яка у своєму дослідженні стверджує, що більшість науковців схиляється до думки, що тлумачення містить у собі два взаємопов'язані елементи – з'ясування і роз'яснення [16, с. 30].

Безумовно, чим більшої кількості понять даватимуться законодавчі дефініції, тим менше буде помилок і непорозумінь на практиці. Однак визначення, які даються в законі, мають також і негативний бік. Вони ускладнюють і переповнюють законодавство. Тому не слід перенасичувати законодавчий акт правовими дефініціями, пояснюючи те, що не потребує пояснення².

Під час офіційного тлумачення терміна, який неодноразово згадується в одному нормативно-правовому акті, необхідно виходити з того, що він вживається в одному значенні; очевидно, що неоднозначне тлумачення понять породжує непорозуміння у правозастосовній діяльності, а отже, на сьогодні існує практична необхідність офіційного визначення зазначених юридичних термінів [17, с. 65]. Як бачимо, для чіткого розуміння як сутності нормативно-правового акта, так і правильного застосування юридичного терміна необхідно правильно його розуміти. Єдиний офіцій-

ний підхід до розуміння цих категорій належить Конституційному Суду.

Аналіз діяльності Конституційного Суду України дозволяє нам зробити висновок про застосування цим органом декількох видів офіційного тлумачення. Однак перш ніж їх розглядати, маємо розкрити сутність категорії «офіційне тлумачення». Так, офіційне тлумачення – це роз'яснення змісту і мети правових норм, сформульоване в спеціальному акті уповноваженим органом у межах його компетенції, що має юридично обов'язкову силу для всіх, хто застосовує норми, які роз'яснюються. Офіційне тлумачення в Україні надається виключно Конституційним Судом України та реалізується шляхом ухвалення рішення після відповідного судового розгляду про тлумачення тієї чи іншої конституційної норми на звернення зазначених у Конституції суб'єктів. Таке тлумачення завжди є нормативним і загальнообов'язковим [9; 18, с. 409–410].

За характером та юридичними наслідками офіційне тлумачення в теорії держави і права поділяється на казуальне і нормативне. Казуальне офіційне тлумачення – це тлумачення, що застосовується до конкретного випадку. Його особливістю є те, що воно є обов'язковим тільки для тих осіб, стосовно яких воно дається. Відмінною рисою казуального тлумачення Конституційного Суду України є його офіційна загальнообов'язковість (не лише для конкретних осіб). Офіційне тлумачення Конституційним Судом України дається як нормам закону, конституційність якого перевіряється, так і відповідним положенням Конституції. Найбільша кількість розглянутих Конституційним Судом України справ здійснюється за допомогою казуального тлумачення. Насамперед це стосується спорів про перевірку на відповідність Конституції України законів та інших правових актів. Інтерпретуючи те або інше положення, Конституційний Суд України розкриває зміст установлень, звертається до духу й букви закону, перевіряє відповідність положення, що заперечується, основним принципам, закладеним у Конституції України: про поділ влади, компетенції, розмежування предметів ведення і повноважень. І оскільки всю цю аргументацію спрямовано на вирішення конкретного спору, то сформульовані правові позиції, що виражають праворозуміння відповідного конституційного принципу в рішенні Конституційного Суду України, застосовуються не лише до конкретного випадку, а покликані запобігти неправильному розумінню правових вимог усіх осіб. Отже, виражена правова позиція стосовно

¹ Там само.

² Необхідність визначення термінів (нормативні дефініції) // Інститут громадянського суспільства : сайт. 15.05.2011. URL: <https://www.csi.org.ua/activity/terminologiya-5-190411-vyznachennya-terminiv/> (дата звернення: 06.12.2020).

конституційності певного акта або норми є правилом, яким повинні керуватися Верховна Рада України, Президент, судові й інші органи та посадові особи під час вирішення питань у межах своєї компетенції стосовно аналогічних за змістом актів і норм.

Нормативне тлумачення – офіційне роз'яснення, яке, як і норма права, має загальну дію, тобто поширюється на невизначене коло осіб і на необмежену кількість випадків і характеризується державною обов'язковістю [9; 11, с. 140–142].

Варто також зазначити, що офіційне тлумачення не змінює зміст терміна. Навпаки, шляхом тлумачення з'ясовується його дійсний зміст. Інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду виключає можливість порушення Конституції, відхилення від тексту її зміни [9; 19, с. 53].

Висновки

Підбиваючи підсумки дослідження, маємо зазначити таке.

Надання офіційного тлумачення є однією з ключових прерогатив Конституційного Суду України. Це завдання Конституційного Суду України важко переоцінити, оскільки, даючи офіційне тлумачення норм права, зокрема юридичної термінології, цей орган бере на себе обов'язок врегулювати суспільні відносини шляхом видання точних та однозначних приписів для реалізації норм права.

Під тлумаченням юридичної термінології Конституційним Судом України слід розуміти інтелектуальну діяльність суддів, спрямовану на з'ясування дійсного змісту терміна, який зустрічається у нормативно-правових актах, з метою чіткого й однозначного застосування його у подальшому.

Для тлумачення юридичної термінології Конституційний Суд України застосовує нормативне тлумачення, яке має загальну дію, тобто поширюється на невизначене коло осіб і на необмежену кількість випадків та характеризується державною обов'язковістю.

Список бібліографічних посилань

1. Молибога М. П. Тлумачення норм права: сутнісні характеристики. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 42–46.
2. Горбатюк В. Л. Багатоаспектна процедура тлумачення правових норм. *Інформація і право*. 2016. № 1. С. 79–84.
3. Котенко М. В. Спосіб тлумачення правових норм як юридична категорія. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2013. Вип. 21, ч. 2, т. 1. С. 62–64.
4. Палешник С. І. Судове тлумачення норм права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2013. Вип. 23, ч. 1, т. 1. С. 73–76.
5. Лепіш Н. Я. Наукове розуміння тлумачення норм права. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2015. Вип. 4. С. 12–24.
6. Топчій В. В. Офіційне тлумачення конституційних норм щодо прав людини у парадигмі юридичної герменевтики. *Публічне право*. 2016. № 1. С. 276–283.
7. Хмарук Т. В. Поняття, ознаки та правова природа актів конституційної юстиції в Україні. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2019. № 1 (19). URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2019/n1/19htvyvu.pdf> (дата звернення: 06.12.2020).
8. Шевчук І. М. Офіційне тлумачення Конституції та законів України Конституційним Судом України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2012. Вип. 19, т. 1. С. 227–230.
9. Бакірова І. Офіційне тлумачення Конституції та законів України як одна із форм забезпечення судового захисту прав людини і громадянина Конституційним Судом України // Міністерство юстиції України : офіц. сайт. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_17870 (дата звернення: 06.12.2020).
10. Коментар до Конституції України / В. Б. Авер'янов та ін. 2-ге вид., виправ. і допов. Київ : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1998. 412 с.
11. Тесленко М. В. Судебный конституционный контроль в Украине : монография. Киев : Ин-т государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины, 2001. 344 с.
12. Прадід Ю. Ф. Теорія і практика тлумачення значення термінів у законодавчому акті. *Культура народів Причорномор'я*. 2002. № 32. С. 113–115.
13. Лахмостова А. І. Структурні особливості англійських та німецьких складних термінів та їх переклад (на матеріалі текстів юридичної тематики). Дніпро, 2018. 69 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/168412244.pdf> (дата звернення: 06.12.2020).
14. Гладківська О. В. Застосування термінології у нормативно-правових актах. *Правова інформатика*. 2015. № 1 (45). С. 58–67.
15. Горобець Н. О. Проблеми використання юридичної термінології в законодавстві України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 1 (4). С. 7–10.

16. Богданевич Т. С. Офіційне тлумачення Основного Закону Конституційним Судом України : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Київ, 2019. 244 с. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/14936/3/dysertatsia_bohdanevych_ts.pdf (дата звернення: 06.12.2020).

17. Риндюк В. І. Щодо визначення понять «закон» та «законодавство»: техніко-юридичний аспект // *Юридична техніка і технологія: теорія та практика застосування : тези доп. та повідомл. учасників II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 24–25 листоп. 2016 р.) / за заг. ред. І. Д. Шутака. Харків : Право, 2016. С. 63–66.*

18. Погорілко В. Ф. Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика (нормативні документи та коментарі) : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; А.С.К., 2003. 652 с.

19. Хессе К. Основы конституционного права ФРГ. М. : Юрид. лит., 1981. 368 с.

Надійшла до редколегії 10.12.2020

ЛАЗАРЕВ В. В. ТОЛКОВАНИЕ ЮРИДИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ КОНСТИТУЦИОННЫМ СУДОМ УКРАИНЫ

Определены основные принципы деятельности Конституционного Суда Украины. Отмечены основные проблемы отсутствия единого подхода к толкованию юридического термина. Указаны пути преодоления ошибок и недоразумений, связанных с неоднозначным подходом к пониманию юридической терминологии. Определена сущность официального толкования, которое применяется Конституционным Судом Украины. Дано видовую классификацию официального толкования. Отмечено, что официальное толкование не меняет содержание термина, а, наоборот, путем толкования выясняется его действительное содержание.

Ключевые слова: Конституционный Суд Украины, толкование, официальное толкование, срок, терминология, юридическая терминология, понятия, правовые понятия, нормативная терминология.

LAZAREV V. V. INTERPRETATION OF LEGAL TERMINOLOGY BY THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE

The basic principles of the activity of the Constitutional Court of Ukraine have been determined. The author during the analysis of scientific issues has paid attention to the practice of using the terms in regulatory acts. The subject matter of official interpretation has been defined within the research. The author has emphasized the main problems of the lack of a unified approach to the interpretation of the term while using it within the system of regulatory acts. The ways to overcome mistakes and misunderstandings within the application of regulatory acts related to the ambiguous approach to understanding legal terminology have been indicated.

The essence of the official interpretation applied by the Constitutional Court of Ukraine has been determined. Generic classification of the official interpretation used within the work of the Constitutional Court of Ukraine has been carried out – it is divided into casual and normative. The comprehensive analysis has been carried out; the author has determined the definitions and has studied specific and distinctive features of casual and normative interpretation. It has been emphasized that the official interpretation carried out by the Constitutional Court of Ukraine does not change the content of the term, but, on the contrary, the interpretation assists to clarify its true content. This allows us to unambiguously use this term during the implementation of law norms and to avoid misunderstandings.

It has been concluded that the interpretation of legal terminology by the Constitutional Court of Ukraine should be understood as intellectual activity of judges aimed at clarifying the true content of the term, which is found in regulatory acts, for clear and unambiguous application in the future. It has been also emphasized that the Constitutional Court of Ukraine while interpreting legal terminology applies a normative interpretation, which has a general effect, i.e. it is applied to an indefinite number of persons and unlimited number of cases and is characterized by state obligation.

Key words: Constitutional Court of Ukraine, interpretation, official interpretation, term, terminology, legal terminology, concept, legal concepts, regulatory terminology.

УДК 347.451

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.4.19>

АНДРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ ЛИСЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0003-0780-2148>,
e-mail: lan11.07.1979@gmail.com;

ІРИНА В'ЯЧЕСЛАВІВНА ЛИСЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент,
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»;

 <https://orcid.org/0000-0003-3392-6056>,
e-mail: irina8119@ukr.net;

ГАННА МИХАЙЛІВНА ГАРЯЄВА,

Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»;

 <https://orcid.org/0000-0002-4061-1987>,
e-mail: garyayeva_anna@ukr.net

ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ОКРЕМІ ВИДИ НЕРУХОМОГО МАЙНА ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Проаналізовано проблеми здійснення права приватної власності на нерухоме майно за законодавством України. На підставі дослідження конституційних і цивільно-правових норм, а також наукових праць із цієї тематики окреслено загальні засади та принципи реалізації власником своїх майнових прав щодо нерухомого майна, яке йому належить. Оскільки майнові права всіх суб'єктів правовідносин є не лише основою економічного розвитку всього суспільства, а й потужним фактором становлення кожної особистості в нашій державі, створення, ухвалення та застосування справедливих норм здійснення права приватної власності буде запорукою гармонійного соціально-економічного підґрунтя для кожного громадянина нашої держави.

Ключові слова: право приватної власності, власник, зміст права власності, права, свободи, інтереси суспільства, нерухоме майно, культурні цінності.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Дослідження проблем права приватної власності та її правового регулювання завжди було і залишається одним із провідних завдань розвитку та становлення держави і права протягом існування людської цивілізації. Це обумовлено безпосереднім зв'язком права приватної власності із цілою низкою цивілістичних інститутів: речовими правами на чуже майно (правом володіння, сервітутом, суперфіцеєм, емфітевзисом), зобов'язальними відносинами (договірними та недоговірними зобов'язаннями, способами забезпечення зобов'язань), спадковим правом тощо.

Актуальність дослідження правового регулювання реалізації права приватної власності на нерухоме майно обумовлюється як необхідністю окреслення обсягу прав власника під час реалізації своїх правомочностей, так і

важливістю такого об'єкта цивільних правовідносин, як нерухоме майно.

Стан дослідження проблеми

В умовах становлення українського суспільства та державності відбувається постійний процес формування національного законодавства та правової системи в цілому. Це, у свою чергу, потребує наукових досліджень, які б допомогли не лише сформулювати обґрунтований і справедливий підхід законодавця до неї, а й розробити виважені рекомендації Верховного Суду України щодо розгляду в судах першої та другої інстанцій цілої низки приватноправових питань і винесення правомірних рішень.

Останніми роками було проведено значну кількість наукових досліджень щодо регулювання приватноправових проблем (О. В. Гнатів,

І. В. Міщенко, В. М. Самойленко, Р. Б. Шишка, Я. М. Шевченко). Разом із тим залишаються невирішеними проблеми у практиці правозастосування під час розгляду справ у судах щодо здійснення права приватної власності на нерухоме майно. Сучасний стан досліджуваної проблеми щодо здійснення права приватної власності на нерухоме майно потребує подальшого дослідження та розроблення, зважаючи на соціальну й економічну цінність саме нерухомого майна для кожного суб'єкта цивільних правовідносин.

Мета і завдання дослідження

Метою нашої статті є розроблення комплексного підходу до загальних теоретичних положень і практичних рекомендацій у сфері здійснення права приватної власності на нерухоме майно. Для досягнення цієї мети ми повинні вирішити такі завдання:

- 1) дослідити основні засади здійснення права приватної власності на окремі види нерухомого майна;
- 2) визначити підстави, за наявності яких здійснення права приватної власності на нерухоме майно може бути обмежене;
- 3) дослідити особливий правовий режим здійснення права приватної власності на культурні цінності.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що за допомогою аналізу чинного законодавства України з питань здійснення права власності на нерухоме майно, європейської судової практики та доктринальних досліджень ми пропонуємо нову узагальнену дефініцію правового режиму здійснення права приватної власності на окремі види нерухомого майна.

Виклад основного матеріалу

Увесь спектр права власності виявляється у здійсненні власником своїх прав відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб (ст. 316 ЦК України)¹. На перший погляд, таке визначення дає змогу говорити про абсолютність права власності. Утім, саме тут криється головна суперечність: «відповідно до закону», але «за своєю волею». Така дефініція не дозволяє нам говорити про безмежну повноту влади власника над своїм майном.

¹ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 10.12.2020).

Законодавець акцентує увагу на дотриманні власником під час здійснення своїх прав вимог закону стосовно майна, що йому належить. Таким чином, установлюється законодавча вимога щодо обмеження прав власника: здійснення права власності в межах закону. Закріплення в нормах права законодавчих обмежень є гарантією здійснення конституційно закріплених прав приватної власності не лише на нерухоме майно, й на інші об'єкти цивільного права. Утім, у разі встановлення таких законодавчих меж виникає питання правової захищеності самого власника від неправомірного державного утиску щодо здійснення ним своїх речових прав. Із метою забезпечення функціонування принципу непорушності права власності (насамперед з боку держави) фізичних та юридичних осіб необхідно чітко встановити на рівні закону причини і передумови можливих об'єктивних і збалансованих утиснень прав власника.

Конституційний Суд України відзначає, що правовий статус суб'єктів права різних форм власності ґрунтується на єдиних конституційних принципах. Разом із тим правовий статус кожного з них має особливості, що характеризують того чи іншого суб'єкта права власності як такого. Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності як у тому, що є спільним для них, так і в його особливостях відповідно до законів, дія яких на них поширюється². Отже, необхідність реалізації прав, свобод та інтересів як конкретної особи, так і всього суспільства потребує чіткого розмежування обсягу прав власника та обмежень цього права. Такий підхід зумовлюється принципами гуманізму та моралі й верховенством прав людини.

Загальні засади здійснення прав власника та їх обмеження закріплено в Конституції України, зокрема в нормах, що регулюють принципи здійснення права власності: використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам і гідності громадян та інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі (ч. 8 ст. 41)³. Ще за часів перебування України у складі СРСР

² Право власності // Конституційний Суд України : офіц. сайт. URL: [http://ccu.gov.ua/storinka-knygy/4314-pravo-vlasnosti_\(дата звернення: 10.12.2020\)](http://ccu.gov.ua/storinka-knygy/4314-pravo-vlasnosti_(дата звернення: 10.12.2020)).

³ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 10.12.2020).

держава, залишаючи на праві особистої власності або в довічному користуванні у громадян нерухоме майно, встановлювала різноманітні обмеження майнових прав.

Питання здійснення громадянами своїх речових прав, зокрема права користування своїм майном, досліджувалися багатьма радянськими науковцями. Так, О. О. Красавчиков відзначав обмеження щодо встановлення плати за користування житлом за договором найму [1, с. 137–138]. Частина 3 ст. 88 Цивільного кодексу УРСР (далі – ЦК УРСР 1963 р.), затвердженого Законом від 18 липня 1963 р., забороняла використання майна, що перебувало в особистій власності, для одержання нетрудових доходів і на шкоду суспільству¹. Таке регулювання здійснення права власності й інших речових прав громадян радянської держави на нерухоме майно обумовлювалося низкою законодавчих норм, закріплених у законах і підзаконних нормативно-правових актах². Зокрема, до 1985 р. одна особа, подружжя та їх неповнолітні діти не мали права набувати у власність більше однієї квартири в багатоповерховому житловому будинку та жилого будинку або його частини (ст. 101 ЦК УРСР 1963 р.). У разі недотримання цих норм законодавець зобов'язував власника протягом року відчужити житло (подарувати, продати або відчужити в будь-який інший законний спосіб). Невиконання цього припису тягло за собою примусовий продаж житлового приміщення (статті 103–104 ЦК УРСР 1963 р.).

Також існувало законодавче обмеження граничного розміру житла (ст. 102 ЦК УРСР

1963 р.). Наші співвітчизники не могли мати на праві особистої власності жилий будинок, що перевищував законодавчо встановлені розміри (до 1985 р. – 60 м² житлової площі, після 1985 р. – 80 м² житлової площі). Утім, у низці випадків міг бути зроблений виняток. Особа, яка мала велику сім'ю або право на додаткову жилу площу, з дозволу виконавчого комітету районної, міської чи районної в місті ради народних депутатів могла побудувати або придбати будинок (частину будинку), жила площа якого перевищує зазначену норму (ч. 2 ст. 102 ЦК УРСР 1963 р.).

Таке державне регулювання щодо здійснення громадянами права приватної власності на нерухоме майно було обумовлене спланованим жорстким економіко-правовим регулюванням майнових відносин у тогочасному суспільстві. Підґрунтям служила певна ідеологія держави, спрямована на побудову безкласової, економічно рівної спільноти. На думку деяких науковців, таке регулювання було вкрай неефективним і навіть шкідливим для суспільства [2, с. 145]. Регулювання здійснення права власності за радянським законодавством, як правило, не відповідало принципам демократичної держави, а зумовлювалося тоталітарною державною політикою, спрямованою на зрівняння майнового стану всіх членів радянського суспільства.

Із моменту становлення України як незалежної держави відбувається розвиток приватноправових відносин у суспільстві, що зумовлює необхідність перегляду критеріїв здійснення права приватної власності на нерухоме майно на засадах не лише пріоритету прав і свобод особи й охорони суспільних інтересів, а й знаходження справедливого балансу між правами власника й інтересами суспільства та держави. Це обумовлюється тим принципом, що міра свободи не може бути однаковою для різних рівнів розвитку, різних століть і народностей: те, що для одного рівня розвитку є добром, може бути злом для іншого – нижчого або вищого – рівня [3, с. 44]. Водночас необхідно враховувати цілу низку законодавчих і наукових надбань минулих років щодо здійснення права приватної власності на нерухоме майно, які зумовлюються охороною суспільних інтересів.

Дослідження змісту права власності та реалізації правомочностей власника дає можливість виявити їх чимале значення для здійснення особами свого суб'єктивного права. Так, ми виявили, що в суспільстві з приватноправовими засадами реалізація прав та обов'язків власника зумовлюється низкою законодавчо

¹ Цивільний кодекс Української РСР : Закон УРСР від 18.07.1963 № 1540-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06> (дата звернення: 10.12.2020). Втратив чинність.

² Про заходи для посилення боротьби з нетрудовими доходами : Постанова Ради Міністрів УРСР від 24.06.1986 № 235 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/235-86-п> (дата звернення: 10.12.2020); О мерах по усилению борьбы с нетрудовыми доходами : Постановление Совета Министров СССР от 15.05.1986 № 575 // Economics : сайт. URL: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSR/data02/tex12352.htm> (дата звернення: 10.12.2020); Об усилении борьбы с извлечением нетрудовых доходов : Указ Президиума Верховного Совета СССР от 23.05.1986 // Консорциум Кодекс : сайт. URL: <http://docs.cntd.ru/document/902005992> (дата звернення: 10.12.2020).

встановлених меж здійснення цього права. Це обумовлюється тим фактором, що здійснення права приватної власності на нерухоме майно є тісно пов'язаним із майновими правами інших осіб (співвласників, сусідів, усього суспільства тощо). Це, безумовно, провокує встановлення законодавчого звуження обсягу майнових прав усіма суб'єктами цивільних правовідносин. Крім того, оскільки нерухоме майно посідає фундаментальне місце не лише в національному багатстві держави, а й у житті кожної людини як основа матеріального забезпечення та вільного розвитку особи, дослідження здійснення права приватної власності на нього є вкрай актуальним і зараз.

Швидкий розвиток цивільних правовідносин зумовив певні зміни у здійсненні майнових прав осіб. Тому подальший аналіз змісту права власності та засад його здійснення повинен ураховувати притаманні їм характерні ознаки на сучасному етапі розвитку цивілістичної доктрини. Розвиток приватноправових засад в українському суспільстві є наслідком закріплення права приватної власності в Цивільному кодексі України та її охороною на рівні Конституції України¹ й інших законів і підзаконних нормативних актів. Це обумовлює виявлення та дослідження притаманних такому рівню розвитку суспільства факторів установа меж під час здійснення особою права приватної власності.

Утім, таке встановлення меж під час реалізації власниками нерухомого майна своїх майнових прав повинно відповідати охороні та дотриманню суспільних інтересів. У ч. 7 ст. 41 Конституції України закріплено, що використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам і гідності громадян та інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі. Це визначає правові підстави встановлення меж здійснення майнових прав власників, справедливих меж реалізації всього змісту права власності в законодавстві.

Як зазначається в науковій літературі, збалансованість між обмеженнями волевиявлення власників і конституційно гарантованими правами інших осіб зумовлюється загальноправовими принципами непорушності права приватної власності та неприпустимістю обмежень права людини, за винятком випа-

дків, передбачених Конституцією України [4, с. 24]. Також одночасно з визначенням меж здійснення майнових прав власника нерухомого майна необхідно обмежувати державні органи влади та місцевого самоврядування в їх впливі на майнові відносини власників. Законодавче забезпечення збалансованості інтересів учасників правовідносин є однією з гарантій конституційних прав і свобод кожної особи. Законодавча спрямованість на збалансоване регулювання відносин між державою та фізичними особами є підставою реалізації конституційно закріплених майнових прав власників та інших осіб. У цьому разі, як зазначається у правовій доктрині, проблемою держави є те, що українське законодавство не забезпечує повної відкритості правотворчої діяльності. Важливі для суспільства закони й інші нормативно-правові акти, як правило, не піддаються активному громадському обговоренню [5, с. 5]. Це стає передумовою того, що закон не забезпечується такими правовими принципами, як справедливість і збалансованість інтересів усіх членів суспільства, та суперечить засадам правової держави.

Як ми можемо побачити в низці рішень Європейського суду з прав людини, недостатньо встановити той факт, що втручання у право власності має законну мету. Таке втручання повинно бути домірним, тобто повинна дотримуватися справедлива рівновага між вимогами інтересів суспільства й умовами захисту основних прав особи [5, с. 7].

У громадянському суспільстві та правовій державі вимоги до такого правового інституту, як право приватної власності на нерухоме майно, та до його здійснення є дуже високими. З одного боку, влада власника над своїм майном має бути майже абсолютною, а з іншого, – держава повинна встановлювати законодавчі обмеження задля охорони майнових прав та інтересів інших осіб. Урівноваження майнових прав власника з їх обмеженнями повинно забезпечуватися загальними суспільними інтересами. У цьому разі не обійтися без обмеження державного впливу на реалізацію суб'єктами приватноправових відносин своїх майнових прав. Наслідком утілення таких засад у правотворчу діяльність може стати дефініція реалізації всіма суб'єктами приватноправових відносин справедливого й обґрунтованого обмеження не лише права приватної власності на нерухоме майно, а й державного впливу на цей процес з боку органів державної влади та місцевого самоврядування.

Як зазначають окремі науковці, обмеження повинні встановлюватися не для ущемлення

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 10.12.2020).

майнових прав особи, а з метою обмеження неправомірного та свавільного втручання держави в діяльність власника і недопущення зловживання власником своїми правами [2, с. 44]. Такий підхід зумовлюється досягненням оптимального балансу між правами власників та інтересами держави з метою охорони майнових й особистих немайнових прав учасників правовідносин і суспільного блага. Це є передумовою розвитку в нашій країні правових принципів і віддзеркаленням у законодавстві духовних та інтелектуальних здобутків багатьох поколінь науковців, зокрема правознавців.

Багаторічний досвід діяльності Європейського суду з прав людини ілюструє нам, що державне регулювання здійснення особою права приватної власності на нерухоме майно має бути виваженим і домірним. Наприклад, за матеріалами справи «Джеймс проти Сполученого Королівства», заявники скаржилися, що володіння Герцога Вестмінстерського втратило досить велику суму грошей унаслідок застосування закону 1967 р. про реформу системи володіння на правах оренди, який надавав орендарам житла за довгостроковими угодами право викупати його за цінами нижче ринкових. У результаті того, що 80 орендарів у Лондоні скористалися своїм правом купівлі, власники втратили понад 2 мільйони фунтів стерлінгів на різниці з ринковими цінами. Тому вони наполягали на тому, що передання власності від однієї особи іншій не може вважатися здійсненим «в інтересах суспільства». Але Суд не погодився із цим і постановив, що примусове передання власності може відповідати законним цілям в інтересах суспільства, встановленню соціальної справедливості в суспільстві та досягненню справедливого балансу між правами власника й інтересами суспільства [6, с. 27–29].

Отже, хоча забезпечення прав і свобод людини є основним обов'язком держави, це може обумовлювати встановлення цілої низки меж у здійсненні майнових прав особи. Звідси можемо зробити висновок, що здійснення права приватної власності у правовій та соціальній державі завжди буде тісно пов'язаним з охороною інтересів суспільства, тобто соціальними факторами. Тому право власності за своєю суттю завжди має бути обтяженим соціально спрямованими нормами закону.

Норми ЦК України містять загальні положення щодо здійснення права власності, але в частинах 7 і 8 ст. 319 ідеться про те, що діяльність власника може бути обмежена чи припинена або власника може бути зобов'язано допустити до користування його майном ін-

ших осіб лише у випадках і в порядку, встановлених законом. Наприклад, стосовно житлового будинку чи квартири як видів нерухомого майна законодавець забороняє їх власникам використовувати ці помешкання для промислового виробництва та зобов'язує використовувати їх для власного проживання або проживання членів своєї сім'ї та інших осіб (ч. 1 ст. 383 ЦК України). Також власник квартири може на свій розсуд здійснювати ремонт і зміни у квартирі, наданій йому для використання як єдиного цілого, за умови, що ці зміни не призведуть до порушень прав власників інших квартир і нежитлових приміщень у багатоквартирному будинку та не порушать санітарно-технічних вимог і правил експлуатації будинку (ч. 2 ст. 383 ЦК України).

Також законодавець закріплює, що особливості здійснення права власності на культурні цінності встановлюються законом, хоча в ч. 1 ст. 13 ЦК України йдеться про те, що цивільні права особа здійснює в межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства. Тобто в цьому випадку ми можемо навіть говорити про певні обмеження, які мають закріплюватися виключно законом на визначений перелік об'єктів цивільних правовідносин.

Важливою гарантією досягнення мети діяльності правової держави є охорона прав та інтересів особи й усього суспільства та їх законодавче закріплення. Згідно зі ст. 2 Закону України «Про культурну спадщину» за видами об'єкти культурної спадщини поділяються: на історичні – будинки, споруди та їх комплекси (ансамблі); об'єкти архітектури – окремі будівлі, архітектурні споруди, що повністю або частково збереглися в автентичному стані й характеризуються ознаками певної культури, епохи, певних стилів, традицій чи будівельних технологій або є творами відомих авторів; об'єкти містобудування – історично сформовані центри населених місць, вулиці, квартали, площі та комплекси (ансамблі) зі збереженою планувальною і просторовою структурою та історичною забудовою, в тому числі поєднаною з ландшафтом; залишки давнього розпланування та забудови, що є носіями певних містобудівних ідей; об'єкти садово-паркового мистецтва – поєднання паркового будівництва з природними або створеними людиною ландшафтами; ландшафтні – природні території, які мають історичну цінність¹. Як бачимо,

¹ Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000 № 1805-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL:

законодавець чітко визначив перелік об'єктів нерухомого майна, які є культурними пам'ятками.

Крім того, в цьому законі визначається порядок здійснення права власності на об'єкти культурної спадщини, що є культурними пам'ятками. Зокрема, такі об'єкти, що є пам'ятками (за винятком пам'яток, відчуження або передання яких обмежується законодавчими актами України), можуть бути відчужені, а також передані власником або уповноваженим ним органом у володіння, користування чи управління іншій юридичній або фізичній особі за наявності погодження відповідного органу охорони культурної спадщини. Пам'ятка може бути приватизована лише за умови укладення майбутнім власником з відповідним органом охорони культурної спадщини попереднього договору про укладення в майбутньому охоронного договору на пам'ятку (її частину) з викладенням його істотних умов, у тому числі щодо цільового використання пам'ятки й робіт, які майбутній власник зобов'язується провести на пам'ятці з метою утримання її в належному стані. Пам'ятка національного значення, що перебуває в державній чи комунальній власності й потребує спеціального режиму охорони, може надаватися в користування за погодженням із центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони культурної спадщини. Особі, яка набула права володіння, користування чи управління пам'яткою, за винятком наймача державної або комунальної квартири (будинку), забороняється передавати цю пам'ятку у володіння, користування чи управління іншій особі без погодження відповідного органу охорони культурної спадщини (ст. 18 Закону України «Про культурну спадщину»).

Отже, як бачимо, лише за згодою відповідного органу охорони культурної спадщини пам'ятка може бути передана у власність іншій особі. Низка таких об'єктів взагалі не може відчужуватися. Також держава має право привілейованої купівлі таких пам'яток (ст. 20 Закону України «Про культурну спадщину»), що спрямовано на охорону культурної спадщини нашої держави та українського народу. Більше того, якщо в результаті дій або бездіяльності власника пам'ятки їй загрожує пошкодження або знищення, відповідний орган охорони культурної спадщини робить власнику пам'ятки відповідне попередження, і

якщо той не вживатиме заходів щодо її збереження, зокрема у зв'язку з неможливістю створення необхідних для цього умов, суд за позовом відповідного органу охорони культурної спадщини може постановити рішення про її викуп (ст. 21 Закону України «Про культурну спадщину»). У цьому випадку викупна ціна пам'ятки визначається за згодою сторін, а в разі спору – судом. Викуплена пам'ятка переходить у власність держави. Також право користування власника культурною пам'яткою передбачає виключно цільовий характер, що, звісно, обмежує правомочність власника.

Висновок

У результаті дослідження ми визначили основні засади здійснення права приватної власності на окремі види нерухомого майна. Завдяки ретроспективному дослідженню здійснення права приватної власності, зокрема на житло, ми встановили, що законодавством за останнє століття передбачалися різні обмеження щодо володіння, користування та розпорядження житлом, наприклад, що власник повинен його використовувати за цільовим призначенням. Право розпорядження власника також може бути утиснене нормами закону з метою забезпечення пріоритету суспільних інтересів.

Також ми виявили, що законодавче встановлення меж у здійсненні власником майнових прав на об'єкти культурної спадщини в Україні має виступати гарантією охорони прав і культурних, історичних та просвітницьких інтересів усього суспільства й повинно стати перепорою для свавільної та протиправної поведінки власника. Таке звуження майнових прав власника має також залежати не лише від волі держави, а й від моральних принципів суспільства, сім'ї та кожної особи. Необмежене здійснення власником своїх прав є несумісним з моральними й етичними засадами будь-якого суспільства. Саме моральні норми є фундаментом для ухвалення справедливих норм законодавства, їх практичної реалізації та винесення судових рішень у межах закону, але з урахуванням норм справедливості та моралі.

Отже, здійснення права приватної власності на нерухоме майно визначається не лише змістом права власності (правом володіння, користування та розпорядження), а й установленням низки законодавчих і договірних меж у здійсненні кожної правомочності власника. Це обумовлюється необхідністю охорони як прав і законних інтересів окремої особи, так і державних та суспільних інтересів. Утім, у разі звуження майнових прав щодо реалізації

власником своїх правомочностей недопустимо застосовувати норми, які не відповідають загальним конституційним принципам і моральним засадам суспільства. Як свідчить практика Європейського суду з прав людини, інтереси власника в низці випадків суперечать інтересам суспільства. Такі суперечності

є невід'ємною частиною суспільного розвитку та формування державності протягом усього періоду згаданих процесів. Однак суспільні інтереси повинні мати домінуюче положення та бути пріоритетними, хоча й винятковими, та максимально враховувати інтереси всіх сторін майнових правовідносин.

Список бібліографічних посилань

1. Красавчиков О. А. Советское гражданское право : учебник : в 2 т. М. : Высш. шк., 1968. Т. 2. 520 с.
2. Суханов Е. А. Лекции о праве собственности. М. : Юрид. лит., 1991. 240 с.
3. Трубецкой Е. Н. Лекции по энциклопедии права. М. : Тов-во типографии А. И. Мамонтова, 1916. 226 с.
4. Лисенко І. В., Лисенко А. М., Скіданов К. В., Перевалова Л. В. Право приватної власності на житло та його обмеження : монографія. Київ : Персонал, 2018. 181 с.
5. Протидія одержанню неправомірної вигоди службовою особою підрозділами захисту економіки Національної поліції України : монографія / А. М. Лисенко, А. О. Шишкін, І. В. Лисенко та ін. Харків : Форт, 2017. 178 с.
6. Карсс-Фриск М., Жеребцов А. Н., Меркулов В. В., Эртель А. Г. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод. Статья 1 Протокола № 1. Право на собственность. М. : Рос. акад. правосудия, 2002. 108 с.

Надійшла до редколегії 15.12.2020

ЛЫСЕНКО А. Н., ЛЫСЕНКО И. В., ГАРЯЕВА А. М. ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ ПРАВА ЧАСТНОЙ СОБСТВЕННОСТИ НА ОТДЕЛЬНЫЕ ВИДЫ НЕДВИЖИМОГО ИМУЩЕСТВА ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ

Проанализированы проблемы реализации права частной собственности на недвижимое имущество в соответствии с законодательством Украины. Благодаря исследованию конституционных и гражданско-правовых норм, а также ряда доктринальных исследований по этой тематике определены основные принципы и основания реализации собственником его имущественных прав на принадлежащее ему недвижимое имущество, поскольку именно имущественные права всех субъектов гражданских правоотношений являются не только основой экономического развития общества, но и мощным фактором формирования каждой личности в нашем государстве. Поэтому логично утверждать, что необходимость принятия, а особенно применения справедливых и обоснованных норм законодательства является гарантией формирования в нашем государстве экономической защищенности каждого гражданина и становления гражданского общества в целом.

Ключевые слова: право частной собственности, собственник, содержание права собственности, права, свободы, интересы общества, недвижимое имущество, культурные ценности.

LYSENKO A. N., LYSENKO I. V., GARYAEVA A. M. EXERCISE OF THE PRIVATE PROPERTY RIGHT TO CERTAIN TYPES OF REAL ESTATE PROPERTY UNDER THE LAW OF UKRAINE

Our research analyzes the problems of the implementation of the right to private ownership of real estate in accordance with the legislation of Ukraine. Due to the study of constitutional and civil law norms, as well as a number of doctrinal studies on this topic, we determine the basic principles and grounds for the owner to exercise his property rights to his real estate. It is the property rights of all subjects of civil relations that are the basis for both the economic development of society and a powerful factor in the formation of every personality in our state. Therefore, it will be fair to say that the need for the adoption, and especially the application of fair and reasonable norms of legislation, is a guarantee for the formation of economic protection of every citizen in our state and the formation of civil society in the whole.

The study of the general theoretical foundations of the exercise of private property rights to real estate revealed the grounds for restrictions on private property rights. Taking into account the analysis of restrictions on the right of private property, their genesis, legal nature and content have been revealed; the legitimacy of certain restrictions on the right of private property has been substantiated.

The general conclusion of the work is that the exercise of the right of private ownership of immovable property may be limited during the exercise by the owner of his property rights. The introduction of restrictions on the right of private ownership of immovable property in a state governed by the rule of law allows to coordinate the exercise of property rights between all subjects of civil legal relations and to ensure the protection of public interests.

Key words: *private property rights, owner, content of property rights, rights, freedoms, public interests, real estate, cultural values.*

ЛЮДМИЛА АНАТОЛІВНА ПАРФЕНТІЙ,

кандидат економічних наук,

Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0001-8896-4928>,

e-mail: l.a.mohylina@gmail.com

ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ У СФЕРІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Досліджено основні функції та повноваження правоохоронних органів України у сфері економічної безпеки на підставі аналізу, систематизації та узагальнення нормативних і наукових джерел. Зазначено проблеми, пов'язані з функціонуванням у цій сфері кількох правоохоронних органів. Обґрунтовано необхідність створення в Україні єдиного правоохоронного органу у сфері економічної безпеки. Проаналізовано законопроект «Про Бюро економічної безпеки України» № 3087-д, ухвалений Верховною Радою України у першому читанні, та надано рекомендації щодо його вдосконалення.

Ключові слова: економічна безпека держави, правоохоронні органи, Національна поліція, Служба безпеки України, податкова міліція, Національне антикорупційне бюро України, реформування правоохоронних органів, Бюро економічної безпеки.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

В останні роки наша держава зіткнулася з величезною кількістю викликів і негараздів: війна на Сході України, анексія Криму, економічна та політична нестабільність. Але не менш руйнівними для держави є явища, що мають місце в Україні з перших років незалежності: корупція на всіх рівнях державного управління, організована злочинність з її проникненням у сферу економічних відносин, тіньова економіка, а особливо її кримінальна складова. Ці загрози негативно відображаються на рівні економічної безпеки нашої держави та потребують ефективного механізму протидії. Ключову роль у цьому механізмі відіграють правоохоронні органи.

Стан дослідження проблеми

Питання ролі та функцій правоохоронних органів у забезпеченні економічної безпеки держави, суб'єктів господарювання та громадян торкалися у своїх працях такі науковці, як М. В. Колеснікова, М. Ф. Криштанович, С. І. Лепкарь, В. І. Мельник, О. І. Нікітенко, О. М. Резнік та ін.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в дослідженні актуальних проблем функціонування правоохоронних органів України у сфері економічної безпеки та розробленні практичних рекомендацій стосовно реформування системи правоохоронних органів України у цій сфері. Відповідно

до сформульованої мети завданнями наукової статті є: дослідити основні функції та повноваження правоохоронних органів України у сфері економічної безпеки та виявити актуальні проблеми їх функціонування; обґрунтувати необхідність створення в Україні єдиного правоохоронного органу у сфері економічної безпеки; проаналізувати законопроект «Про Бюро економічної безпеки України» № 3087-д та надати рекомендації щодо його вдосконалення.

Наукова новизна дослідження полягає в розробленні пропозицій стосовно реформування системи правоохоронних органів України у сфері забезпечення економічної безпеки держави, зокрема рекомендацій щодо вдосконалення законопроекту «Про Бюро економічної безпеки України» № 3087-д.

Виклад основного матеріалу

Згідно зі ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів»¹ до правоохоронних органів належать органи прокуратури, Національної поліції, Служби безпеки України, Військової служби правопорядку у Збройних силах України,

¹ Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23.12.1993 № 3781-XII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12> (дата звернення: 09.12.2020).

Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи й установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції. О. М. Резнік, дослідивши завдання та функції вищезазначених органів, дійшов висновку, що до правоохоронних органів як суб'єктів забезпечення фінансово-економічної безпеки держави слід віднести органи Національної поліції України, Служби безпеки України, підрозділи податкової міліції Державної фіскальної служби України та Національне антикорупційне бюро України [1].

Законодавство України у сфері протидії організованій злочинності базується на Конституції України і складається із: Кримінального, Кримінально-процесуального, Митного кодексів України, законів України «Про Національну поліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про Службу безпеки України», «Про прокуратуру», Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України», інших законів і нормативно-правових актів, прийнятих на їх виконання, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Так, згідно зі ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. органи прокуратури підтримують державне обвинувачення в суді, представляють інтереси громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом, здійснюють нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, під час виконання судових рішень у кримінальних справах, а також у разі застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян¹. Виконання зазначених функцій у сфері економічної безпеки дає підстави віднести органи прокуратури до суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави. Крім того, прокуратура здійснює нагляд за додержанням норм чинного законодавства та Конституції України органами забезпечення економічної безпеки.

¹ Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення: 09.12.2020).

Також до суб'єктів забезпечення економічної безпеки можна віднести суди загальної юрисдикції, оскільки вони забезпечують судовий захист суб'єктів економічної безпеки, права яких були порушені внаслідок здійснення діяльності із забезпечення економічної безпеки, та можуть здійснювати судочинство у цій сфері.

Ще одним правоохоронним органом – суб'єктом забезпечення економічної безпеки держави є Національне антикорупційне бюро України, на яке покладається обов'язок з попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 р. завданням цього органу є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці².

Специфічним суб'єктом забезпечення економічної безпеки держави є правоохоронний орган спеціального призначення, що забезпечує державну безпеку України, – Служба безпеки України. Відповідно до законодавства Служба безпеки України як один із головних суб'єктів національної безпеки забезпечує захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного та оборонного потенціалу України³.

Донедавна безпосереднім суб'єктом забезпечення економічної безпеки держави був Департамент захисту економіки Національної поліції України, проте 2 вересня 2019 р. Кабінетом Міністрів України його було ліквідовано.

Найбільш ефективним правоохоронним органом у сфері забезпечення економічної безпеки держави є податкова міліція Державної податкової служби України. Згідно з Податковим кодексом України одним з основних завдань податкової міліції є запобігання

² Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18> (дата звернення: 09.12.2020).

³ Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12> (дата звернення: 09.12.2020).

кримінальним та іншим правопорушенням у сфері оподаткування та бюджетній сфері, їх розкриття, розслідування та провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Таким чином, в Україні поки що нема єдиного органу у сфері забезпечення економічної безпеки держави. Зараз функції координації та контролю за діяльністю органів забезпечення економічної безпеки держави виконує Рада національної безпеки і оборони України, у складі якої діє Служба з питань економічної безпеки. Сьогодні функції та повноваження у цій сфері розподілені між різними правоохоронними органами, що зумовлює низьку ефективність їхньої діяльності та складнощі у взаємодії. Будь-який уповноважений орган може прийняти заяву про будь-який злочин і розслідувати його доти, доки прокурор не визначить іншу підслідність.

Завдання та повноваження органів Національної поліції, Служби безпеки України, податкової міліції Державної податкової служби України, Національного антикорупційного бюро у сфері протидії та боротьби з фінансово-економічними правопорушеннями дублюються, що підтверджує необхідність створення єдиного правоохоронного органу – суб'єкта забезпечення економічної безпеки держави.

У зв'язку з цим протягом останніх років в українському суспільстві дуже активно обговорюється необхідність створення єдиного правоохоронного органу у сфері забезпечення економічної безпеки. Метою створення такого органу є ліквідація податкової міліції, оптимізація структури та чисельності органів, які здійснюють боротьбу зі злочинами у сфері економіки.

Крім того, створення єдиного правоохоронного органу у сфері економічної безпеки має на меті усунення проблеми тиску на український бізнес, представники якого скаржаться на надмірну кількість безпідставних запитів від Служби безпеки України, Державної податкової служби України, Державної митної служби України, силовий тиск інших правоохоронних органів. Експерти зазначають, що правоохоронці, щоб отримати привід контактувати з підприємцем, можуть здійснювати умисне включення до обставин, які підлягають доказуванню, подій, що не мають відношення до розслідуваного кримінального провадження, а також різні маніпуляції з розширенням, змінами фактів розслідуваної кримінальної події тощо [2].

Виходячи з наведеного, проблема полягає не в нормативних конструкціях законодавчих

актів, що визначають повноваження Служби безпеки України або іншого правоохоронного органу, а в системі організації досудового розслідування. Факторами, що призводять до тиску на бізнес, є:

1) широка дискреція прокурора в питаннях досудового розслідування (однак її обмежувати не можна, оскільки це може призвести до колапсу процесу розслідування всіх правоохоронних органів);

2) характер злочинів, підслідних правоохоронному органу (наприклад, Службою безпеки України особлива увага звертається на злочини, що стосуються руху неконтрольованих фінансових потоків) [2].

Нещодавно Верховна Рада України прийняла в першому читанні законопроект «Про Бюро економічної безпеки України» № 3087-д¹, в якому Бюро економічної безпеки України визначається як державний правоохоронний орган, на який покладаються завдання щодо запобігання, виявлення, припинення, розслідування та розкриття кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності. Відповідно до законопроекту директор Бюро економічної безпеки призначатиметься Президентом України за поданням конкурсної комісії. Гранична кількість працівників бюро встановлюється на рівні чотирьох тисяч осіб, посадовий оклад яких буде не менше 20 прожиткових мінімумів. Також законопроектом пропонується Службу безпеки України позбавити повноважень щодо розслідування економічної злочинності та доповнити Кримінальний процесуальний кодекс України ст. 222-2 «Шахрайство з податком на додану вартість».

На думку експертів, для того щоб бути дійсно важливим органом для фінансової безпеки держави, Бюро економічної безпеки України має відповідати двом ключовим критеріям:

1) об'єднати розслідування всіх економічних злочинів проти фінансових інтересів держави, запобігати таким злочинам, розробляти нові методи розслідування та мати дуже сильну аналітичну складову під час розслідування економічних злочинів;

2) бути політично та операційно незалежним органом [3].

¹ Проект Закону про Бюро економічної безпеки України : від 02.07.2020 № 3087-д / ініціатори Д. О. Гетманцев, О. М. Василевська-Смаглюк, І. В. Аллахвердієва та ін. / БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69331 (дата звернення: 09.12.2020).

Члени Української ради бізнесу, до складу якої входить 91 бізнес-асоціація різних секторів економіки, та інші експерти, проаналізувавши проєкт Закону «Про Бюро економічної безпеки України» № 3087-д, підготовлений до другого читання, зазначили такі його позитивні аспекти [4; 5].

1. Створення Бюро економічної безпеки може сприятливо вплинути на бізнес в Україні, зокрема усунувши додатковий тиск від численних перевірок органів, які здійснюють контроль за дотриманням податкового законодавства та досить часто не можуть між собою визначити межі своїх повноважень.

2. Створення Бюро економічної безпеки України має розв'язати проблему уніфікації органів, що ведуть боротьбу зі злочинами у сфері економіки, а також унеможливити конфлікт професійних інтересів цих органів. Проєктом здебільшого усувається дублювання функцій Національної поліції, Служби безпеки України та податкової міліції під час розслідування економічних злочинів. Із завдань Служби безпеки України виключається захист економічних інтересів держави та підрозділ з питань боротьби з корупцією та організованою злочинністю.

3. У законопроєкті деталізуються підслідність і перелік статей, які можуть розслідуватися детективами бюро. Причому розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до компетенції бюро, зможуть здійснювати виключно детективи бюро. Забороняється доручати здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень іншому органу досудового розслідування. Це запобігатиме зловживанням з боку інших правоохоронних органів, унеможлививши відкриття кримінального провадження за статтею Кримінального кодексу, що не належить до їхньої підслідності.

4. Бюро економічної безпеки перебуватиме в системі органів Кабінету Міністрів, що є оптимальним відповідно до світового досвіду.

5. Установлюється гранична кількість працівників Бюро економічної безпеки України – до 4 тисяч осіб, що дозволить зосередитись саме на системних порушеннях та стане передумовою здійснення аналітичного дослідження фінансових операцій.

6. Запроваджуються світові практики встановлення довіри до правоохоронних органів шляхом проведення психофізіологічного опитування із застосуванням поліграфа.

7. Передбачаються на рівні закону гідні зарплати для працівників Бюро економічної безпеки України – щонайменше 20 прожиткових мінімумів для працездатних осіб.

8. Проєктом визначаються спеціалізовані прокурори, які здійснюватимуть нагляд за діяльністю Бюро економічної безпеки України, що сприятиме підвищенню якості роботи розслідувань.

9. Кандидати на посаду директора Бюро економічної безпеки України обираються конкурсною комісією, засідання конкурсної комісії відкриті, забезпечуються відео- та аудіофіксація і трансляція засідань в режимі реального часу. Співробітники Бюро економічної безпеки України також відбираються на конкурсній основі.

Однак законопроєкт «Про Бюро економічної безпеки України» № 3087-д має також серйозні недоліки і прогалини, на які звертають увагу профільні бізнес-асоціації та експерти [3; 5; 6; 7].

1. Розслідування всіх економічних злочинів проти фінансових інтересів держави повинен здійснювати єдиний правоохоронний орган. Тому важливо на рівні Кримінального процесуального кодексу України позбавити інші правоохоронні органи можливості розслідувати злочини, віднесені до підслідності Бюро економічної безпеки. Зробити це потрібно шляхом чіткої вказівки в законі про ліквідацію податкової міліції та «економічних» або «антикорупційних» підрозділів в інших правоохоронних органах.

2. Бюро економічної безпеки України має бути центральним органом виконавчої влади, діяльність якого координує Кабінет Міністрів України через міністра фінансів. Це забезпечить «цивільність» органу, сприятиме тому, щоб він мав швидкий та законний доступ до інформації з баз даних і реєстрів Державної податкової служби, Державної митної служби, Державної служби фінансового моніторингу, які координує Міністерство фінансів України.

3. Бюро економічної безпеки фактично буде підконтрольне лише Президентові України. Зокрема, це засвідчує порядок призначення та звільнення директора бюро Президентом України та проведення конкурсного відбору на посаду директора (ст. 13 проєкту), порядок формування Ради громадського контролю (ст. 31 проєкту), контроль за діяльністю Бюро економічної безпеки (частини 3, 4 ст. 32 проєкту) тощо. У законопроєкті на Президента покладено такі повноваження: створення органу, ухвалення рішення про аудит ефективності, затвердження положення про громадську раду, визначення організаційної структури бюро, призначення та звільнення директора Бюро економічної безпеки. Зазначені повноваження, надані Президенту законопроєктом усупереч

Конституції України, створюють передумови для політичного втручання в операційну діяльність органу.

4. Згідно з положеннями ст. 13 законопроекту очолюватиме бюро директор, який призначається на посаду Президентом України за поданням комісії з проведення конкурсу. Призначення директора бюро на підставі указу Президента України може обумовити негативні наслідки в майбутньому за аналогією з призначенням директора Національного антикорупційного бюро України. Адже 28 серпня 2020 р. Конституційний Суд України дійшов висновку, що призначення А. С. Ситника директором Національного антикорупційного бюро України на підставі указу президента не входить до повноважень глави держави та робить таке призначення незаконним. Тому в майбутньому указ про призначення директора бюро також можуть визнати неконституційним. Створювати орган і призначати керівника повинен уряд. Це відповідає його повноваженням і завданням згідно із Законом України «Про Кабінет Міністрів України» та враховує висновки Конституційного Суду щодо призначення керівника Національного антикорупційного бюро України.

5. Законопроектом пропонується, щоб конкурсна комісія складалася виключно з представників, які делегуються від Президента, Верховної Ради та Кабінету Міністрів України. Тобто конкурсна комісія формується політиками, що робить керівника залежним від політичного впливу. Натомість у комісії обов'язково мають бути експерти з фінансових розслідувань, представники громадськості. Можна запрошувати міжнародних фахівців або представників профільних міжнародних організацій, що займаються протидією фінансовим злочинам.

6. Можуть виникнути проблеми з кадровим набором працівників бюро, адже участь у конкурсі здебільшого братимуть колишні працівники податкової міліції та «економічних» підрозділів Служби безпеки України і Національної поліції України, тобто існує ризик, що в новий орган прийдуть працювати вивільнені та недобросовісні працівники цих органів. Тим більше, що проведення конкурсів на інші посади, крім посади директора, у законопроекті не деталізовано. Відповідає за це керівник новоствореного органу, який з огляду на його політичну заангажованість під час обрання несе ризик створення репресивного правоохоронного органу.

7. Передбачений законопроектом штат Бюро економічної безпеки України (4 тис. осіб)

є занадто великим, достатньо 1,5 тис. працівників. Роздутий штат зумовить додаткові витрати та зниження ефективності діяльності органу. За розрахунками експертів Європейської бізнес-асоціації, якщо у бюро працюватимуть 4 тис. осіб, річне навантаження на одного працівника буде 0,34 справи, тобто одна розкрита справа за три роки [7].

8. Громадський контроль у законопроекті прописаний формально та не має дієвих важелів впливу в разі неякісної або упередженої роботи органу. Відсутній вплив громадського контролю на роботу конкурсних комісій з відбору кандидатів на керівні посади. Не передбачена робота Ради громадського контролю в дисциплінарних комісіях.

9. Відсутність критеріїв ефективності діяльності Бюро економічної безпеки України. Керівник органу повинен звітувати перед парламентом і Президентом, і в законопроекті зазначено показники, за якими він звітує, але відсутня система оцінювання та порівняння. Це мають бути не тільки кількісні показники (наприклад, кількість зареєстрованих проваджень), а й якісні: важливість і складність справ, розмір відшкодованої шкоди тощо.

10. У законопроекті не зазначено, хто формує стратегію діяльності Бюро економічної безпеки України, на що вона спрямована, за якими критеріями оцінюється Верховною Радою чи Президентом.

11. Аудит не є незалежним, а політично вмотивований, що несе ризик суб'єктивної оцінки політиками, а не об'єктивної оцінки діяльності правоохоронного органу.

12. Згідно із законопроектом одним із повноважень Бюро економічної безпеки України є можливість проведення негласних слідчих (розшукових) дій (зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж), що може призвести до додаткового тиску на посадових осіб відповідних компаній.

Висновки

Правоохоронні органи є ключовими суб'єктами забезпечення економічної безпеки держави. Розпочате реформування правоохоронних органів України має на меті створення єдиного правоохоронного органу у сфері економічної безпеки, що є дійсно необхідним для нашої держави та вітчизняного бізнесу. Але важливо, щоб відбулося створення не чергового правоохоронного органу із заплутаною підслідністю, а нового органу зі збалансованим акцентом не тільки на розслідуванні, а й на превентивних заходах реагування і глибокій аналітиці економічних процесів в Україні

та світі, який відповідатиме за розслідування економічних злочинів проти держави та консолідує повноваження всіх нинішніх правоохоронних органів у цій сфері. Крім того, не менш важливо, щоб створення нового правоохоронного органу відбулося з урахуванням усіх недоліків, які завадили ефективно виконувати свої функції іншим слідчим органам (порядок конкурсного відбору та призначен-

ня керівників і їхніх заступників, розмежування підслідності справ, повноваження оперативно-технічних підрозділів і їх матеріально-технічне забезпечення. Тому законопроект «Про Бюро економічної безпеки України» № 3087-д, ухвалений парламентом у першому читанні, потребує доопрацювання з метою усунення недоліків, виявлених профільними експертами.

Список бібліографічних посилань

1. Резнік О. М. Рівні та напрями діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки держави. *Право і Безпека*. 2017. № 4. С. 136–141.
2. Катамадзе Г. Законопроект «Про Бюро економічної безпеки України» жодним чином не вирішує проблеми тиску на бізнес // ГОРДОН : сайт. 23.10.2020. URL: <https://gordonua.com/ukr/blogs/grigol-katamadze/zakonoprojekt-pro-bjuro-ekonomichnoji-bezpeki-ukrajini-zhodnim-chinom-ne-virishuje-problemi-tisku-na-biznes-1524320.html> (дата звернення: 09.12.2020).
3. Пластун М. Чому створення Бюро економічної безпеки – погана ідея? // 112.ua : сайт. 21.09.2020. URL: <https://ua.112.ua/mnenie/chomu-stvorennia-biuro-ekonomichnoi-bezpeky-pohana-idea-550634.html> (дата звернення: 09.12.2020).
4. Бізнес закликає якнайшвидше прийняти проєкт про Бюро економічної безпеки № 3087-д та відхилили шкідливий № 3959-1 (заява) // Українська Рада Бізнесу : сайт. 02.11.2020. URL: <https://urb.org.ua/biznes-zaklikae-yaknajshvidshe-prijnyati-proekt-pro-byuro-ekonomichnoi-bezpeki-№3087-d-ta-vidhilili-shkidlivij-№3959-1-zayava/> (дата звернення: 09.12.2020).
5. Овчаров Д. Економічна безпека: як створення спеціалізованого бюро впливатиме на бізнес // mind : сайт. 07.09.2020. URL: <https://mind.ua/openmind/20215421-ekonomichna-bezpeka-yak-stvorennya-specializovanogo-byuro-vplivati-na-biznes> (дата звернення: 09.12.2020).
6. Острікова Т. Реформувати не можна залишати як є: де ставити кому // Економічна правда : сайт. 01.10.2020. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/10/1/665746/> (дата звернення: 09.12.2020).
7. 5 причин, чому бізнес не підтримує запропоновану концепцію Бюро економічної безпеки // European Business Association : сайт. 12.11.2020. URL: <https://eba.com.ua/5-prychyn-chomu-biznes-ne-pidtrymuye-zaproponovanu-kontseptsiyu-byuro-ekonomichnoi-bezpeky/> (дата звернення: 09.12.2020).

Надійшла до редколегії 14.12.2020

ПАРФЕНТИЙ Л. А. ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫЕ ОРГАНЫ В СФЕРЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ: УКРАИНСКИЕ РЕАЛИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Исследованы основные функции и полномочия правоохранительных органов Украины в сфере экономической безопасности на основании анализа, систематизации и обобщения нормативных и научных источников. Указаны проблемы, связанные с функционированием в данной сфере нескольких правоохранительных органов. Обоснована необходимость создания в Украине единого правоохранительного органа в сфере экономической безопасности. Проанализирован законопроект «О Бюро экономической безопасности Украины» № 3087-д, принятый Верховной Радой Украины в первом чтении, и даны рекомендации по его совершенствованию.

Ключевые слова: экономическая безопасность государства, правоохранительные органы, Национальная полиция, Служба безопасности Украины, налоговая милиция, Национальное антикоррупционное бюро Украины, реформирование правоохранительных органов, Бюро экономической безопасности.

PARFENTII L. A. LAW ENFORCEMENT AGENCIES IN THE FIELD OF ECONOMIC SECURITY: UKRAINIAN REALITIES AND PERSPECTIVES

It has been noted that there is currently no single law enforcement agency in the field of economic security in Ukraine, the relevant functions and powers are scattered between different law enforcement agencies, which causes low efficiency of their activities and difficulties in cooperation. The topical problems of functioning of law enforcement agencies of Ukraine in the field of economic security have been studied and practical recommendations concerning reforming the system of law enforcement agencies of Ukraine in this sphere have been developed.

To achieve the purpose of the study, the author has used general scientific and special research methods: formal and legal method – during the study of the functions and powers of law enforcement agencies in the field of economic security; analogy, method of causal analysis, situational and prognostic methods – for the analysis of the draft Law “On the Bureau of Economic Security of Ukraine” No. 3087-d.

Analyzing, systematizing and generalizing normative and scientific sources, the author has researched the main functions and powers of law enforcement agencies of Ukraine in the field of economic security. Problems related to the functioning of several law enforcement agencies in this area have been identified. The necessity of creation of a single law enforcement agency in the field of economic security in Ukraine has been substantiated. The draft Law “On the Bureau of Economic Security of Ukraine” No. 3087-d, approved by the Verkhovna Rada of Ukraine in the first reading, has been analyzed; the author has provided recommendations for its improvement.

The author has elaborated propositions to reform the law enforcement system of Ukraine in the field of economic security of the state, in particular recommendations for improving the draft Law “On the Bureau of Economic Security of Ukraine” No. 3087-d.

It has been noted that the practical significance of the obtained results lies in the use of conclusions and recommendations in the activities of public authorities in the process of carrying out their legislative and regulatory functions.

Key words: *economic security of the state, law enforcement agencies, National Police, Security Service of Ukraine, Tax Police, National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, reform of law enforcement agencies, Bureau of Economic Security.*

УДК 347.965.3:331.543(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.4.21>

ОЛЕНА ГЕННАДІЇВНА ЮШКЕВИЧ,

кандидат юридичних наук, доцент,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0003-0024-6070>,

e-mail: el.iushkevich@gmail.com

ВІДПОВІДНІСТЬ ПРОФЕСІОГРАМИ АДВОКАТА ЧИННОМУ ЗАКОНОДАВСТВУ

Досліджено актуальні теоретичні, нормативно-правові та практичні аспекти професіограми адвоката. Проаналізовано основні підходи до визначення поняття «професіограма». Визначено структурні елементи професіограми адвоката. Надано характеристику чинного законодавства у сфері адвокатської діяльності та встановлено конкретні якості, якими має володіти адвокат.

Ключові слова: професіограма, адвокат, юрист, юридична деонтологія, адвокатська діяльність.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Сьогодні можна спостерігати за тенденцією збільшення попиту серед громадян України на адвокатів як представників юридичної професії. За останні п'ять років адвокатська спільнота поповнилася вдвічі. Це може пояснюватися наявністю більшого доступу до цієї професії порівняно із суддями, прокурорами, поліцейськими, мінімальним контролем з боку держави, можливістю заробляти кошти залежно від кількості клієнтів і розміру гонорару, який встановлює сам адвокат, необмеженим робочим часом тощо.

Важливим кроком на шляху обрання професії адвоката є вивчення професіограми адвоката як комплексної характеристики адвокатської діяльності з описом особливостей цієї професії, що розкриває зміст професійної праці адвоката і вимоги до особи, яка має намір отримати правовий статус адвоката.

Створення професіограми не лише адвоката, а й інших представників юридичної діяльності є складним процесом, під час якого необхідно враховувати всі особливості умов роботи, напруженості, галузі юридичної практики і вимоги, які висуває ця професія до індивіда (психофізіологічні, соціально-економічні, санітарно-гігієнічні тощо).

Категорія «професіограма адвоката» має на меті сформулювати ясність загального розуміння про особливості діяльності адвоката й основні вимоги до фахівця цієї професії. Стандарти організації та професійної діяльності адвокатури, викладені у формі професіограми, необхідно розглядати як прогресивність адвокатської спільноти та її намір розвивати,

вдосконалювати засади адвокатської діяльності, вони є необхідною умовою євроінтеграційних процесів України.

Стан дослідження проблеми

Питання професіограми адвоката, адвокатської діяльності висвітлювали у своїх працях такі вчені, як Т. Є. Березкіна, І. В. Бризгалов, В. Д. Гапотій, С. Д. Гусарева, С. Я. Карпіловська, С. В. Компанейцев, Я. В. Костенко, О. Г. Мінкова, Р. Й. Мітельман, В. В. Молдован, Н. І. Овчаренко, О. І. Осауленко, О. Ю. Поклонська, В. О. Святоцька, В. В. Синявський, С. С. Сливка, О. Д. Тихомирова, О. М. Ткаченко, Б. О. Федоришин, О. О. Яцишин та ін. Основну увагу науковці приділяли визначенню понять «професіограма», «професіограма адвоката», «професіограма адвокатської діяльності», виділенню структурних елементів у професіограмі адвоката, аналізу окремих питань професійного життя адвоката, зокрема вимогам, яким має відповідати адвокат, формулюванню шляхів удосконалення адвокатської діяльності.

Поняття професіограми розкрили у своєму дослідженні О. Ю. Поклонська та С. В. Компанейцев. Науковці висвітлили зміст професіоналізму адвоката як відповідальне ставлення до своїх професійних обов'язків. На їх думку, в межах юридичної деонтології адвокатська діяльність сприяє втіленню в життя того, що запланував адвокат або що йому необхідно зробити відповідно до закону, щоб найбільш ефективно захистити інтереси особи [1, с. 385].

Питанням необхідності, актуальності та мети запровадження національних стандартів

адвокатської діяльності, які сьогодні становлять особливий інтерес у межах доктрини адвокатури, приділила увагу В. О. Святоцька. Дослідниця наголошує, що для втілення в життя високих програмних цілей стосовно надання правової допомоги організація самої адвокатури та професійна діяльність і поведінка адвокатів за певними ознаками повинні відповідати встановленим критеріям якості, правильності, досконалості та майстерності, тобто стандартам. Національні стандарти повинні узгоджуватися з міжнародними та європейськими стандартами адвокатської діяльності з урахуванням результатів наукових і практичних досліджень, правил, норм та інших актів, що стосуються прав і свобод людини та їх захисту, судової практики національних та міжнародних судів тощо [2, с. 218, 222].

Психолого-правову характеристику змісту юридичної діяльності через призму особистісних якостей (професіограму правника) здійснив О. В. Меленко. Недостатній розвиток особистих і професійних якостей юриста, зокрема адвоката, перешкоджає нормальному здійсненню ним своїх функціональних обов'язків, породжує помилки в його діяльності, зумовлює процеси професійної дезадаптації, демотивації та професійної деформації. Саме в цьому контексті великого значення набуває професійно-психологічна підготовка майбутнього адвоката. Від професіоналізму фахівця, адвоката, залежить, наскільки якісною і результативною буде професійна юридична діяльність [3, с. 20].

Із наведеного випливає, що кожен дослідник намагався розкрити зміст професії адвоката якнайповніше, проте практично ніхто не приділив уваги вимогам чинного законодавства України, які висуваються до сучасного українського адвоката. Це створює об'єктивні передумови для проведення наукового дослідження із цієї проблематики.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у встановленні відповідності основних елементів професіограми адвоката чинному законодавству, що регулює адвокатську діяльність в Україні. Враховуючи мету дослідження, завданнями статті є: визначити поняття «професіограма адвоката»; виділити основні структурні елементи професіограми адвоката; проаналізувати законодавство України щодо закріплення виділених елементів професіограми адвоката в нормативно-правових актах, які визначають правові засади адвокатської діяльності в Україні.

Наукова новизна дослідження

На підставі аналізу юридичної літератури та положень чинного законодавства комплексно досліджено структурні елементи професіограми адвоката, які закріплені в чинному законодавстві, з урахуванням наявних національних стандартів адвокатської діяльності. За результатами дослідження можна дійти висновку, що дотримання виділених структурних елементів (стандартів) професіограми адвоката дозволить створити фундаментальну основу сталого розвитку адвокатури України, запровадити дієві передумови для функціонування вільного і конкурентного середовища на ринку адвокатської праці, а також наблизить українське законодавство до інтеграції з європейським законодавством.

Виклад основного матеріалу

У загальному вигляді під поняттям «професіограма» (від лат. *professio* – спеціальність, *gramma* – запис) розуміють: 1) опис професії за певною схемою відповідно до цілей її використання [4, с. 25]; 2) обґрунтовані наукою норми, що містять вимоги до певної професії [5, с. 22; 6, с. 138]; 3) документ з описом вимог до професії [7, с. 6]; 4) системоутворюючий фактор під час професійної підготовки, сукупність якостей, що вимагаються від фахівця [8, с. 281; 9, с. 189]; 5) науково обґрунтовані дані, які б свідчили про найбільш ймовірні тенденції розвитку відповідної галузі науки, техніки, виробництва [10, с. 42].

Ураховуючи зазначене, на наш погляд, професіограма – це детальна характеристика професії, що складається з конкретних вимог до особи, яка має намір займатися в подальшому цією професією, необхідних для ефективної професійної діяльності. На жаль, слід констатувати, що на сьогодні відсутнє універсальне визначення поняття «професіограма», хоча постійні дискусії на цю тему свідчать про актуальність цього питання, що, насправді, є важливим як для абітурієнтів, так і для осіб, які хочуть змінити свою професію.

В юридичній літературі також існує проблема щодо визначення структурних елементів професіограми, які дозволяють конкретизувати вимоги до професії, властивості та якості фахівця.

Підручники та посібники з юридичної деонтології визначають шість аспектів (сторін) професійної діяльності: соціальний, пошуковий, реконструктивний, комунікативний, організаційний, засвідчувальний [11, с. 81; 12, с. 34–38; 13, с. 254].

Науковці розглядають структуру професіограми дещо інакше. Так, О. В. Лубянова вважає, що професіограма складається з чотирьох основних розділів: 1) загальні дані про професію; 2) характеристика процесу праці; 3) санітарно-гігієнічні умови праці; 4) психологічні вимоги професії до працівника [14, с. 150]. На думку А. А. Деркач, професіограму складають предмет оцінювання результатів, опис потрібної кваліфікації, вплив на працівника і його безпеку [15, с. 13].

А. К. Маркова виділяє такі основні підходи до змісту і структури професіограми:

1) комплексна професіограма (за К. К. Платоновим, Ю. В. Котеловою та ін.), де враховується широке коло характеристик (соціальних, технічних, економічних, медико-гігієнічних тощо), а також вказуються предмет, цілі, спосіб, критерії оцінки результатів [16, с. 26];

2) аналітична професіограма (за О. М. Івановою), де розкриваються не окремі характеристики компонентів професії, а узагальнені нормативні показники професії та показники психологічної структури професійної діяльності. При цьому спеціально аналізуються: об'єктивні характеристики та психологічна характеристика праці, що в результаті дозволяє виділяти професійно важливі якості, відповідні цим завданням [16, с. 26];

3) психологічно орієнтована професіограма (за Е. І. Гарбером), де виділяються: а) опис зовнішньої картини праці, трудової поведінки: фотографія робочого дня, хронометраж робочого часу під час виконання конкретних завдань, часова динаміка виробничої активності, типові помилки тощо; б) внутрішня картина праці: типові реакції особистості на певні професійні ситуації, інтегральні утворення особистості працівника (здібності, структури навчання і досвід), психічні стани (інтелектуальні й емоційні процеси, емоції, воля, увага, пам'ять, психомоторика) [16, с. 26; 17, с. 83].

Створюючи професіограму, як зазначають С. Я. Карпіловська та Р. Й. Мітельман, слід описувати професію за кількома напрямками: виробнича характеристика, економічне значення професії, соціальна, соціальнопсихологічна і навчально-виробнича характеристика професії [7, с. 8–9].

Підсумовуючи розгляд структурних елементів професіограми, можна зробити певні висновки. Відсутність одностайності в переліку складових професіограми жодним чином не сприяє швидкому й ефективному вибору професії, а призводить лише до розгубленості. Переглядаючи професіограми різних профе-

сій, здебільшого юридичних, ми знайшли два приклади професіограми адвоката, що кардинально різняться. Перший описує умови роботи, знання, зміст праці, сфери застосування професійних знань, історію професії, відомості про те, де можна одержати професію адвоката [18, с. 16–19; 19, с. 78–82]. Другий приклад містить опис соціального, пошукового, реконструктивного, комунікативного, організаційного, засвідчувального аспектів (сторін) професійної діяльності [11, с. 81; 12, с. 34–38; 13, с. 254]. На нашу думку, їх поєднання було б найкращим виходом із ситуації, що склалася.

У зв'язку з тим, що наша наукова стаття є частиною навчального процесу і буде використовуватися під час викладання дисципліни «Юридична деонтологія», для вирішення наступного завдання нашого дослідження – аналізу законодавства України щодо закріплення виділених елементів професіограми адвоката в нормативно-правових актах, які визначають правові засади адвокатської діяльності в Україні, як базову розглянемо професіограму адвоката, що надається в підручниках з дисципліни «Юридична деонтологія», та два основні закони України, які є правовою основою діяльності адвокатури, – Конституцію України¹, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»² та Правила адвокатської етики, затверджені звітно-виборним з'їздом адвокатів України від 9 червня 2017 р.³

Отже, *перший аспект діяльності адвоката – соціальний* – полягає у здійсненні правового захисту обвинувачуваного (ст. 131-2 Конституції України⁴, яка визначає, що адвокат надає правову інформацію, консультації і роз'яснення з правових питань та інші види адвокатської

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 08.12.2020).

² Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення: 08.12.2020).

³ Правила адвокатської етики : затв. звітно-виборним з'їздом адвокатів України від 09.06.2017 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17> (дата звернення: 08.12.2020).

⁴ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 08.12.2020).

діяльності (ст. 19 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»¹)).

Другий аспект діяльності адвоката – пошуковий – знаходить свій вираз у здійсненні збору доказів в юридичній справі, в оцінці доказів, обґрунтуванні доведеності або недоведеності відповідних фактів, у пошуку відповідних правових норм й оцінці можливості їх застосування (статті 11, 17, 27 Правил адвокатської етики²).

Третій аспект діяльності адвоката як захисника в суді – реконструктивний (конструкційний) – може бути представлений як процес підготовки адвоката до справи, зокрема це аналіз отриманих доказів, розробка тактики захисту, складання адвокатського запиту (статті 11, 17, 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»³).

Четвертий аспект діяльності адвоката – організаційний – виражається в дотриманні вимоги законодавства, щодо якої адвокат представляє в суді інтереси клієнта виключно на підставі договору про надання правової допомоги, довіреності, ордера, доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги (розділ IV статей 26–30 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»⁴, статті 14–16 Правил адвокатської етики⁵), використанні під час судового процесу прийомів і методів з власного досвіду (статті 11, 17 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»⁶).

П'ятий аспект діяльності адвоката – комунікативний – виявляється в умінні встановити контакт із клієнтом, довірливі відносини, збереженні адвокатської таємниці (ст. 19 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»⁷, статті 10, 18, 22, 26, 44, 45 Правил адвокатської етики⁸).

Шостий аспект діяльності адвоката – засвідчувальний – полягає в оформленні процесуальних та інших видів правового характеру документів (п. 1 ст. 1, п. 1 ст. 7 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»⁹, статті 11, 17, 27 Правил адвокатської етики¹⁰).

Проаналізовані нормативно-правові акти, що визначають правові засади адвокатської діяльності в Україні, свідчать про закріплення в законодавстві таких якостей, яких вимагають усі перераховані вище аспекти діяльності адвоката. Це – гуманізм, толерантність і терпимість, корпоративність, збереження довіри суспільства (ст. 60 Правил адвокатської етики¹¹), пріоритет інтересів клієнта (ст. 8 Правил адвокатської етики¹²), неприпустимість конфлікту інтересів (статті 9, 20 Правил адвокатської етики¹³), законність (статті 7, 19, 25, 42 Правил адвокатської етики¹⁴), високий рівень кваліфікації (п. 1 ст. 1, п. 1 ст. 7 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»¹⁵), компетентність і добросовісність (статті 11, 17, 27 Правил адвокатської

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>
(дата звернення: 08.12.2020).

⁷ Там само.

⁸ Правила адвокатської етики : затв. звітно-виборним з'їздом адвокатів України від 09.06.2017 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17> (дата звернення: 08.12.2020).

⁹ Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення: 08.12.2020).

¹⁰ Правила адвокатської етики : затв. звітно-виборним з'їздом адвокатів України від 09.06.2017 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17> (дата звернення: 08.12.2020).

¹¹ Там само.

¹² Там само.

¹³ Там само.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення: 08.12.2020).

¹ Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення: 08.12.2020).

² Правила адвокатської етики : затв. звітно-виборним з'їздом адвокатів України від 09.06.2017 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17> (дата звернення: 08.12.2020).

³ Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення: 08.12.2020).

⁴ Там само.

⁵ Правила адвокатської етики : затв. звітно-виборним з'їздом адвокатів України від 09.06.2017 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17> (дата звернення: 08.12.2020).

⁶ Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL:

етики¹), незалежність (статті 6, 43, 48, 58 Правил адвокатської етики²), коректність стосовно колеги в суді (статті 23, 50–53 Правил адвокатської етики³), чесність, порядність (статті 44, 45 Правил адвокатської етики⁴), конфіденційність (ст. 19 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»⁵, статті 10, 22 Правил адвокатської етики⁶).

Разом із тим слід наголосити на відсутності законодавчого закріплення таких якостей адвоката, як справедливість, принциповість, наявність власної думки й уміння її відстоювати, пам'ять, критичне мислення, уява, сила волі, самостійність, наполегливість, рішучість, категоричність, переконливість, знання психіки підзахисного, передбачення його можливих реакцій, ораторські здібності, акуратність тощо. На наш погляд, це загальнолюдські якості, що мають бути в кожній людині, яка себе поважає. Слід додати, що перелічені якості адвоката-людини є предметом вивчення науки психограми, що є складовою професіограми та професіографії відповідно.

Висновки

Професіограма адвоката є орієнтиром для вибору чи зміни професії адвоката, а також

зразком для практикуючого адвоката у сфері правозастосовної діяльності. Аналіз наукової літератури свідчить, що існуючі професіограми адвокатів мають чимало недоліків. Зокрема, розробки професіограми адвоката здебільшого ґрунтуються на вивченні загальної існуючої інформації щодо професійної діяльності адвоката, в них відсутній чіткий перелік професійних якостей адвоката і кількісних критеріїв рівня їх розвитку, оскільки розробники спираються на випадкові емпіричні уявлення про вимоги професії адвоката до особистості, яка має намір отримати статус адвоката. Суб'єктивні уявлення про професію адвоката не завжди адекватно відображають внутрішні, приховані від зовнішнього спостереження особливості адвокатської діяльності і можуть ввести майбутнього адвоката в оману. Крім того, розробники професіограми адвоката здебільшого не є кваліфікованими кадрами, не є, відповідно, адвокатами як безпосередніми фахівцями, до яких висуваються вимоги щодо здійснення адвокатської діяльності. Враховуючи наведене, слід говорити про спрощений підхід упорядників професіограм до вибору чи зміни професії адвоката.

Список бібліографічних посилань

1. Поклонська О. Ю., Компанейцев С. В. Професіограма адвокатської діяльності та професіоналізм адвоката: поняття та сутність. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2013. Т. 26 (65), № 2, ч. 2. С. 384–390.
2. Святоцька В. О. До питань необхідності, актуальності та мети запровадження національних стандартів адвокатської діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 2. С. 218–222.
3. Меленко О. В. Психолого-правова характеристика змісту юридичної діяльності через призму особистісних якостей (професіограма правника). *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 3. С. 20–23.
4. Пряжников Н. С., Пряжникова Е. Ю. Психология труда : учеб. пособие. М. : Академия, 2009. 480 с.
5. Маркова А. К. Психология профессионализма. М. : Знание. 1996. 312 с.
6. Гусарев С. Д. Юридична деонтологія : навч. посіб. Київ : Знання, 2010. 495 с.
7. Карпіловська С. Я., Мітельман Р. Й. Основи професіографії : навч. посіб. Київ : МАУП, 1997. 148 с.
8. Якібчук М. І. Професіограма (аспект управлінської культури) керівника профспілкової організації. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2009. № 5. С. 281–286.
9. Костенко Я. В. Професіограма працівника ювенальної превенції. *Право і Безпека*. 2017. № 4 (67). С. 187–192.

¹ Правила адвокатської етики : затв. звітно-виборним з'їздом адвокатів України від 09.06.2017 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17> (дата звернення: 08.12.2020).

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення: 08.12.2020).

⁶ Правила адвокатської етики : затв. звітно-виборним з'їздом адвокатів України від 09.06.2017 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17> (дата звернення: 08.12.2020).

10. Чернилевский Д. В. Дидактические технологии в высшей школе. М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. 437 с.
11. Бандурка О. М. Юридична деонтологія : підручник. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2008. 336 с.
12. Бриггалов І. В. Юридична деонтологія: короткий курс лекцій. Київ : МАУП, 2003. 48 с.
13. Сливка С. С. Юридична деонтологія : підручник. Київ : Атіка, 2008. 296 с.
14. Лубянова О. В. Професіограма фахівця з інформаційних технологій. *Наукові записки. Серія: Педагогічні та історичні науки*. 2014. Вип. 116. С. 148–154.
15. Деркач А. А. Политическая психология : учеб. пособие. Екатеринбург : Деловая книга, 2003. 154 с.
16. Методичні вказівки до виконання контрольного завдання «Професіографічний аналіз професійної діяльності фахівця з охорони праці» / уклад. Н. Є. Мовмига. Харків : НТУ «ХПІ», 2017. 41 с. URL: <http://web.kpi.kharkov.ua/safetyofliving/wp-content/uploads/sites/171/2017/10/psihologiya.pdf> (дата звернення: 08.12.2020).
17. Паршина Ю. І. Проблема професіографічного опису діяльності психолога. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2013. Вип. 3. С. 80–86.
- 18 Горбунова М. В. 333 современные профессии и специальности. Ростов н/Д. : Феникс, 2010. 443 с.
19. Пендюра М. М., Дручек О. В. Юридична деонтологія : навч. посіб. Київ : НАВС, 2014. 169 с.

Надійшла до редколегії 10.12.2020

ЮШКЕВИЧ Е. Г. СООТВЕТСТВИЕ ПРОФЕССИОГРАММЫ АДВОКАТА ДЕЙСТВУЮЩЕМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ

Исследованы актуальные теоретические, нормативно-правовые и практические аспекты профессиограммы адвоката. Проанализированы основные подходы к определению понятия «профессиограмма». Определены структурные элементы профессиограммы адвоката. Дана характеристика действующего законодательства в сфере адвокатской деятельности и установлены конкретные качества, которыми должен обладать адвокат.

Ключевые слова: профессиограмма, адвокат, юрист, юридическая деонтология, адвокатская деятельность.

YUSHKEVYCH O. G. COMPLIANCE OF AN ATTORNEY'S PROFESSIONAL PROFILE WITH THE CURRENT LEGISLATION

The article is focused on the research of actual theoretical, regulatory and practical aspects of the attorney's professional profile. It has been noted that an important step in choosing an attorney's profession is to study the attorney's professional profile as a comprehensive characteristic of advocacy with the description of specific features of this profession.

The main scientific approaches to defining the concept of "professional profile" have been analyzed. It has been stated that the term of "professional profile" is understood as a detailed characteristic of the profession consisting of specific requirements for the person, who intends to be engaged in it in the future, necessary for the effective professional activity of an attorney. The emphasis has been placed on the fact that there is currently no universal definition of "professional profile".

Based on the analysis of the legal literature and provisions of the current legislation, the author has comprehensively studied the structural elements of the attorney's professional profile, enshrined in the current legislation, taking into account the existing national standards of advocacy.

The author has emphasized on the lack of legal enshrinement of such qualities of an attorney as justice, depth of thinking (ability to penetrate into the essence of facts) and breadth of mind (ability to cover a wide range of issues), adherence to principles, presence of own opinion and ability to defend it, memory, critical thinking, imagination, strength of will, independence, persistence, determination, categoricalness, persuasiveness, knowledge of the client's psyche, anticipation of his possible reactions, oratory skills, accuracy, etc.

It has been concluded that the compliance with the selected structural elements (standards) of the attorney's professional profile will create a fundamental basis for sustainable development of the legal profession of Ukraine, to introduce effective conditions for a free and competitive environment at the legal market, and to bring Ukrainian laws closer to European legislation.

Key words: professional profile, an attorney, a lawyer, legal deontology, advocacy.

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 340.12(049.32)

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.4.22>

ВОЛОДИМИР АНАТОЛІЙОВИЧ ГРЕЧЕНКО,

*доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
Харківський національний університет внутрішніх справ;*

 <https://orcid.org/0000-0002-6046-0178>,
e-mail: grechenko18@gmail.com

40 СТОЛІТЬ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ

(рецензія на першу частину підручника О. М. Головка і Т. Є. Кагановської «Історія вчень про право і державу»¹)

Відома арабська приказка говорить: «Усе на світі боїться часу, а час боїться пірамід». Однак, як нам здається, є ще щось, що не боїться часу. Це – людська думка, ідея, проте, зрозуміло, не кожна, а лише та, яка спрямована на покращення життя суспільства, яка зачіпає істотні інтереси людей. Такою ідеєю, однією з «вічних» в історії людства, є ідея справедливості, оптимального устрою суспільства. Не випадково ці ідеї про краще облаштування людської спільноти почали висловлюватися ще 40 століть тому у країнах Стародавнього Сходу, а далі були підхоплені мислителями Давньої Греції, які залишили свій слід в історії, мабуть, не менш виразний, ніж безмовні піраміди.

Колись Наполеон Бонапарт зазначив: «Геніальні люди – це метеори, покликані згоріти, щоб осявати свій вік». І те, що ми сьогодні згадуємо, читаємо, цитуємо, захоплюємося думками представників державно-правової думки Давньої Греції та їх послідовників, полягає в тому, що ці думки є засадничими в теорії права, є саме тими підвалинами, на яких височить вся наука права сьогодні.

Автори рецензованої книги взяли на себе виконання шляхетного і значного за обсягом завдання: висвітлити тривалий, насичений та складний у багатьох значеннях шлях державно-правової думки фактично впродовж чотирьох тисячоліть. Книга чітко структурована, і починають автори традиційно зі Стародавнього Сходу. Хоча й написано багато з того, що цитують автори, десятки століть тому, проте

звучить актуально і сьогодні: «Жити спокійно можна лише тоді, коли начальник ласкавий до нас» («Повчання Птахотепа», XXII ст. до н.е.). Звичайно, більше імпонує інше повчання: «... слово сильніше за будь-яку зброю» («Повчання Гераклеопольського царя Хеті III своєму сину Мерікара», XXII ст. до н.е.), та більш реальним виглядає, все ж, перше повчання, хоча, підкреслюємо, в ньому є й інші, більш практичні думки.

Традиційно значна увага приділяється давньогрецьким мислителям. Звичайно, про них написано багато і різноманітно, але авторська психологія така, що свідомо чи підсвідомо виділяється саме те, що автори вважають важливим для себе, і тому хочуть донести це до читачів чи слухачів (у цьому випадку студентів). Ніби застерігаючи молодь від надмірного захоплення кимось із можновладців, автори акцентують увагу на таких словах Платона: «Кожна влада встановлює закони для своєї вигоди; демократія – демократичні, тиранія – тиранічні й так само інші, а встановивши їх, оголошує для підлеглих, що вони, ті закони, справедливі. Це вигідно для властей, а того, хто порушує їх, вони карають як такого, що поводиться протизаконно і несправедливо» (с. 60 книги). Коли йдеться про Платона, то асоціативно згадується вираз латинською мовою, яку ми колись вивчали на першому курсі університету: «Amicus Plato, sed magis amica veritas» («Платон мені друг, але істина дорожча»). Істина, як нам здається, тут полягає в тому, що, незважаючи на те, що Платону (та й Аристотелю ще більше) присвячено тисячі статей і сотні монографій, авторам вдалося знайти свій ракурс для висвітлення їх внеску у світову державно-політичну думку. Авторський погляд тут полягає у виділенні

¹ Головка О. М., Кагановська Т. Є. Історія вчень про право і державу : підручник : у 2 ч. Харків : Колегіум, 2020. Ч. 1: Зарубіжні країни. 848 с.

головного в їхніх поглядах, адже, з огляду на специфіку такої книги, де розглядається дуже значна кількість різних учень, цим ученим просто не можна було приділити значне число сторінок. Тому вони й зупинилися на виділенні того, що, на їхню думку, є визначальним у вказаних ученнях. Підбір цитат з учень великих свідчить також і про погляди самих авторів. Вони вибирали їх не випадково, а відповідно до свого світобачення та поглядів. У цьому виявилася також, мабуть, головна родзинка книги – вміння авторів (а ця якість є лише в дуже хороших лекторів!) складне викладати просто, але не в розумінні примітивно, а доступно і зрозуміло. З упевненістю відзначаємо, що цей спосіб викладу матеріалу характерний не лише підрозділу, присвяченому вченням про державу і право Давньої Греції, а й усій книзі. Те, що «книги – діти розуму», як сказав колись Джонатан Свіфт, повною мірою стосується і цього видання та його авторів.

У підрозділі про державно-правові вчення доби Середньовіччя нас зацікавили перш за все думки авторів про Ірнерія, як найвидатнішого представника середньовічної правової думки. Авторі підкреслюють, що вже в середні віки глосатори приділяли величезну увагу понятійному апарату, бездоганності логічних конструкцій (с. 118–119 підручника). Хоча цій думці майже тисяча років, проте звучить вона дуже актуально, особливо для студентів, які лише починають оволодівати правничою наукою. Знову ж таки підкреслюємо, що таке виділення думки з доби Середньовіччя не є випадковим для авторів рецензованого видання. Підручник, у їхньому розумінні, – це не лише виклад навчального матеріалу, а й елемент виховання та всебічної підготовки правників. Тут, очевидно, буде доречним згадати вислів короля Фрідріха Великого: «Погані закони в руках хороших виконавців – гарні; і найкращі закони в руках поганих виконавців – шкідливі». А щоб у виконавців були «хороші руки», треба засвоїти цей заповіт глосаторів.

Чимало сторінок книги присвячено поглядам Гуго Гроція. Читаючи те, що написано про нього в підручнику, складається враження, що автори відчують до нього ніби особисту симпатію. І це зрозуміло, адже він у багатьох аспектах своєї теорії був першим і розглядав проблеми держави глибоко і повному. «Гроцій, – пишуть автори, – на відміну від своїх попередників і сучасників, розглянув проблеми держави, суспільного устрою не з позицій політичних підходів, а на ґрунті саме юриспруденції» (с. 181 підручника). Таке трактування ми цілком поділяємо, як і інші оцін-

ки внеску вказаного вченого в розвиток державно-політичної думки.

Цікавим для сучасних теоретиків права, як на нашу думку, є умовивід авторів, що стосується висновків з учень Канта і Фіхте. У рецензованій роботі підкреслюється, що «ідея правової держави, сформульована у вченнях Канта і Фіхте, зробила вельми тісним і нерозривним сутнісний зв'язок права і держави, що ускладнює аналітичне відділення теорії права та теорії держави в їхньому науковому спадку» (с. 229 підручника). Однак, як нам здається, йдеться не лише про відділення теорії права та теорії держави в науковому спадку Канта і Фіхте, а й про складність такого розмежування взагалі.

У своїй праці автори розкривають велич і могутність думки найвидатніших мислителів світу, чий імена навечно вписані в історію людства. Ми свідомо говоримо про велич і могутність їхніх думок, адже саме цими думками рухався прогрес людства, коли кращі з них матеріалізувалися і стали реальністю. Згадаємо лише вчення про право взагалі, його верховенство, про правову державу, про принцип розподілу влад і таке інше. І за цим скороченням «таке інше» сховано багато непересічних та оригінальних думок представників різних епох, держав і народів. Авторі обрали лише краще з того, що створила наука в цьому науковому напрямку впродовж 40 століть, і дали йому свою, іноді розлогу, іноді лаконічну, інтерпретацію. Безперечним достоїнством цього підручника є те, що він не є лише сухим коментарем до великих думок великих людей, в ньому присутні елементи наукового дослідження, авторської інтерпретації, що в сумі становлять *принципову новизну* цієї роботи.

Авторі поставили перед собою істотне за обсягом та глибиною завдання: розкрити цінність думок своїх великих попередників і донести ці скарби до свідомості студентів XXI століття. Переконали, що їм це вдалося повною мірою. Мова підручника, її образність і жвавість, удалість цитат, оригінальний авторський коментар, глибина висновків – усе це характерні риси рецензованої роботи. У ній багато достоїнств та переваг, і важко в достатньо короткій рецензії про все сказати, але ще про одне скажемо. Безсумнівно, що ця книга сприятиме покращенню підготовки юристів нового покоління, дасть їм ґрунт для розмірковування над деякими вічними проблемами юриспруденції – теоретичними і практичними, тісно пов'язаними з їхнім нинішнім та майбутнім життям. Корисною вона буде і для викладачів як зразок науково-популярного викладу і багатоаспектний довідник із цієї історико-правової дисципліни.

ДО УВАГИ АВТОРІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

Сторінка редакції

Запрошення до співпраці

Шановні автори та читачі нашого журналу!

Прагнучи подальшого вдосконалення нашої спільної з Вами діяльності, ми продовжуємо вести окремий розділ журналу, де ми роз'яснюємо окремі аспекти щодо порядку подання матеріалів для публікації, значимість виконання встановлених у журналі вимог, висвітлюватимемо ті зміни, що відбуваються в редакційній політиці видання. Тим самим ми сподіваємося на досягнення більшого порозуміння з Вами, що сприятиме покращанню якості публікацій за результатами Ваших досліджень і водночас просуванню журналу у світовому інформаційному просторі.

Нагадаємо, що повністю порядок подання матеріалів для публікації було опубліковано в 1-му та 2-му номерах журналу за 2018 рік, а в електронному вигляді його оприлюднено на сайті журналу в розділі «Інформація для авторів» за постійним посиланням (<http://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/information/authors>) у таких підрозділах: «Загальна інформація», «Рубрики журналу», «Періодичність видання», «Вимоги до подання», «Протидія плагіату», «Процедура рецензування», «Таблиця транслітерації», «Оформлення посилань», «Етика публікацій», «Зразок оформлення статті», «Вартість публікацій (редакційні збори)».

1. Ліцензія¹

Статті журналу «Право і безпека» поширюються на умовах Ліцензії Creative Commons Зазначення Авторства 4.0 Міжнародна (CC BY 4.0). Її умови (спрощений вигляд):

Можна вільно:

поширювати — копіювати і розповсюджувати матеріал у будь-якому вигляді чи форматі;
змінювати — реміксувати, трансформувати і брати матеріал за основу для будь-яких цілей, навіть комерційних.

Ліцензіар не може відкликати ці дозволи, поки Ви дотримуєтесь умов ліцензії;

на таких умовах:

зазначення авторства — Ви маєте вказати автора, розмістити посилання на ліцензію та вказати, чи було внесено зміни до твору. Ви можете зробити це у будь-який розумний спосіб, але так, щоб не створювати враження стосовно того, що ліцензіар підтримує чи схвалює Вас або Ваше використання твору;

без додаткових обмежень — Ви не можете висувати додаткові умови або застосовувати технологічні засоби захисту, що обмежують права інших на дії, дозволені ліцензією.

Повідомлення

Ви можете не дотримуватись умов ліцензії в частині, що стосується частин матеріалу, котрі знаходяться у суспільному надбанні, або коли ваше використання дозволене застосовними виключеннями та обмеженнями авторського права.

Не надається жодних гарантій. Ліцензія може не надавати всіх дозволів, необхідних для вашого використання матеріалу. Наприклад, інші права, такі як право на зображення особи, на приватне життя або особисті немайнові права, можуть обмежувати ваші можливості використовувати матеріал.

2. ЗАХИСТ АВТОРСЬКИХ ПРАВ

Авторське право на наукові публікації завжди належить авторам. Ані журнал безпосередньо, ані Харківський національний університет внутрішніх справ як юридична особа – його засновник і видавець не претендують на таке право.

Журнал безпосередньо та Харківський національний університет внутрішніх справ як юридична особа – його засновник і видавець сприяють захисту порушених прав своїх

¹ <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.uk>.

авторів, пов'язаних із публікацією в журналі. Також Університет вживає попереджувальних заходів з метою недопущення опублікування в журналі матеріалів, які порушують принципи академічної доброчесності.

Журнал є виданням відкритого доступу, що означає, що всі публікації в повному обсязі безстроково розміщуються на його сайті відразу після виходу номера, доступ до них надається на безоплатній основі, якщо інше не обумовлено в ліцензійному договорі, що складається на вимогу автора.

Автори попереджаються про те, що:

– електронна копія журналу безоплатно розміщується на платформі «Наукова періодика України» в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського НАН України та в Національному репозитарії академічних текстів у разі відкритого (без грифа обмеження) доступу електронних копій видання, а за умови розповсюдження за передплатою розміщується повний бібліографічний опис та анотації до статей у відповідних номерах видань для формування реєстру академічних текстів;

– статті, вміщені в журналі, безоплатно розміщуються у відкритому доступі на бібліотечному порталі Харківського національного університету внутрішніх справ, у репозитарії Університету (KhNUAIR) і в тих архівах відкритого доступу, в яких Університет зареєстрований;

– на веб-сайті періодичного видання можуть бути розміщені коментарі опублікованих матеріалів, надіслані читачами, а також рецензії на статті;

– у рамках заходів, які вживатимуться Університетом щодо включення видання до міжнародних наукометричних баз, репозитаріїв, каталогів тощо, усі опубліковані матеріали після виходу видання у світ за рішенням редакційної колегії можуть бути розміщені в мережі Інтернет згідно з вимогами цих баз, репозитаріїв, каталогів тощо.

Авторам дозволено розміщувати свої остаточні PDF-файли, які надаються журналом, на особистих сайтах або або сайті своєї установи (організації), у профілях, в архівах тощо без порушення авторських прав інших осіб.

Авторське право на кожен випуск журналу в цілому як продукт видавничої діяльності належить видавцю.

3. Політика протидії плагіату

Для публікації в журналі приймаються лише оригінальні наукові статті, які містять нові наукові результати і не були опубліковані раніше. Як виняток, у спеціальному розділі можуть публікуватися рецензії на уже опубліковані праці або публікуватися оглядові чи науково-методичні матеріали, про що обов'язково зазначається в анотації до них.

Оригінальність наукових статей визначається насамперед тим, що робота не містить плагіату. Під **плагіатом** розуміють:

а) оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору (*Закон України «Про авторське право і суміжні права»*);

б) оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості) та/або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства (*поняття академічного плагіату, закріплене в Законі України «Про освіту»*).

Перевірки на наявність ознак плагіату в поданих для опублікування роботах організуються редколегією журналу і здійснюються:

а) шляхом виявлення текстових запозичень у представлених рукописах з використанням програмного забезпечення Unichек, Strikeplagiatism чи іншого і подальшої оцінки отриманих результатів відповідальними особами (спеціалістами-експертами);

б) під час рецензування статей.

Плагіат є недопустимим. Рукописи, в яких виявлено плагіат або текстові запозичення без посилань на першоджерело, відхиляються редакційною колегією назавжди чи до усунення недоліків. З метою запобігання плагіату науковці повинні виконувати такі мінімальні **рекомендації Міністерства освіти і науки України**:

1. Будь-який текстовий фрагмент обсягом від речення і більше, відтворений в тексті наукової роботи без змін, з незначними змінами або в перекладі з іншого джерела, обов'язково має супроводжуватися посиланням на це джерело. Винятки допускаються лише для стандартних текстових кліше, які не мають авторства та/чи є загальноживаними.

2. Якщо перефразування чи довільний переказ у тексті наукової роботи тексту іншого автора (інших авторів) займає більше одного абзацу, посилання (бібліографічне та/або текстуальне) на

відповідний текст та/або його автора (авторів) має міститися щонайменше один раз у кожному абзаці наукової роботи, крім абзаців, що повністю складаються з формул, а також нумерованих та маркованих списків (в останньому разі допускається подати одне посилання наприкінці списку).

3. Якщо цитата з певного джерела наводиться за першоджерелом, в тексті наукової роботи має бути наведено посилання на першоджерело. Якщо цитата наводиться не за першоджерелом, в тексті наукової роботи має бути наведено посилання на безпосереднє джерело посилання («цитуються за: _____»).

4. Будь-яка наведена в тексті наукової роботи науково-технічна інформація має супроводжуватися чітким вказуванням на джерело, з якого взята ця інформація. Винятки припускаються лише для загальновідомої інформації, визнаної всією спільнотою фахівців відповідного профілю. У разі використання в науковій роботі *тексту нормативно-правового акта* достатньо зазначити його назву, дату ухвалення та, за наявності, дату ухвалення останніх змін до нього або нової редакції.

Автори попереджаються, що вони несуть повну персональну цивільну відповідальність за автентичність змісту статей. Журнал може нести адміністративну відповідальність у порядку, визначеному щодо наукових фахових видань України, а також інші види відповідальності. З метою недопущення цього недобросовісні автори також попереджаються про те, що в разі сплати ними відповідного внеску за опублікування матеріалів такий внесок може бути повернутий лише частково, у розмірі 50 відсотків платежу за опублікування.

Додаткову інформацію з питань протидії плагіату в публікаціях журналу можна знайти на сайті видання.

4. ІНФОРМАЦІЯ ЩОДО ПРОЦЕДУР РЕЦЕНЗУВАННЯ

Матеріали, що надійшли до редколегії, вивчаються відповідальним членом редколегії, після чого направляються рецензенту для сліпого рецензування разом із висновком за результатами перевірки на наявність текстових запозичень.

Рішення про подальшу долю поданих матеріалів за результатами першого сліпого рецензування приймає відповідальний член редколегії. Статтю може бути прийнято, направлено автору на доопрацювання чи відхилено. За необхідності може бути здійснено додаткове зовнішнє рецензування (друге сліпе рецензування) чи рецензування членом редколегії.

Остаточне рішення про включення публікації до матеріалів чергового номера ухвалює редакційна колегія.

Інформацію про проходження відповідних процедур автор отримує через сервіси сайту на платформі OJS.

5. СТРУКТУРА ОСНОВНОГО ТЕКСТУ СТАТЕЙ

Структура тексту **оригінальної статті** як **теоретико-практичного дослідження** має містити такі елементи, назви яких виділяють на початку жирним шрифтом:

5.1. **Постановка проблеми** – постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

5.2. **Стан дослідження проблеми** – аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; *простий перелік прізвищ науковців не допускається*;

5.3. **Мета і завдання дослідження** – формулювання мети, цілей статті (постановка завдання); *метою дослідження не може бути дослідження саме по собі, має бути вказано на досягнення певного наукового результату, який буде отримано в процесі дослідження*;

5.4. **Наукова новизна дослідження** – нові знання, які планується отримати під час цього дослідження;

5.5. **Виклад основного матеріалу** – виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

5.6. **Висновки** – висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі; *вони мають бути органічно пов'язаними з назвою, метою та завданнями, проголошеною новизною дослідження*.

Експериментальне дослідження повинне мати частково інші елементи замість Викладу основного матеріалу, а саме: **Матеріали та методи досліджень, Результати досліджень, Обговорення результатів**.

Структура тексту **оглядової статті** може бути іншою.

Редагування *С. С. Тарасової, М. В. Цветкової-Верніченко,*
Т. Д. Мельник, Г. Я. Ступницької
Внесення правок *С. С. Тарасової, Ю. І. Гекової, К. О. Сологуб*
Комп'ютерне верстання *А. О. Зозулі*
Переклад анотацій англійською *Л. О. Осятинської*
Дизайн обкладинки *Н. М. Круглик, І. В. Зозулі, П. О. Білоуса, І. Є. Єсіної*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 23376-13216 ПР від 24.05.2018.

Підписано до друку 23.12.2020. Формат 60x84/8.
Ум. друк. арк. 17,27. Тираж 50 прим. Зам. № 2020-30.

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
Харківський національний університет внутрішніх справ
просп. Льва Ландау, 27, Харків, 61080;
тел. (057) 73-98-168, факс (057) 73-98-181;
адреса електронної пошти: pb.hnuvs@ukr.net; сайт: <http://pb.univd.edu.ua>.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.